

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ В СВІТОВІЙ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЦІ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ В СВІТОВІЙ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЦІ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ 2020

УДК 030:005.745 (082)

Т 65

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 6 від 20 листопада 2020 р.)*

Рецензенти:

Капелюшний В. П., доктор історичних наук, професор
Кузнець Т. В., доктор історичних наук, професор

Т 65 **Традиції та новації в світовій енциклопедистиці:** Збірник матеріалів наукової конференції (16 листопада 2020 р., м. Київ) / За ред. д. і. н., проф. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», – К.: ДІА, 2020. – 128 с.

ISBN 978-617-7785-23-0

У пропонованому збірнику представлено наукові повідомлення учасників наукової конференції «Традиції та новації в світовій енциклопедистиці». Учасники конференції увиразнили питання історичного розвитку енциклопедистики, засадничі принципи підготовки енциклопедій, змістового наповнення, оформлення понятійно-категоріального апарату, критерії добору гасел, широкий спектр напрямів досліджень, стилістичних особливостей та мовленнєвої культури енциклопедичних видань тощо. Оприлюднені матеріали виступів учасників наукової конференції оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики й спонукають до подальших дискусій.

Видання стане в нагоді фахівцям, науковцям, аспірантам, усім небайдужим до енциклопедистики.

ISBN 978-617-7785-23-0

©Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2020

ЗМІСТ

Передмова	5
<i>Арістова А. В.</i> ВЕБ-енциклопедія Києва: минуле і майбутнє проекту.....	7
<i>Бабка В. Л.</i> Енциклопедія «Полтавіка» — приклад регіональної енциклопедії.....	11
<i>Березюк Т. І.</i> Мова енциклопедичного видання: з досвіду редагування	14
<i>Білецький В. С., Гайко Г. І.</i> Розвиток проекту «Гірнична енциклопедія»	16
<i>Вечерський В. В.</i> Архітектура в перших регіональних енциклопедичних виданнях «Української радянської енциклопедії»	20
<i>Гайко Г. І.</i> Історія науки і техніки в енциклопедичному контексті	26
<i>Гірік С. І.</i> Українська тематика в «Енциклопедії концтаборів і гетто, 1933–1945» («Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945») Меморіального музею Голокосту у США	29
<i>Глухова С. В.</i> Науково-редакційне опрацювання енциклопедичних статей (поради редактора).....	33
<i>Джолос О. В.</i> Правові засади аудіовізуальних медіа громад в Україні.....	46
<i>Єнін М. Н.</i> Регіональні енциклопедії в культурному житті національних держав	51
<i>Киридон А. М.</i> Енциклопедична стаття: видова характеристика та основні вимоги	53
<i>Кобріна Л. В.</i> Особливості добору гасел до «Великої української енциклопедії» за напрямом «Хімія»	60
<i>Кондратенко Л. О.</i> Роль словників в уточненні змісту психологічних понять.....	63

Косяк С. М. Вишивка як об'єкт енциклопедознавчого дослідження	66
Кушнір Л. Л. Генеалогія гетьмана Степана Куницького: спроба узагальнення в енциклопедичному вимірі.....	71
Кушнір Л. М. Значення регіональних енциклопедій для формування краєзнавчих знань у школярів	78
Лапаєнко С. В. Поняття «громадянська освіта» і «громадянське виховання» в довідковій літературі	83
Пустовіт Т. П. Полтавська енциклопедія «Полтавіка»: шлях від задуму до реалізації	88
Солдатенко В. Ф. «Українські сюжети» доби революції і Громадянської війни (1919–1920 роки) у виданнях РОССПЭН	96
Тищенко А. О. Медіа архів видавництва «Українська радянська енциклопедія»: використання сьогодні.....	104
Троян С. С. Україна на міжнародній арені у вимірі національної енциклопедистики	106
Федотова О. О. Науковий збірник «Карпатська Україна» (1939 рік) як прообраз регіональних енциклопедичних видань	109
Філімонова Т. В. Критерії добору гасел до «Великої української енциклопедії» з напрямку «Педагогічні науки»	113
Червак Б. О. Українська дивізія «Галичина»: до питання генези і сучасної інтерпретації в енциклопедичних виданнях	116
Шевчук О. Г. Презентація в універсальних енциклопедіях деяких деталей структурних утворень космічних тіл	120

ПЕРЕДМОВА

Складність соціокультурних трансформаційних процесів і нова соціокультурна парадигма зумовлюють кардинальні зміни культурних практик і форматування ціннісно-сміслових горизонтів соціуму. Важливу роль на сучасному етапі інформаційного розвитку відіграють енциклопедичні видання, які є джерелом комплексних, різнобічних відомостей, викладених у зручній для читача компактній формі.

Енциклопедія становить узагальнений звід упорядкованих, систематизованих, концептуально організованих і апробованих відомостей з усіх, декількох чи одній галузі знань і практичної діяльності. Енциклопедія концентрує, систематизує та унявнює обсяг знань, рівень свідомості, культурний, духовний потенціал і часово-просторовий континуум певного суспільства, історичного періоду. Енциклопедичні видання виконують важливі інформаційно-довідкові, науково-освітні, культурні, меморіальні функції в суспільстві; інтегрують наукові знання; подають цілісне уявлення про світ; відображають загальний рівень культури певного часового проміжку в тій чи іншій країні. Створення енциклопедії вимагає врахування досягнень різних напрямів сучасних наукових досліджень, широкого спектру критеріїв, виокремлення категорій і підкатегорій різного порядку, формування цілісної системи понять і термінів, які відображають стан категорійно-понятійного апарату різних наукових сфер сучасного етапу розвитку людського знання.

Енциклопедичні видання у сучасному інформаційному просторі можна інтерпретувати в кількох аспектах: засіб поширення інформації у просторі й часі; системно вербалізований інформаційний код доби; механізм впливу на суспільство; інструмент інформаційних війн; чинник культури, інструмент формування культурних цінностей і установок тощо.

Українська енциклопедистика відносно молода галузь науки, що переживає період свого становлення в умовах викликів інформаційного світу. Відтак рецепції щодо увиразнення енциклопедичного простору навіть у зацікавлених фахових середовищах доволі спорадично фрагментовані; бракує випрацьованого устійненого адекватного аналітичного інструментарію; залишаються недостатньо артикульованими тенденції розвитку енциклопедистики тощо.

В умовах своєрідного «енциклопедійного буму» кінця XX — початку XXI ст. виникла потреба дослідження сутності енциклопедистики, що має поєднувати як вивчення змістовного наповнення енциклопедій, так і безпосередньо організацію процесу творення. Йдеться про широкий спектр проблем: формування понятійно-категоріального інструментарію, типології, видових характеристик, концепцій, підходів тощо.

Звернення до проблем енциклопедистики обумовлене потребою

осмислити історію її розвитку, визначити місце енциклопедій в контексті трансформаційних процесів соціокультурного простору, схарактеризувати основні тенденції та окреслити перспективи галузі. Для формування ландшафту енциклопедистики вагомим є вивчення її специфіки та самобутності, способів і принципів архітекτονіки, теоретичних та концептуальних засад підготовки енциклопедичних видань, обговорення проблем категоризації, критеріїв добору, вдосконалення інструментарію, мікро- та макроструктур енциклопедій тощо. Марковані проблеми мають першорядне значення для формування нової та перспективної галузі — енциклопедознавства.

Зазначене актуалізувало обговорення порушених питань на щорічних наукових конференціях Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво». Фахова розмова науковців щодо розвитку енциклопедистики та формування контенту відбулася в межах наукової конференції «Традиції та новації в світовій енциклопедистиці», організованої 16 листопада 2020 року. Метою проведення наукового заходу, який об'єднав провідних енциклопедистів, фахівців різних наукових напрямів, аспірантів стало обговорення теоретичних та прикладних проблем змістового наповнення сучасних енциклопедій.

Практична складова конференції узагальнена в пропонованому збірнику матеріалів, у якому висвітлено здобутки, проблеми, перспективи сучасної української енциклопедистики; увиразнено питання історичного розвитку енциклопедистики, досвід створення регіональних енциклопедій, українську тематику в зарубіжній енциклопедистиці; розглянуто репрезентацію історії науки й техніки в енциклопедичному контексті; проаналізовано контент енциклопедій; окреслено особливості концептосфери «Великої української енциклопедії»; досліджено становлення сучасної української енциклопедистики в реаліях цифрового світу; артикульовано засадничі принципи підготовки енциклопедій та критерії науково-інформаційного наповнення сучасних енциклопедій; проаналізовано мову й стиль енциклопедичних видань тощо.

До пропонованого видання включено окремі доповіді учасників наукової конференції, які оприявнюють розмаїття проблем у царині енциклопедистики. Сподіваємося, що пропонований збірник матеріалів уможливить не лише розширення світоглядного горизонту, але й спричинить активізацію досліджень у галузі енциклопедистики та спонукатиме до подальших дискусій.

*Директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»,
доктор історичних наук, професор
А. М. Киридон*

Алла Арістова
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу соціогуманітарних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ВЕБ-ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КИЄВА: МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ ПРОЕКТУ

ВЕБ-енциклопедія Києва (укр. БЕК, англ. WEK, URL: <http://wek.kiev.ua/uk/>) вважається одним із перших веб-сайтів, присвячених столиці та завданням накопичення, систематизації й оприлюднення довідково-енциклопедичної киевознавчої інформації. Створена в 1999 році Я. Бойчуком (тоді — інженером Інституту психології ім. Богомольця) як некомерційний, науково-популярний, україномовний веб-ресурс. БЕК відома і як перша українська мережева енциклопедія (стала доступною для зацікавлених читачів вже через п'ять років після переходу енциклопедичних видань в електронний формат — «Енкарти» від «Майкрософт»). Поцінована як найбільший серед україномовних краєзнавчих ресурсів та один із найпопулярніших сайтів про м. Київ. Основою наповнення сайту БЕК став Енциклопедичний довідник «Київ» (уперше виданий УРЕ в 1981 році, вміст — понад 2,5 тис. статей), зміст якого суттєво доповнювався й оновлювався. За цільовим призначенням ВЕБ-енциклопедія Києва орієнтується на широке коло читачів; розрахована як на споживачів інформації, так і на активних користувачів — знавців і волонтерів, — готових долучитися до створення сучасного енциклопедичного продукту.

Станом на березень 2020 року БЕК вміщує 3849 статей (понад 7,3 тис. сторінок, включно зі сторінками обговорень, перенаправлень та ін.), присвячених історії міста, його археологічним, історичним, культурним пам'яткам, архітектурі й містоплануванню, економіці, природі, організаціям і установам, персоналіям і подіям. Різномічно висвітлена киевознавча проблематика, багатий ілюстративний матеріал, авторитетні оцифровані видання, покладені в основу її контенту, дозволили використовувати БЕК із просвітницькими, навчальними, пізнавально-довідковими цілями, частково — як джерело наукової інформації. Визнана популярним ресурсом вітчизняної туристичної галузі: посилання на неї наведені на сайтах туристичних фірм та у рекламних матеріалах.

Майже десятиліття БЕК зберігала високий рівень запитаності, але з 2011 року темпи наповнення ресурсу значно скоротилися, а рівень інтересу аудиторії помітно спав.

Підкреслимо, що державної чи регіональної підтримки ВЕБ-енциклопедія Києва не мала й не отримує, функціонування ресурсу стало

можливим завдяки особистісній та громадській ініціативам, волонтерству, добровільній фінансовій підтримці (пізніше — комерційному рекламодавству) та за сприяння КНУ імені Тараса Шевченка. Початково платформою для Енциклопедії став персональний веб-сервер Xitami (компанія iMatrix). BEK підтримували на цьому сервері впродовж перших 9 міс. її існування. Від 26 травня 2000 року розташована на веб-сервері КНУ (платформа FreeBSD, веб-сервер Apache). З липня 2005 року портал працює на платформі MediaWiki з відкритим вихідним кодом (що стало підставою для нового способу відчитання аббревіатури BEK — Вікі-енциклопедія Києва).

Огляд онлайн-сторінок BEK дозволив виділити такі принципи формування її контенту: авторитетність джерел, з яких узято інформацію; обов'язковість покликань на джерело імпортування статті або використані джерела; достовірність поданої інформації, фактчекінг; орієнтація на україномовний контент; регіонально-краєзнавча спеціалізованість (розміщуються винятково статті про те, «що стосується Києва»); нейтрально-інформативне, безоціночне подання інформації; відкритість до побажань, пропозицій, критичних зауважень; чітка редакційна політика та ін. Авторитетність контенту BEK зумовлена передусім тим, що його осердя склали відомості з Енциклопедичного довідника «Київ». Зауважимо, що на момент видання довідник містив значну частину оригінальних, опублікованих уперше матеріалів, спирався на обширну джерельну базу (фонди київських архівів, музеїв, бібліотек, історичну літературу тощо), але рівень їх актуальності й оригінальності з бігом часу спадає. Відтак багатьом онлайн-сторінкам BEK бракує новизни, навіть попри доповнення й часткове оновлення інформації вони завершуються оглядом подій середини 2000-х. Помітна кількість імпортованих статей змістовно й лексично є продуктами радянської доби, містять застарілу інформацію, ретро-ідеологічні конотації.

ВЕБ-енциклопедія Києва поєднала в собі різні типи онлайн-енциклопедій: частково є цифровою версією друкованих енциклопедичних видань УРЕ (поданих у вигляді сайту), частково — оригінально створеним онлайн-продуктом, з технологією Вікі-редагування, мережевою версією енциклопедії. Базована на технології, яка дозволяє користувачам власноруч додавати, редагувати, змінювати контент без обов'язкової реєстрації. Аналогія BEK до «Вікіпедії» чітко простежується і у веб-дизайні сторінок. Однак адміністраторська команда не тільки прагне позбавитися згубних недоліків масового редагування, увиразнених «Вікіпедією», а й цілеспрямовано дотримується інших пріоритетів. Між тим, на онлайн-сторінках BEK авторство статей не вказано, міститься лише посилання на джерело, з якого узята стаття (часом про авторів тих чи інших статей можна довідатися з форуму, але це потребує спеціального моніторингу інформації). Фаховість авторів-редакторів енциклопедичного контенту не піддається формальним оцінкам. Згідно з оприлюдненою статистикою, кількість редагувань з моменту відкриття

онлайн-ресурсу — понад 20,3 тис. (середня кількість — 2,77 на сторінку), кількість зареєстрованих користувачів, долучених до редагування, — 464, адміністраторів ресурсу, які сліdkують за нововнесеним контентом, — 6. Доробок будь-якого дописувача доступний на спеціальній сторінці «Внесок користувача». Чи здійснюється (і ким) науковий супровід — невідомо. У 2004-2006 роках розроблено форум, неактивний у користуванні.

Безумовно, ВЕБ-енциклопедія Києва має всі переваги онлайн-видання — інтерактивність, гіпертекст, зручну систему навігації, функції семантичного пошуку тощо. Серед переваг — обшир візуального матеріалу (зображення, карти, схеми, світлини, часом організовані у галереї), наявні фрагменти анімації; статті подані простою і зрозумілою мовою, не навантажені спеціальною термінологією, доступні для пересічного читача. Поряд із тим, інтерфейс БЕК, хоч і є аналогом «Вікіпедії», але програє останній у яскравості дизайну та зручності шрифту (Georgia 9,5); реально діючі опції семантичного пошуку відрізняються від заявлених (налаштовані тільки на повне і правильне введення назви гасла); візуальний ряд містить і світлини малої розмірності й невисокої якості; оновлення дизайну не здійснюється (з листопада 2007 року не змінювалася і головна сторінка).

Із розвитком сучасної вітчизняної енциклопедистики, щодалі виразнішими стають слабкі місця БЕК, насамперед у додержанні загальних вимог до статей:

- обсяги статей одного рівня непропорційні — можуть налічувати від 200 до 22 тис. знаків;

- чіткі вимоги до структурування статей відсутні, за винятком обов'язкової рубрики «Джерела». Великі за обсягом статті іноді структуровані (переважно ті, що присвячені персоналіям), але у довільний спосіб. Рубрикація стосується головно супровідних матеріалів («Зображення», «Реконструкції», «Посилання»);

- недодержання уніфікованого інформативно-довідкового стилю, (енциклопедичній стилістиці суголосні переважно ті статті, що початково імпортовані з друкованих довідкових видань); збереження суб'єктивно-оціночного підходу (здебільшого у статтях, присвячених персоналіям);

- якість та інформативність статей різна; помітній кількості статей бракує актуального контенту (напр., інформацію про Майдан незалежності у відповідній статті завершено його перейменуванням у 1991 році);

- дефінітивна частина статей не акцентована, часом відсутня або наведені дефініції не відповідають науковим вимогам;

- бібліографічні переліки обмежуються покликаннями на 1-2 джерела (рідко 3-4), здебільшого на ті, що склали інформативну основу ресурсу: Енциклопедичний довідник «Київ» (Київ, 1982), «Вулиці Києва. Довідник» (Київ, 1995), «Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник (Київ, 2004), а також на офіційні сайти установ, закладів, організацій.

Серйозного доопрацювання потребує категоризація енциклопедичного

контенту. Так, чинний каталог включає 13 категорій («Архітектура», «Географічні об'єкти», «Громадські заклади», «Загальне», «Особистості», «Релігія», «Роки життя і дати подій», «Споруди», «Суспільство», «Топографія», «Транспорт», «Фотоальбоми»). Деякі категорії створені без чітко визначених критеріїв, вміщують статті напрочуд розбіжної тематики. Критичної оцінки заслуговує контент категорії «Релігія», котра містить 10 підкатегорій, невдало виділених та нерівномірно наповнених: «Києво-Печерська Лавра» (51 стаття), «Костьоли» (2 ст.), «Монастирі» (14 ст.), «Парафія Миколи Набережного» (4 ст.), «Подільські храми» (7 ст.), «Релігійні споруди» (2 ст.), «Синагоги» (2 ст.), «Собори» (8 ст.), «Церкви» (34 ст.), «Юдаїзм» (1 ст.). Методологічно неповним і теоретично неадекватним є наповнення категорії «Суспільство», до якої віднесені підкатегорії: «Суспільство», «Громадські організації», «Мистецтво», «Органи влади», «Партії», «Преса».

ВЕБ-енциклопедія Києва в цілому відіграла помітну роль у набутті досвіду розробки українських онлайн-енциклопедій, увиразнила переваги й ризики мережевого енциклопедичного продукту; подала приклад поєднання авторитетності й науковості контенту з інтерактивними інформаційними технологіями. Зрештою, БЕК півтора десятиліття активно наповнювалася й розвивалася і досі лишається найбільшим киевознавчим ресурсом. Проте, суттєвим недоліком енциклопедії, який заваджує її цільовому призначенню та знижує читачий інтерес до проекту, є неактивний стан оновлення ресурсу. В останні роки відсутнє збагачення технологічними новаціями та опціями, контент з 2016 року суттєво не поповнюється (остання сторінка створена 30 жовтня 2016 року), активність користувачів заслабка (3 на тиждень). Невиразний веб-дизайн, застарівання змісту, призупинення активної роботи з наповнення порталу, нефункціональність низки заявлених сторінок і опцій (напр., прогнозу погоди в місті, сервісів з пошуку потрібної інформації за темою статті та ключовими словами та ін.) грає не на користь проекту. До того ж від моменту створення БЕК не передбачала опції багатомовності й наразі не орієнтована на неї як стратегічну задачу, а тому її аудиторія наперед обмежена. Без якісного удосконалення (як технологічного, так і змістовного) ВЕБ-енциклопедія Києва ризикує опинитися на узбіччі розвитку електронних енциклопедично-інформаційних ресурсів, перетворитися на свого роду архівну базу даних, мало запитану у мережі.

Назагал досвід створення і функціонування БЕК увиразнив перехід до нової фази в розвитку онлайн-енциклопедій. Якщо початково мережеві енциклопедичні ресурси конкурували найперше із друкованими виданнями, оприявлювали свої переваги у мультимедійності, зручності, інтерактивності, то тепер конкуренція перемістилася в Інтернет-простір. Разом із множенням різно-якісних енциклопедичних продуктів нагальною стає розробка конкурентоспроможних українських мультимедійних ресурсів-порталів, здатних задовольняти як критеріям технологічної модерновості, так і вимогам енциклопедичної культури та естетичним запитам.

Володимир Бабка
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ «ПОЛТАВІКА» — ПРИКЛАД РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Поряд з національними енциклопедичними проектами в Україні розвивається сфера регіональної енциклопедистики. Зокрема таким прикладом є 12-титомне видання «Полтавіка»¹ — регіональна галузева енциклопедія присвячена природі, персоналіям, здобуткам науки, культури і техніки Полтавщини.

Проект передбачає публікацію 12 тематичних томів енциклопедії, випуск яких заплановано на 2008–2023 роки. Кожен том включає статейну, словникову та ілюстративну частини. Енциклопедія виходить у двох версіях: друкованій і електронній. Друкована призначається насамперед для бібліотек. Електронна знаходиться на сайті «ПОЛТАВІКА»². Проектом заплановано випуск таких тематичних томів: Том 1. Природа; Том 2. Населення; Том 3. Суспільство; Том 4. Історія; Том 5. Господарство; Том 6. Освіта і наука; Том 7. Мова і література; Том 8. Архітектура; Том 9. Образотворче і декоративне мистецтво (у 2-х книгах); Том 10. Охорона здоров'я; Том 11. Військова справа; Том 12. Релігія і церква. На жовтень 2020 року у вільному доступі в мережі наявні статті 12-го тому «Релігія і церква».

Видання енциклопедії «Полтавіка» має сприяти відкритості регіональної інформації та налагодженню зв'язків між уродженцями полтавського краю, які проживають поза межами батьківщини.

Видання здійснює комунальна установа «Науково-редакційний підрозділ-Центр по дослідженню історії Полтавщини» (НПР-Центр) за сприяння Полтавської обласної державної адміністрації та Полтавської обласної ради.

Детальніше розглянути втілення цього проекту можна на прикладі тому «Релігія і церква». Над цим томом видання працювали 99 авторів. Серед них: знані українські науковці — дослідники церкви та релігійних відносин, краєзнавці з Полтавщини та представники української діас-

¹ Полтавіка. Полтавська Енциклопедія: У 12 томах. Том 12: Релігія і церква / Гол. ред. О. А. Білоусько; Ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорєв. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2009. 756 + XL с.

² Проект Полтавіка. URL: http://history-poltava.org.ua/?page_id=167

пори. Переважна більшість статей — авторські. Співвідношення між авторськими та редакційними статтями 5:1.

Енциклопедія дотримується україноцентричного підходу. У виданні значний обсяг матеріалу публікується вперше. Зокрема це стосується культових споруд, які були знищені під час радянської антирелігійної кампанії і не збереглися до нашого часу. У томі 12 енциклопедії величезний обсяг даних присвячених радянським «репресіям проти церкви».

Варто наголосити на особливостях підходів до формування контенту. У томі вміщено інформацію про культові місця та споруди, що існували чи існують зараз на Полтавщині, конфесії та про їхніх керівників. Розказано про усі храми, культові місця, монастирі, духовні навчальні заклади, святині (чудотворні ікони), викладена їх історія, а також інформація про релігійний живопис, святих і мучеників, а головне — про діячів церкви: священнослужителів, ієрархів, богословів, педагогів, жертводавців, дослідників, вчених, релігієзнавців.

У середньому обсяг статті складає до 2 тис. знаків. Найбільші статті про комплексні явища («Атеїзму політика на Полтавщині», «Архітектура сакральна на Полтавщині»), про відомі старшинські роди пов'язані з Полтавщиною («Апостоли», «Галагани»). Статті про однотипні гасла приблизно співмірні за обсягами.

Гасла про релігійні конфесії та культові споруди подано за географічною ознакою. На перше чільне місце ставиться назва населеного пункту, потім назва конфесії, громади, храму. Враховуючи те, що багато населених пунктів після 1917 року змінили свої історичні назви, описи їх церков поміщено під сучасними назвами з відповідними посиланнями. Наприклад: «Баранівка с., Шишацький р-н. Православної Церкви громада. Успенська церква». У назвах статей про церкви, як правило, використовується традиційна назва, апробована в клірових книгах Полтавської єпархії до 1917 року.

Дефініції до гасел стислі: «священнослужитель», «благодійник». Для церков та церковних громад дефініції відсутні, імовірно це вмотивовано розширеним поданням самого гасла, яке цілком визначає його суть: «Василівка с., Семенівський р-н. Православної Церкви (з 2000-х — УПЦ КП) громада. Покровська церква».

Статті про маловідомих діячів чи храми, які не збереглися до наших днів, часто дуже короткі. Судячи з бібліографії, такі відомості базуються на 1–2 архівних документах. Тому про якість фактчекінгу говорити важко. З іншого боку, це свідчить про новизну опублікованих матеріалів. Розуміючи цю особливість, редколегія справедливо зауважує: «Матеріали, що стосуються генези і сучасного стану релігії і церкви на Полтавщині вимагають більш детального розгляду, ніж це могли зробити кілька співробітників редколегії та добровільних авторів і інформаторів. До того ж для багатьох проблем не знайшлося фахівців, які визнали б за можливе

активно допомогти цьому виданню. Через об'єктивні причини авторський колектив не зміг повною мірою використати усі наявні джерела, розпорошені в архівосховищах Києва, Москви, С.-Петербурга, Херсона, Одеси, Харкова та інших міст».

Статті в енциклопедії максимально стильово уніфіковані, наведено лише фактологічний матеріал без вживання оціночних суджень. Ілюстративні матеріали подаються в колонках тексту, на берегах або на окремих аркушах. Ілюстрації, як правило, вміщено на тій же сторінці чи розвороті, де й стаття. Портрети можуть розміщуватися в інших місцях, окремо від статті, в таких випадках подані відповідні посилання.

Бібліографія наводиться як всередині тексту, так і в кінці статті. Назви праць, як правило, подано мовами оригіналу. З метою економії місця подаються тільки найголовніші бібліографічні відомості, які стосуються переважно тематики тому. Оскільки значна частина матеріалів є оригінальною і публікується вперше, часто бібліографія складається з одного пункту — архівного джерела чи статі в періодиці.

Система посилань застосовується у випадках, коли потрібно забезпечити внутрішній взаємозв'язок серед тематично близьких статей. Для цього в кінці статті вказується: «Див. ...», «Див. також ...». Посилання на статті біографічного характеру не даються. У тексті статті відсильні гасла не виділені.

Отже, 12-титомне видання «Полтавіка. Полтавська Енциклопедія» — регіональна тематична енциклопедія, покликана системно і глибоко висвітлити всі грані соціокультурного життя, природу, господарство, історію регіону. Широке використання архівних матеріалів підтверджує новизну опублікованих енциклопедичних даних. Аналізований 12-й том енциклопедії представляє особливості релігійного життя полтавського краю в його минулому та сучасності. Дана енциклопедія у своєму запланованому форматі має стати джерелом відкритих, достовірних, неупереджених знань про різноманітні грані розвитку Полтавщини. Приклад цього видання демонструє, що регіональні довідково-енциклопедійні проекти доповнюють та розширюють матеріал загальнонаціональних універсальних енциклопедій. Тим самим, вони відкривають для читача/користувача принципово інакший вимір універсального знання, поряд з матеріалом видань національного рівня.

Тетяна Березюк
*провідний редактор науковий
редакційно-видавничого відділу
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»*

МОВА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАННЯ: З ДОСВІДУ РЕДАГУВАННЯ

Мова — складна знакова система, створена нашим народом. Українська літературна мова унормована на рівні фонетики, лексики, словотвору, морфології та синтаксису. Вибір тієї чи іншої літературної норми залежить і від стилю викладу. Мові та стилю енциклопедичних видань характерні не лише стислість формулювань, чіткість, а й уникнення професійних жаргонізмів, розмовних і просторічних слів, емоційно забарвлених оцінок, надмірної кількості скорочень.

Редагуванню та культурі видань значну увагу приділено у посібниках, зокрема М. С. Тимошика¹, Н. І. Черниш², а також окремих статтях³.

Функціональним і жанрово-стильовим особливостям енциклопедичних статей та енциклопедій загалом присвячено збірник «Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції», виданий Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України⁴.

Настільною книжкою для редактора є чинний Правопис та галузеві словники. Крім того, важливо розвивати «чуття мови»: перевіряти сумнівні моменти написання; шукати найбільш вдалі слова й словосполучення для певного контексту, щоб виклад був не тільки науковим, а й зрозумілим, доступним користувачам. Усе це приходить з досвідом.

Пропоную Вашій увазі деякі контекстні заміни:

- в залежності — залежно від,

¹ Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування [Текст] : Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Журналістика»: У 2 ч. Ч. 1. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут журналістики, 2002. 98 с.

² Черниш Н. І. Основи культури видання [Текст] : Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування». Львів : [б. в.], 2013; Черниш Н. І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика [Текст] : Навчальний посібник для студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування». Львів : Світ, 2015. 235 с.

³ Березюк Т., Іщенко О., Пилипчук Р., Савченко О., Фещенко Н. Здобутки української енциклопедистики: характеристика найважливіших видань // Наука України в світовому інформаційному просторі. Вип. 12. Київ : «Академперіодика», 2015. С. 9–114.

⁴ Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 150 с.

- в основному — переважно, здебільшого,
- в цілому — загалом,
- в якості — як,
- виключати — вилучати, знімати,
- вирішувати (завдання, питання) — розв’язувати (задачі, проблеми),
- відноситися (тільки в математиці) — належати,
- включати — містити,
- встановити (фізично щось на щось) — визначити, з’ясувати,
- даний — цей,
- дозволяти (тільки якщо хтось комусь дає дозвіл) — давати змогу,
- знаходитися (про щось загублене) — перебувати, бути, міститися,
- зустрічатися (з кимось) — траплятися, бути,
- напрямок (фізичного руху) — напрям (решта),
- наступні — такі,
- носити (про фізичну дію) — мати,
- область (тільки адмін. одиниця) — сфера, галузь, ділянка,
- обробка (фізична, матеріалів) — опрацювання (абстрактне, даних),
- оцінка (висока, низька, числова) — оцінювання (процес),
- повинен — має,
- показувати (коли бачиш щось очима) — засвідчувати (абстрактне),
- при — під час,
- разом з тим — водночас,
- розробка (модель) — розроблення (процес),
- слідкувати (тільки очима за кимось, чимось) — стежити,
- у тому числі — зокрема,
- у ході — у процесі, під час.

На початку речень «Але» слід міняти на «Проте», «Однак».

Варто вилучати «це» у визначення після тире та ін.

Часто допоміжне дієслово «було» виявляється зайвим, оскільки основне дієслово вжито у минулому часі.

У підрядній частині з’ясувальних та означальних складнопідрядних речень для неістот краще вживати «що» замість «який», «яка», «яке», «які».

Для понять та явищ замість зворотніх дієслів вживати форми інфінітива або дієслівні форми на -но, -то.

Коли є сумніви щодо написання закінчень іменників другої відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини, перевіряти за словниками.

«Таким чином» лишати тільки у значенні «у такий спосіб», у решті випадків міняти на «отже».

Слід приділяти особливу увагу калькам з російської мови, оскільки вони трапляються навіть у словниках.

І, звісно, дотримуватися чергування «у-в», «і-й-та», «з-із-зі».

Важливо також вивіряти написання джерел іноземними мовами.

Володимир Білецький
доктор технічних наук, професор,
професор кафедри видобування нафти, газу і конденсату
НТУ «Харківський політехнічний інститут»

Геннадій Гайко
доктор технічних наук, професор,
професор кафедри геoinженерії
Інституту енергозбереження і енергоменеджменту
НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

РОЗВИТОК ПРОЕКТУ «ГІРНИЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

Цикл праць «Гірнична енциклопедія» створений у період 1998–2013 роки колективом понад 120 авторів і включає одне підготовче видання:

Глумачний гірничий словник — 1998 року. Донецький національний технічний університет; близько 5 000 термінів у гірничій науці та техніці та два фундаментальних енциклопедичних видання у 6 книгах на 3832 сторінках формату А4, обсягом 658 друкованих аркушів:

1. «Гірничий енциклопедичний словник» (ГЕС)¹. Формат А4. Загалом І–ІІІ том містить 1896 сторінок; 281,4 друкованих аркушів.

2. «Мала гірнична енциклопедія» (МГЕ)². Формат А4. Загалом І–ІІІ том містить 1936 сторінок; 371,2 друкованих аркушів.

«Гірничий енциклопедичний словник» містить 12700, а «Мала гірнична енциклопедія» — 17350 термінологічних та номенклатурних одиниць (частина яких введена у мовний обіг вперше).

Так, 1-й том «Гірничого енциклопедичного словника» (2001) вміщує бл. 5000 термінів та терміносполучень на літери від «А» до «К» та 8 кольорових сторінок-вкладок (А4). 2-й том ГЕС (2002) вміщує 5000 термінів та терміносполучень на літери від «Л» до «Я», та 8 кольорових сторінок-вставок (А4). 3-й том ГЕС (2004) містить бл. 1200 статей — описів материків, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, країн з найрозвиненішою гірничою промисловістю (включно з видобутком твердих, рідких і газоподібних корисних копалин), а також інформацію про ос-

¹ Гірничий енциклопедичний словник. Т. I / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. 514 с.; Гірничий енциклопедичний словник. Т. I / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. 632 с.; Гірничий енциклопедичний словник. Т. I / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 752 с.

² Мала гірнична енциклопедія. Т. I / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Донбас, 2004. 640 с.; Мала гірнична енциклопедія. Т. II / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Донбас, 2007. 652 с.; Мала гірнична енциклопедія. Т. III / За ред. В. С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2013. 644 с.

новні басейни, родовища корисних копалин, описи територій, дані про основні виробничі одиниці, дослідницькі та навчальні освітні заклади. Більшу частину обсягу тому займають описи країн та об'єктів гірництва в Україні. Дані про зарубіжні басейни, родовища корисних копалин, провідні підприємства в галузі видобування корисних копалин, гірничого машинобудування подані коротко. У подальших періодичних виданнях-доповненнях до ГЕС та похідних виданнях цей банк даних планувалося доповнювати і вдосконалювати. Також у томі 8 кольорових сторінок-вставок (А4).

Терміни в ГЕС та МГЕ подано українською, російською, англійською та німецькою мовами. Опис терміну виконано українською мовою. Особливо важливі статті мають розгорнутий характер. Статті типізовані, застосована система посилань.

Базовим у цьому проекті виступало донецьке видавництво «Східний видавничий дім», яке виконувало набір, верстку, макетування, редагування, коректуру і друк авторських текстів, дизайн-форматування обкладинки та рисунків видань.

Редакційна колегія, авторський колектив та інститут рецензентів видань Проекту «Гірнича енциклопедія» 2001–2013 років мали різний склад у кожному з томів.

Видання «Мала гірнича енциклопедія» випущено у 2004–2013 роках на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за Програмою випуску соціально-значимих видань. У написанні статей Енциклопедії брали участь фахівці Національного гірничого університету, Донецького національного технічного університету, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Інституту «УкрНДІвуглезабагачення», Українського державного інституту мінеральних ресурсів, Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України, Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України, Макіївського науково-дослідного інституту з безпеки робіт в гірничій промисловості (МакНДІ), Донбаського гірничометалургійного інституту, Криворізького технічного університету, наукових спілок та організацій — Академії гірничих наук України, Наукового Товариства ім. Шевченка, Української нафтогазової академії, інших наукових установ та організацій. Всі учасники і автори зазначені на перших сторінках видання.

Крім того, редакційна колегія і автори висловили вдячність: М.Ілляшову (д.т.н., професору), В.Кочетову («Донецьквуглезабагачення»), В.Щербачуку (Маневицький торфозавод ДП «Волиньторф»), проф. Я.Шенку (Jan Schenk, Техн. ун-т в Остраві, Вища школа Банська, Чехія), проф. В.М.Попову та проф. В.В.Кармазину (Московський державний гірничий ун-т, РФ), TD. Wheelock (США), Юзефу Дубінському, PhD (Поль-

ща), Єжи Кіцкі, Ph.D (Польська Академія наук), а також всім установам і організаціям, за методичну та інформаційну допомогу при підготовці видання.

При роботі над енциклопедією як базисне було використане попереднє видання «Гірничого енциклопедичного словника» (2001, 2002, 2004) видавництва «Східний видавничий дім» (Донецьк). Статті розширені та доповнені. Додано 4650 нових статей. Принципи побудови МГЕ описані у нашій попередній статті³.

Перший том МГЕ вміщує близько 6400 термінів та терміносполучень на літери від «А» до «К» (включно). 120,98 друкованих аркушів, 12 кольорових вставок фоліо (А4). Другий том МГЕ вміщує бл. 5250 термінів та терміносполучень на літери від «Л» до «Р» (включно). 125,09 друкованих аркушів, 20 кольорових вставок фоліо (А4). Третій том МГЕ вміщує близько 5700 термінів та терміносполучень на літери від «С» до «Я». 125,2 друкованих аркушів, 4 кольорові вставки фоліо (А4).

Таким чином, в результаті активної і багатопланової науково-дослідної термінологічної роботи 1998-2013 роках створено основу вітчизняної термінологічної системи у гірництві.

Подальший процес розвитку проекту «Гірнична енциклопедія» бачиться в таких напрямках.

1. Слідуючи принципу поетапності створення енциклопедичного продукту, наступним кроком бачиться підготовка і видання «Гірничої енциклопедії» (як розширеного, осучасненого, доповненого видання): *Тлумачний гірничий словник — Енциклопедичний гірничий словник — Мала гірнична енциклопедія — Гірнична енциклопедія*.

2. Технічно слід відмовитися від тільки паперового варіанту енциклопедії, а готувати подвійне — онлайн і паперове видання. При цьому онлайн видання повинне весь час оновлюватися, платформа — з можливістю вікіфікації.

3. У рамках «Гірничої енциклопедії» слід описати і видати окремим томом персоналії в світовій та вітчизняній гірничій науці, техніці, промисловості. При цьому група гасел «Біографістика» повинна включати категорії: 1) світових діячів в галузі гірництва та геології різних історичних епох; 2) сучасних творців наукових шкіл і основних напрямків гірничих наук; 3) українських гірничих вчених, організаторів виробництва, освіти та науки, які мають вагомі здобутки.

4. У рамках «Гірничої енциклопедії» слід видати окремими томами описи материків, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, описи країн з найрозвиненішою гірничою промисловістю, а також інформацію

³ Біленький В. С., Гайко Г. І., Бондаренко В. І. Досвід створення та освітньо-наукове значення «Гірничої енциклопедії» // Енциклопедичні проекти — чинники національного поступу: монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2020. С. 100-114.

про основні басейни, родовища корисних копалин, описи територій, дані про основні виробничі одиниці (геологорозвідувальні, видобувні, переробні, а також гірничого машинобудування тощо), дослідницькі та навчальні заклади в гірничій галузі. Базисним виданням тут на сьогодні є том 3 *ГЕС* і ряд праць інших авторів, що вийшли за останні роки.

1. Ще одним напрямком розвитку проекту «Гірничі енциклопедія» бачиться підготовка і випуск друком на її основі окремих тлумачних словників, зокрема, мінералогічних, петрографічних, використання її матеріалів для підготовки і видання нової «Нафтогазової енциклопедії», «Вугільної енциклопедії» тощо.

2. Підготовка і випуск друком ГЕС і МГЕ спричинили мовознавчі студії в галузі гірничої термінології⁴, дослідницькі роботи і підготовку дисертацій⁵ у цій царині, що безумовно треба вітати і продовжувати.

3. В рамках проекту МГЕ було здійснено низку супровідних монографічних та перекладних видань, що стосувались історії гірництва⁶, які заклали основи для викладання цієї дисципліни студентам гірничих спеціальностей, сприяли популяризації гірничої справи в Україні та знайшли широку аудиторію.

⁴ Білецький В., Загнітко А., Манець І. Досвід удосконалення сучасної української гірничої термінології // Дон. вісн. Наук. т-ва ім. Шевченка. Т. 3 : Хімія, технічні науки, науки про землю, медицина та психологія. Донецьк, 2003. С. 97–104; Білецький В. С., Ященко Ю. П., Загнітко А. П., І. Г. Манець Українська гірничі термінологія: становлення, удосконалення і вживання // Уголь Украины. 2003. № 12. С. 48–50; Досвід підготовки навчальної літератури та викладання спеціальних дисциплін українською мовою у Донецькому національному технічному університеті // Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи. 2005. Вип. 3. С. 6–9; Колган О. В. Українська гірничі термінологія: історія, стан, перспективи дослідження // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник / Отв. ред. В. А. Глушенко. Славянск : СГПУ, 2005. Ч.1, вып. XIII. С. 93–97; Білецький В. С. Проект «Гірничі енциклопедія» // Новые технологии подземного строительства и добычи полезных ископаемых: матер. междуна. науч.-техн. конф., посвящ. 50-летию ДонГТУ, Алчевск, 11–13 апр. 2008 г. Алчевск, 2008. С. 207–210; Білецький В. С. Досвід розробки національної української терміносистеми в гірничій галузі // Мова і час: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 23–25 квіт. 2009 р. Донецьк, 2009. С. 14–20; Зуєвська Н. В. «Мала гірничі енциклопедія» — внесок в українську гірничу освіту, науку, термінологію // Енергетика. Екологія. Людина: Матер. VI міжн. наук.-техн. конф. Сек. «Перспективи розвитку гірничої справи та підземного будівництва». 3б. наук. праць. Вип. 5. Київ : Підприємство УВОІ «Допомога УСІ». 2014. С. 137–139.

⁵ Колган О. В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології: Дис... канд. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2009.

⁶ Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії). Донецьк : Донецьке відділення НТШ, «Редакція гірничої енциклопедії», 2009. 296 с.; Гайко Г. І., Білецький В. С. Історія гірництва. Київ-Алчевськ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», вид-во «ЛІАДО» ДонДТУ, 2013. 542 с.; Георгій Агрікола. Про гірничу справу XII книг (Книги I-VI) / Перекл. і ред. В. С. Білецький, Г. І. Гайко. Донецьк : Східний видавничий дім, 2014. 232 с.

Віктор Вечерський
кандидат архітектури,
начальник відділу архітектурної і містобудівної спадщини
Інституту культурної спадщини

АРХІТЕКТУРА В ПЕРШИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ «УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

Значний розвиток регіонального простору енциклопедистики в останні десятиріччя зумовив актуальність тематики цього дослідження. Ми проаналізуємо три перші регіональні енциклопедичні видання Української радянської енциклопедії, з яких у найновішій історії України розпочалося створення регіональних енциклопедій на фаховому рівні. Видання належать до часів історичного переходу від СРСР до незалежної України. Це енциклопедичні довідники «Київ»¹, «Чернігівщина»² та «Полтавщина»³. Перше видання, видане до святкування так званого 1500-річчя Києва у 1982 році, стало методичною основою та взірцем для обох наступних видань. Воно вийшло кількома окремими виданнями, як українською мовою, так російською, у т. ч. у подарунковому форматі й поліпшеної якості. На відміну від «Києва», довідники по Чернігівщині і Полтавщині були видані тільки українською мовою. Наклад тільки одного з трьох видань «Києва» становив 100 тис. прим., «Чернігівщини» — удвічі менше, а «Полтавщини» — 30 тис. прим. Таке зменшення накладів пояснюється занепадом українського книговидавництва на зламі 80-х – 90-х років ХХ ст.

Проаналізуємо представлення у трьох виданнях архітектури в широкому її розумінні, в основному на прикладі енциклопедичного довідника «Чернігівщина», оскільки наступний («Полтавщина») робився тією самою командою під керівництвом Анатолія Вікторовича Кудрицького й за тими ж принципами.

Цільове призначення та цільова аудиторія у виданнях не окреслені. Зі змісту можна зробити висновок, що вони розраховані на широкі читачькі кола. Сьогодні можемо зробити висновок, що обраний концепт регіонального енциклопедичного видання універсального характеру себе виправдав. Усі три енциклопедичні довідники не втратили свого інформаційного потенціалу і значення, ними користуються як довідковими виданнями і

¹ Київ: Енциклопедичний довідник. Київ : Гол. Ред. УРЕ, 1981. 736 с.: іл.

² Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. 1006 с.: іл.

³ Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. 1024 с.: іл.

сьогодні. Понад те, відчувається нестача аналогічного видання з оновленою інформацією, але вже в електронному вигляді, як веб-портал. Цей видавничий проєкт був новаторським⁴. Рівень державної, регіональної та локальної підтримки розглядуваних видань включав залучення місцевих органів влади та самоврядування, сприяння громадських організацій, окремих фахівців. Цей рівень був високим, що разом з достатнім бюджетним фінансуванням забезпечило якісне виконання поставлених завдань у стислі терміни. Хоч наклади і поширеність кожного з трьох видань були різними, але їх запотребування було однаково високим. Про це свідчить технічний стан цих книжок у публічних бібліотеках, де вони «зачитані до дірок». Видання представлені в усіх центральних бібліотеках, а на Чернігівщині і Полтавщині — в усіх обласних, районних, міських бібліотеках та бібліотеках закладів вищої освіти.

Авторський колектив було організовано Головною редакцією УРЕ. Фаховість авторського складу можна визначити за списками членів редколегії та наведеними наприкінці обох видань списками авторів статей та консультантів. Причому в «Чернігівщині» окремими позиціями виділені: наукові консультанти; автори статей; працівники державних і партійних органів, керівники підприємств Чернігівщини; краєзнавці, вчителі, директори народних музеїв⁵. Є також перелік установ, чиї матеріали використано при підготовці енциклопедичного довідника⁶. Щодо якості редколегій обох видань, можна стверджувати, що у фаховості відповідального редактора А. В. Кудрицького не може бути жодних сумнівів. Те саме стосується історика-архівіста Івана Лукича Бутича, історика-некрополознавця Людмили Андріївни Проценко, лідера історичної науки на Чернігівщині Олександра Борисовича Коваленка, члена редколегії «Полтавщини», історика і краєзнавця Віри Никанорівни Жук⁷. При підготовці великої кількості статей, які так чи інакше торкалися питань архітектури, у цих виданнях позитивну роль відіграв співробітник УРЕ, випускник архітектурного факультету Київського державного художнього інституту Олександр Анатолійович Прима — архітектурознавець і журналіст. Він фахово відстежував представленість у виданнях необхідних архітектурних гасел та забезпечення їх ілюстративним матеріалом, працював з авторами, архівами та музеями, організовував автомобільні експедиції по територіях Чернігівщини та Полтавщини.

Показово, що серед п'яти наукових консультантів «Чернігівщини» три фахівці з архітектури: доктор архітектури Юрій Сергійович Асєєв,

⁴ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 2.

⁵ Там само. С. 1004–1006.

⁶ Там само. С. 1006.

⁷ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 2; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 2.

доктор мистецтвознавства Григорій Никонівч Логвин, кандидат архітектури Андрій Антонович Карнабід⁸. А серед чотирьох наукових консультантів «Полтавщини» — жодного спеціаліста у сфері архітектури⁹. Проте рівень «архітектурних» статей в обох виданнях однаково високий. Це забезпечила робота УРЕ та авторів відповідних статей. Серед авторів статей про архітектуру Чернігівщини бачимо видатних фахівців-архітектурознавців: Анатолія Кіндратовича Адруга, Сергія Володимировича Верговського, Віктора Васильовича Вечерського, А. А. Карнабіда, Володимира Олександровича Ленченка, Г. Н. Логвина, О. А. Приму, Віктора Васильовича Чепелика¹⁰. Аналогічне стосується й авторського колективу «Полтавщини». У ньому присутні Лев Семенович Вайнгорт, С. В. Верговський, В. В. Вечерський, Клавдій Васильович Гладиш, В. О. Ленченко, О. А. Прима, В. В. Чепелик¹¹.

Оскільки в жодній зі статей, навіть великих за обсягом, автори не вказані, це породило певні проблеми. Авторство під кожною статтею не зазначали задля економії обсягу. Відсутність зазначення авторства не дозволяє з'ясувати бодай приблизне співвідношення кількості редакційних та авторських статей.

Стосовно співробітництва з академічними інституціями і наукового супроводу слід зазначити, що в системі НАН України не було інституції, яка б займалася архітектурою. Такою інституцією був Київський науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури й містобудування, який і взяв на себе та успішно реалізував науковий супровід архітектурної частини усіх трьох видань.

Підходи до формування змісту енциклопедичних довідників, системність, критерії добору гасел (їх повнота, зваженість, адекватність) зауважень не викликають і їх навіть можна брати за основу при формуванні наступних енциклопедичних видань регіонального характеру. У сфері архітектури це виглядає так: у загальній статті про Київ, області та їхню історію коротко згадуються в хронологічному порядку основні архітектурні об'єкти, які є на території. Те саме стосується статей про великі історичні міста (Чернігів, Полтава, Ніжин, Новгород-Сіверський та ін.). Далі йде категорія гасел і відповідних їм статей про певні значні явища сфери архітектури, наприклад: Мурована монументальна архітектура на Чернігівщині / на Полтавщині; Дерев'яна монументальна архітектура на Чер-

⁸ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 1004.

⁹ Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 1019.

¹⁰ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 1004-1005.

¹¹ Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 1019-1021.

нігівщині; Містобудування на Чернігівщині / на Полтавщині; Оборонне будівництво на Чернігівщині / на Полтавщині; Плани міст Чернігівщини / Полтавщини тощо. Наступна категорія гасел — про конкретні архітектурні об'єкти, як існуючі, так і втрачені. На той час (1980-і — 1990-і роки) це був прорив цензурної блокади, бо вдалося подати велику кількість текстової та візуальної інформації про українські архітектурні шедеври, у т. ч. й сакральні, знищені комуністичним тоталітарним режимом.

Користування цими виданнями показало наявність недоліків, яких можна було б уникнути. Вкажемо на чотири основні:

1. Відсутня архітектурна термінологія. Тож її вживання в статтях архітектурної тематики спрямовує читача до пошуку термінологічних тлумачень в інших енциклопедичних виданнях. Це сприяє інтелектуальному розвитку, але понижує інформаційну вартість розглядуваних видань. Досвід свідчить, що додавання до книжки бодай коротенького термінологічного словничка майже не впливає на збільшення загального обсягу, а на зрозумілість і приємність видання для читача — впливає суттєво.

2. Відсутні окремі статті про видатних архітекторів. Інформація про них є, але вона «захована» у статтях про авторські витвори зодчих. Тож пересічному читачеві важко здогадатися, де шукати інформацію, приміром, про Й. Г. Шеделя, П. Шолудька, М. Амвросимова, Тома де Томона, А. Квасова, А. Карташевського, В. Кричевського та багатьох інших.

3. Недоліком тезаурусу є роздібнення так званих «лонгвідів» на багато маленьких статей; так, приміром, щоби скласти собі уявлення про архітектурний ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові, читач змушений вишукувати інформацію у 8-ми різних місцях 1000-сторінкового тому, що дуже незручно.

4. Інформація про архітектурні об'єкти з однаковими назвами зібрана в одну статтю. Наприклад: Троїцька церква у Бігачі, Грабові, Кировому, Коропі, Ніжині, Новому Білоусі, Носівці, Пакулі, Степанівці — це одна стаття, написана різними авторами¹². По тексту важко зорієнтуватися, де закінчується інформація про одну пам'ятку, і розпочинається про іншу. Тож користуватися цими енциклопедичними виданнями — не зовсім зручно.

Стосовно україноцентричності трьох видань, простежуваності певної ідейної парадигми, зміни акцентів, поступової відмови від прорадянських стереотипів — то усі три видання є феноменами перехідної історичної доби з усіма її характерними властивостями. Для сучасності видання ці становлять інтерес як певний хронологічний зріз стану як столиці й двох регіонів, так і знань та уявлень про них, а також тогочасної ідеології.

Обсяги й рівні статей з архітектури в досліджуваних виданнях відзна-

¹² Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 805-807.

чаються значним лаконізмом зі скороченою подачею тільки найсуттєвішої інформації. Пропорційність обсягів статей про однопорядкові гасла в цілому витримана. Наявна чітка структура статей, якої дотримано. Зміст статей відповідає енциклопедичним принципам: вони інформативні, дефініції розроблені якісно і адекватно щодо змісту, фактаж перевірений, наукових засад дотримано. Тексти статей позбавлені суб'єктивної емоційності та оціночних суджень, написані мовою, зрозумілою для пересічного читача. Стильові особливості видання характеризуються успішно реалізованим прагненням до уніфікованості статей без збереження авторських стилів.

У всіх трьох виданнях бібліографія до статей та загальна бібліографія відсутні. Це знижує наукову якість енциклопедичних видань.

Тематичний зв'язок гасел і система внутрішніх відсилань є задовільною, хоча й слабо розвиненою. З цим пов'язана зручність семантичного пошуку, яка не належить до позитивних якостей розглядуваних видань. Деякі архітектурні гасла розшукати є досить проблематичним і навіть неможливим. Приміром трапезну Троїцького монастиря в Чернігові (як і трапезну будь-якого іншого монастиря) розшукати неможливо, якщо не знати її посвячення (Введенська)¹³. Це може вводити в оману – читач зробить висновок, що інформації про певні об'єкти у виданні немає взагалі. Те саме стосується персоналій архітекторів, інженерів, художників, скульпторів, які «заховані» у невідомо яких статтях.

Доступність та цікавість змісту для читача/користувача щодо усіх видань може бути оцінена позитивно. Умовні скорочення не заважають сприйняттю інформації, оскільки вони роз'яснені наприкінці кожного видання¹⁴. Доцільним є й інший довідковий матеріал, такий як списки топонімічних перейменувань (на сьогодні безнадійно застарілі)¹⁵ та хронологічна таблиця основних історичних подій відповідної області¹⁶. У цьому вбачається слушне урахування особливостей цільової аудиторії.

Окремої оцінки заслуговує видавнича та редакційна культура видань, їх дизайн, поліграфічне виконання, художнє оформлення, якість ілюстративного матеріалу. Позитивним зразком є енциклопедичний довідник

¹³ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 106.

¹⁴ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 1002-1003; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. 1017-1018..

¹⁵ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С.996-1001; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. 1010-1016.

¹⁶ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С.970-996; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 1004-1009.

«Київ»¹⁷, де текст добре читабельний, якісний ілюстративний матеріал, підібраний з урахуванням специфіки енциклопедичного видання: з чорно-білими штриховими або тоновими ілюстраціями. Кожен книжковий блок містить 3 зошити вклейок на крейдяному папері: два кольорових з видами Києва і його пам'яток і один чорно-білий зі старовинними видами Києва і його пам'яток. Аналогічно вирішувалися ці питання щодо «Чернігівщини» та «Полтавщини», поліграфічне виконання яких є гіршим, ніж у подарунковому варіанті «Києва». У них застосовано щільний 2-колоночний набір при мінімальних полях, з відсутністю абзацних виступів (які були у «Києві»). Застосовані в обох виданнях низький гатунок паперу (друкарський) та високий друк не дали змоги отримати якісні тонові чорно-білі ілюстрації при незначній кількості штрихових ілюстрацій, тому більшість з ілюстрацій неможливо репродукувати. За зразком «Києва» в «Чернігівщині»¹⁸ та «Полтавщині»¹⁹ зроблено по 3 зошити вклейок якісніших кольорових ілюстрацій на крейдяному папері.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що три розглянуті видання були інноваційними для свого часу і задали високий стандарт щодо енциклопедичних видань регіонального характеру. Сьогодні цей досвід, критично переосмислений, може стати відправним пунктом для створення сучасних регіональних енциклопедій.

¹⁷ Київ: Енциклопедичний довідник. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1981. 736 с.: іл.

¹⁸ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. Київ : УРЕ ім. М. Бажана, 1990. С. 1006.

¹⁹ Полтавщина: Енциклопедичний довідник. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 1019.

Геннадій Гайко
*доктор технічних наук, професор,
професор кафедри геoinженерії
Інституту енергозбереження і енергоменеджменту
НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Історія цивілізації — це значною мірою історія науково-технічного прогресу, зокрема — історія винаходів, розвиток технологій, зростання енергоспоживання. Військова і політична історія дедалі більше поступаються погляду на минуле з позицій політехнізму, розкриваючи зусилля мільйонів безіменних і «титурованих» фахівців у створенні безпечних і якісних умов життя, підвищенні продуктивності праці, освоєнні природних ресурсів і нових матеріалів.

Вагоме значення для розповсюдження й розуміння історії технічних знань мала перша європейська енциклопедична праця «Енциклопедія, або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесел» (35 томів), створена між 1751 та 1772 роками під керівництвом Дідро та Д'Аламбера¹. Варто звернути увагу на підзаголовок — що саме автори вважали енциклопедією, які знання збиралися передати французькому суспільству? Авторами були здебільшого члени філософських товариств (часом — масонських товариств), що вивчали «натуральну філософію» (так тоді називали природничі науки) та її практичні застосування, серед них Даубентон (природнича історія), Гольбах (мінералогія, хімія), Дідро (механіка, точні науки, економіка), Жокур (медицина, економіка), Руссо й Вольтер (історія, філософія, політична теорія). «Енциклопедія...» слугувала довідником і коротким керівництвом з усіх наявних на той момент технологій, описуючи інструменти й способи їхнього застосування. Важливим було те, що «Енциклопедія...» розглядала технічні (значною мірою гірничо-металургійні) знання, як невід'ємний елемент культури тогочасної цивілізації, чим сприяла піднесенню авторитету ремесел і їхньому розвитку.

1768 року у Единбурзі почала друкуватися енциклопедія «Британіка», яка багато в чому зберегла ці «науково-технічні» засади. Цікаво, що на протилежній частині євразійського континенту — в Китаї, перші енци-

¹ Детальніше див.: Енциклопедичні проекти — чинники національного поступу : монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2020. 324 с.; Білецький В., Гайко Г. Гірнична наука та література — перші етапи розвитку // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 47. Донецьк-Маріуполь, 2020. 229–244.

клопедії нового часу (приміром «Тянь гун кай у» — «Розкриття природних речей, виявлених небом», 1637), були побудовані подібним чином і містили сотні ілюстрацій «політехнічної» тематики.

Проте з другої половини XIX ст., а особливо в XX ст. (коли політичні та ідеологічні чинники індустріального суспільства почали домінувати в інформаційному просторі) енциклопедичні праці зазнали певних структурних і змістовних змін на користь «політичної історії». Знайти виважений, оптимальний для свого часу баланс і зв'язок між «науково-технічною» (разом з «мистецькою») та «історико-політичною» групами статей (гасел) — «високе мистецтво» організаторів і редакторів загальних енциклопедій.

Енциклопедичні знання тісно пов'язані з музейними зібраннями, де також накопичуються знання і артефакти матеріальної культури. Ідея створення технічного музею належить французькому філософу й математику Рене Декарту. У першій половині XVII ст. він запропонував створити музей наукових інструментів і механічних ремесел, в якому досвідчені майстри повинні були відповідати на питання відвідувачів і роз'яснити їм виробничі процеси. Перший «Національний музей техніки» був дітям Французької революції. Він з'явився 1799 року у м. Парижі, в середньовічному монастирі Сен-Мартен-де-Шан за декретом Директорії (1794 рік). Музею були передані машини, моделі, інструменти, креслення, описи й книги, що вперше «започаткувало збирання та експонування корисних речей, а не тільки приємних і красивих»². Видається важливим відобразити музейні «корисні речі» в енциклопедичних гаслах, а також не оминати найбільші технічні музеї у відповідних статтях.

У Словнику «Великої української енциклопедії» є лаконічне гасло «Історія науки», яке в деяких інших енциклопедичних виданнях розширене до «Історія науки і техніки». Здебільшого його розглядають як область історії, що вивчає, як розуміння природного світу (наука) та здатність взаємодії з ним (технологія) змінювалися протягом століть та змінювали світ. Масштаб цього явища настільки значний і всеосяжний, що присутній майже в кожній частинці людського знання. Відтак — повинен бути певним чином відображений у статтях енциклопедій, які розкривають сутність накопичених знань.

Яким чином відобразити цю «область історії»? Достатньо ефективно це вдається в тематичних енциклопедіях, приміром у «Дитячій енциклопедії», де традиційно майже вісь матеріал викладено у хронологічній формі історії знань чи еволюції ідей³. Складніше з азбуковниками, коли

² Гріфен Л. О., Константинов В. О. Український технічний музей. Ніжин: Аспект — Поліграф, 2008. 172 с.

³ Гайко Г. І. Універсальна дитяча енциклопедія — крок в українське майбутнє // Енциклопедичний контент і виклики сучасного світу: Зб. матер. наук. конф. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. С. 26–29.

гасло виокремлене зі своєї сфери знань (наук) і немає жорсткої необхідності зв'язувати його з попередніми досягненнями, натомість, його тлумачення вимагає сучасного пояснення і характеристик останнього часу. Тут може допомогти структура написання статей, рекомендована редакцією енциклопедії, яка відсилає до «історії питання». Наведемо кілька прикладів вдалих структурних підзаголовків зі статей на електронному порталі ВУЕ: «Арктика» — «Історія відкриття»; «Гірничий комбайн» — «Історична довідка» та «Українські розробки»; «Вітватерсранд» — «Історія відкриття та освоєння» та ін. Таким чином майже кожний значимий будівельний чи технічний об'єкт, технологія, наукові здобутки можуть отримати в енциклопедичній статті стислу характеристику історичного розвитку. Особливе значення мають також біографії видатних творців науки і техніки, де в «Життєписі» та «Діяльності» розкриваються здобутки в галузі інженерних та наукових досягнень, які підсилюються системою енциклопедичних посилань. Ще одна група статей — історичні технічні об'єкти та пам'ятки науки і техніки (наприклад, статті «Арругії», «Величка», «Банська Штявниця» та багато ін.), а також — статті про великі університети та інші заклади науки і освіти, які також повинні вмішувати історичні екскурси. Значний інтерес викликають великі оглядові статті з історії певних галузей науки і техніки (приміром, стаття ВУЕ «Гірнична наука»), а також історичні екскурси в гаслах окремих наук. Значну допомогу тут забезпечує відповідний ілюстративний матеріал, який не тільки сприяє кращому розумінню технічних об'єктів, але й розкриває «дух епохи», в яку вони були створені.

Таким чином, використовуючи енциклопедичний досвід і попередні методологічні надбання, спрямовуючи авторів на важливість розкриття «історії питання» в політехнічному контексті, можна створити особливий стиль сучасної енциклопедії, що значною мірою відповідає запитам освіти та науки, поєднує світ через розуміння спільних політехнічних ідей та наукових звернень.

Сергій Гірік
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА В «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ КОНЦТАБОРІВ І ГЕТТО, 1933–1945» («ENCYCLOPEDIA OF CAMPS AND GHETTOS, 1933–1945») МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГОЛОКОСТУ У США

У післявоєнні десятиліття неодноразово робилися спроби проаналізувати представленість українських тем у іншомовних енциклопедіях¹. Проте, на той час їх зазвичай присвячували універсальним довідковим виданням — у спеціалізованих енциклопедіях українські теми висвітлювалися лише епізодично, що не сприяло широкому аналізу.

2000 року розташований у Вашингтоні Меморіальний музей Голокосту у США (United States Holocaust Memorial Museum) розпочав підготовку тематичної енциклопедії «Енциклопедія концентраційних таборів і гетто (1933–1945)» («Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945»), значна частина матеріалів якої має прямий або опосередкований стосунок до України.

Зважаючи на обсяг матеріалів, потужну міжнародну команду залучених до проекту авторів, а також моральну відповідальність за будь-яку неточність, темпи роботи дозволили видавцям упродовж 20 років видати три томи з запланованих сімох. Перший том у двох книгах побачив світло 2009 року². Його темою стали табори, створені у першій половині 1930-х років, табори для молоді і табори, що входили до системи головного адміністративно-господарського управління СС (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt). Другий том оприлюднено 2012 року³. Його присвячено гетто в окупованих нацистською Німеччиною країнах Східної Європи.

¹ Див. напр.: Verbyanyj I. A Note on American Encyclopedias // Proceedings. Vol. II. New York: Philological Section of the Shevchenko Scientific Society, 1952. P. 54–58; Горбань М. До проблеми матеріалів з українознавства в німецьких енциклопедіях // Наукові записки. Ч. 4–5. Мюнхен : Український вільний університет, 1961. С. 180–184.

² Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 1: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA). / Ed. by G. P. Megargee. Bloomington – Indianapolis : Indiana University Press, 2009. Видання складається з двох книг із продовжуваною пагінацією.

³ Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 2: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. / Gen. ed. by G. P. Megargee; Vol. ed. by M. Dean. Bloomington – Indianapolis : Indiana University Press, 2012. Видання складається з двох книг із продовжуваною пагінацією.

Останній станом на сьогодні третій том вийшов друком 2018 року⁴. У центрі уваги цієї частини — гетто й концтабори в державах, які перебували в союзі з нацистською Німеччиною⁵.

Важливою формальною особливістю аналізованого довідника є тематично-географічний поділ усього багатотомника на томи, томів на частини та частин на розділи. Абетковий порядок статей витримано лише всередині розділів. Визначальною рисою цієї енциклопедії, яка дуже відрізняє її від більшості подібних видань, є «подвійна бібліографія» — крім «вторинних джерел» («secondary sources»), тобто власне бібліографії, під кожною статтею міститься блок «первинних джерел» («primary sources»), тобто основних архівних колекцій та джерельних публікацій із висвітленої у статті тематики. Назви статей про окремі гетто подано відповідно до мов держав, до складу яких відповідні території входили станом на початок Другої світової війни (гетто Дистрикту Галичина названо польською, гетто Райхскомісаріату Україна і «геттоподібні» утворення зони військової адміністрації — у транслітерації з російської, гетто Закарпаття — угорською, Північної Буковини, Південної Бессарабії і Трансністрії — румунською). Для невідповідного читача це дещо ускладнює користування виданням.

Найбільше дотичних до України матеріалів міститься у другому томі багатотомника. У першій його частині є окремий розділ, присвячений Східній Галичині у складі Генерал-Губернаторства⁶. Основну масу вміщених у ньому текстів підготував харківський дослідник історії Голокосту Олександр Круглов (у багатьох випадках у співавторстві з іншими науковцями — Мартіном Діном, Венді Лауер, Сем'юелом Фішманом та ін.). Статті про окремі гетто написали й інші історики.

Том відкриває розлога вступна стаття Мартіна Діна «Eastern Galicia Region (Distrikt Galizien)». Він викладає історію створення дистрикту Галичина у складі Генерал-Губернаторства, згадує про хвилю погромів і стихійних убивств упродовж літа 1941 року, автор також описує перебіг процесу геттоізації євреїв на території цієї адміністративної одиниці, виділяючи його основні етапи у зв'язку з щобільшим залученням євреїв до примусової праці та початком депортацій до табору знищення Белжець⁷.

⁴ Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol 3: Camps and Ghettos under European Regimes Aligned with Nazi Germany / Gen. ed. by G. P. Megargee; Vol. ed. by J. R. White. Bloomington – Indianapolis : Indiana University Press, 2018.

⁵ Перші два томи видання розміщено для безкоштовного завантаження на сайті USHMM. URL: <https://www.ushmm.org/research/publications/encyclopedia-camps-ghettos/download>.

⁶ Eastern Galicia Region // Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 2. P. 743–854.

⁷ Dean M. Eastern Galicia Region (Distrikt Galizien) // Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 2. P. 744–748.

Після статті вміщено мапу «Ghettos in the Eastern Galicia Region, 1941–1943», на якій показано місця розташування всіх гетто дистриктів Галичина, а також центрів округів та меж округів у складі дистрикту (на жаль, на карті не позначено основних залізничних шляхів, які використовувалися для депортацій євреїв із великих гетто до табору знищення Белжець).

Основний зміст розділу складають статті про гетто на території дистрикту. За винятком гетто Любачева (тепер у Підкарпатському воєводстві Польщі) усі вони розташовані в межах сучасних кордонів України. У розділі вміщено довідки про всі гетто дистрикту: Бережани, Бібрка, Болахів, Борислав, Борщів, Броди, Букачівці, Бурштин, Буськ, Бучач, Великі Мости, Гвоздець, Городенка, Городок (як Грудек Ягеллонський), Долина, Дрогобич, Жовква, Журавно, Збараж, Зборів, Золочів, Івано-Франкове (як Янів-Львівський), Калуш, Кам'янка-Бузька (як Кам'янка-Струмилова), Козова, Коломия, Комарно, Копичинці, Косів, Любачів, Львів, Миколаїв (Львівської обл.), Микулинці, Мостиська, Надвірна, Нараїв, Новий Яричів, Озеряни, Перемишляни, Підгайці, Радехів, Рава-Руська, Рогатин, Рудки, Самбір, Скалат, Снятин, Сокаль, Станиславів (тепер Івано-Франківськ), Стрий, Тереховля, Тернопіль, Тисмениця, Тлумач, Тлусте, Ходорів, Чортків, Яворів.

У другій частині другого тому вміщено великий розділ «Райхскомісаріат Україна»⁸. Його поділено на підрозділи за територіальним принципом відповідно до адміністративно-територіального поділу Райхскомісаріату Україна, встановленого окупаційною адміністрацією — генералкомісаріат Волинь і Поділля, генералкомісаріат Житомир, генералкомісаріат Київ, генералкомісаріати Миколаїв і Дніпропетровськ. Кожний із підрозділів відкриває вступна стаття з мапою генералкомісаріату (генералкомісаріатів) із позначеннями всіх гетто та внутрішніх адміністративних меж. У кожному зі згаданих підрозділів енциклопедійні статті розміщено за абеткою. Як і у випадку розділу про Дистрикт Галичина, до видання вміщено статті про всі без винятку гетто незалежно від тривалості їхнього існування. Автори значної частини статей розділу — Олександр Круглов, Мартін Дін і Олександр Прусін. Також у ньому вміщено тексти Альберта Кагановича, Леоніда Сміловіцького та інших дослідників.

Завершує дотичний до України блок статей короткий підрозділ «Східна Україна і Крим» розділу «Землі СРСР під німецькою військовою окупацією»⁹. Його невеликий обсяг зумовлено тим, що місцеві єврейські громади знищувалися в рамках «Голокосту від куль» без проміжного етапу геттоїзації.

⁸ Reich Commissariat Ukraine (Reichskommissariat Ukraine) // Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 2. P. 1313–1635.

⁹ Eastern Ukraine and Crimea // Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol. 2. P. 1755–1779.

У першому томі видання, присвяченому «раннім таборам», таборам для молоді й таборам системи головного адміністративно-господарського управління СС, статей про табори на території України немає. У той самий час, у статтях про малі табори, що входили до складу великих таборів (передусім у розділі про Аушвіц), вміщено відомості про українських колаборантів, які служили в їхній охороні, а також про українських в'язнів (розділи про Аушвіц і Бухенвальд).

У третьому томі статті про територіально українські гетто й концентраційні табори містяться у двох розділах. Перший із них присвячено Угорщині (гетто Берегова, Мукачева, Сокирниць, Севлюша (як Nagyszőlős), Тячева, Ужгорода, Хуста. Не вміщено довідок про два гетто регіону — в Ізі й Солотвиному). Другий — Румунії (гетто Північної Буковини, Південної Бессарабії і Трансністрії)¹⁰. У виданні надруковано окремі карти «Угорські табори й гетто» (с. 314) і три карти, присвячені румунським таборам — «Табори Старої Румунії, Буковини й Бессарабії», «Табори й гетто Північної Трансністрії» й «Табори й гетто Південної Трансністрії» (с. 585–587).

Серед томів, що готуються до друку, українські сюжети буде висвітлено в четвертому (зокрема, у статтях про табори військовополонених), шостому (у частині, присвяченій депортації євреїв із Дистрикту Галичина до табору знищення Белжець) та сьомому томі (у ньому йтиметься про табори примусової праці, у яких зокрема утримувалися й робітники з окупованих українських земель).

¹⁰ Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Vol 3. P. 302–388; 570–830.

НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ СТАТЕЙ (ПОРАДИ РЕДАКТОРА)

Наукове редагування енциклопедичних видань — складний творчий процес. Він включає багатосторонній редакційний аналіз усіх елементів тексту. Стаття енциклопедії має відповідати низці критеріїв. Вона повинна бути науковою, об'єктивною, не може містити оціночних епітетів, критичних або схвальних прикметників (видатний, визначний, геніальний вчений тощо). Статтю слід обов'язково перевіряти на наявність плагіату. Вона має бути оригінальною. Обсяг статті мусить відповідати її рівню та значимості терміна.

Фактичний матеріал має бути перевіреном за вірогідними джерелами. Такими джерелами є провідні світові енциклопедії (Британіка, Ларусс та ін.), переписи населення, офіційні документи, закони, статистичні збірники, архівні документи тощо. Треба подавати якомога свіжіші дані статистики і факти.

Стиль мови енциклопедії — науково-енциклопедичний. При цьому матеріал слід викладати з урахуванням читацької адреси. Оскільки ВУЕ — універсальна енциклопедія, розрахована на широку аудиторію читачів-нефахівців із середньою освітою, текст має бути зрозумілим. До енциклопедії як до довідкового видання звертаються саме для того, щоб знайти там роз'яснення незрозумілого, а незрозуміле не можна пояснювати за допомогою інших незрозумілих термінів.

Заголовок статті (термін, гасло) у стислій формі визначає тему статті. Він складається, як правило, з одного — трьох слів. Термін може іноді бути довшим, зокрема якщо це назва установи чи організації, документу, пам'ятки Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Назву набирають півжирним шрифтом. У окремих випадках основна частина назви набирається півжирним, а продовження — світлим. Як правило, термін подають в однині. У множині його ставлять лише тоді, коли це відповідає науковій термінології.

Якщо назва складається з кількох слів, на першому місці ставлять те слово, на яке падає логічний наголос. Наприклад, Українська мова, а не Мова українська. Не бажано ставити на перше місце слова

«теорія», «формула», «прилад», «інструмент» тощо, оскільки буде велика кількість статей з такою назвою. Треба також враховувати, на яке слово ймовірно читач шукатиме цю статтю, таке слово має бути першим.

Якщо є два рівнозначних терміни, один із них, як правило, найуживаніший, подають як назву статті півжирним шрифтом, а синонім після коми світлим шрифтом. Термін-синонім у такому випадку подається далі як заголовок статті-посилання.

Наприклад:

Відродження, Ренесанс — дефініція. Текст статті.

Ренесанс — див. *Відродження*.

Якщо після терміна подається етимологічна довідка, синонім одного походження з основним терміном подається до етимологічної довідки й довідка відноситься до обох слів, а синонім іншого походження — після етимологічної довідки, яка пояснює походження лише основного терміна, але не синоніма.

У назвах статей ставляться наголоси на всіх словах, крім односкладових. Якщо слово в літературній мові вживають з двома наголосами, ставлять обидва.

Кожна стаття починається з дефініції, або визначення. Дефініція містить основні характеристики предмета чи явища. Вона має бути науковою, сучасною й водночас зрозумілою читачам-нефіхівцям. Дефініція не повинна включати слів «назва», «термін», оскільки це визначення саме поняття чи явища, а не його назви. Дефініція не повинна бути тавтологічною.

У визначеннях слід уникати посилань на інші статті, а також робити багато скорочень. Бажано уникати скорочень у дефініції.

Після терміна перед визначенням ставлять тире. Після визначення у друкованій версії абзац не роблять.

У друкованій версії енциклопедії вживають скорочення. Термін, що є заголовком статті, при згадуванні в подальшому тексті позначають великою літерою з крапкою. Якщо термін складається з кількох слів, скорочується кожне слово. Наприклад, якщо стаття називається «Бурова платформа», у тексті ця назва скорочується як Б. п. Але скорочення можна вживати лише тоді, коли в тексті трапляється саме це словосполучення, а не одне з цих двох слів окремо. Тобто у статті «Бурова платформа» не можна скорочувати «Б. свердловина», треба писати повністю «бурова свердловина».

Завдяки скороченню слів в енциклопедичному тексті можна заощадити місце та вмістити більше статей. Усі скорочення мають бути уніфіковані. Для уніфікації складають список скорочень, відповідно до якого

скорочують слова. Не допускається вигадувати нові скорочення, що не відповідають списку. Якщо аббревіатури у списку скорочень нема, подаємо повну назву.

Не можна скорочувати прикметник, що виконує у реченні роль присудка або вживається як іменник.

Наприклад: Ці положення є основними.

Не рекомендується скорочувати останнє слово в реченні, а іноді й перше, оскільки у цьому разі може бути незрозуміло, де закінчується речення і починається наступне. Не скорочують також назви у лапках, слова, набрані курсивом.

Скорочення мають бути милозвучними (не можна, наприклад, скорочувати «запор. козаків»), а також легко й однозначно розшифровуваними і зрозумілими для читачів. Якщо може виникнути різночитання, слово не скорочуємо. Кілька слів підряд бажано не скорочувати.

Важливу роль в енциклопедії відіграє система посилань за допомогою закурсивлених слів. Завдяки ній здійснюється зв'язок між статтями, близькими за тематикою. В енциклопедії не курсивлять усі слова, які в ній вміщені як терміни. Як правило, курсивлять лише терміни, в яких може бути додаткова інформація з тематики цієї статті, оскільки курсив — це пропозиція для читачів подивитися ще й інші статті, де він може знайти додаткові відомості на ту тему, що його цікавить, і якій присвячена та стаття, до котрої він звернувся. Усі закурсивлені слова мають бути обов'язково зв'язані зі Словником енциклопедії, оскільки читач шукатиме в енциклопедії статтю саме з такою назвою, як закурсивлений термін. Особливо важливо це у друкованій версії. Якщо термін складається з кількох слів, вони мають стояти в тому самому порядку в закурсивленому терміні, як і в заголовку статті енциклопедії, бо читач шукатиме статтю у тому на відповідну літеру.

Якщо термін закурсивлений, поряд із ним не подають відомостей чи пояснень стосовно цього предмета або особи, оскільки про це буде окрема стаття, отже повторювати інформацію не має потреби.

Статті портальної версії обсягом понад 2 тис. знаків поділяються на рубрики. У тексті статті не може бути лише одна рубрика, має бути хоча б дві. Рубрика не повинна складатися лише з одного речення. Заголовки виділяємо підкреслюванням, підзаголовки — курсивом з підкреслюванням. Ні цифр, ні крапок в заголовках рубрик ставити не треба. У переліках цифр також не вживаємо. Цифри застосовуємо лише у багатозначних термінах.

В енциклопедії потрібна максимальна уніфікація усього текстового матеріалу, аналогічне оформлення його елементів. Статті одного типу повинні бути оформлені уніфіковано.

Особливої уваги редактора потребують біографічні статті.

У дефініціях біографічних статей не зазначаємо національної приналежності. У визначенні мають бути вказані фах, сфера діяльності, вищі наукові, мистецькі та почесні звання — професор, академік, народний артист України, почесний професор тощо. Обов'язково має бути вказано рік присвоєння чи присудження звання.

Наприклад:

Патон, Борис Євгенович [27.11.1918 (за ін. даними — 14.11.1918), м. Київ, тепер Україна — 19.08.2020, там само] — учений у галузі металургії, технології металів, електрозварювання та матеріалознавства, держ. і громад. діяч, доктор тех. наук, професор (з 1952), академік НАН України (з 1958), член АН СРСР (з 1962), академік РАН (з 1992), член низки інозем. академій та наук. т-в країн Європи, Азії та Америки, засл. діяч н. і т. УРСР (з 1968), засл. винахідник СРСР (з 1983). Син академіка Є. Патона.

У визначенні може бути подана у стислому формулюванні характеристика його внеску в основну галузь діяльності (засновник певної галузі науки, певного напрямку в мистецтві, винахідник чогось тощо). Не вказується у дефініції посада, яку він займає чи займав (це має бути у подальшому тексті статті за хронологією).

У статтях про письменників обов'язково вказуємо, якою мовою чи мовами він писав.

Наприклад:

Сенгор, Леопольд Седар Нйлан (Senghor, Léopold Sédar Nyilane; 09.10.1906, м. Жоаль, обл. Сан-Самум, Сенегал — 20.XII 2001, м. Версон, тепер регіон Нормандія, Франція) — поет, філософ, держ. і політ. діяч, член Академії моральних і політ. наук (Франція; з 1969), Академії Марокко (з 1980), Франц. академії (з 1983), член-кореспондент Баварської академії (з 1961), почес. професор 37 ун-тів світу. Писав франц. мовою.

У дефініції слід зазначати для місця народження і смерті статус і назву населеного пункту на момент події з подальшим зазначенням актуальної назви та найбільшої адміністративної одиниці. Перед актуальною назвою пишемо тепер (не нині чи зараз) і ставимо кому.

Неправильно: 14.04.1756, с. Гринів (тепер Пустомитівського району Львівської обл., Україна) — 09.08.1814, м. Львів (тепер Україна)]

Правильно: 14.04.1756, с. Гринів, тепер Пустомитівського району Львівської обл., Україна — 09.08.1814, м. Львів, тепер Україна)

Арнаўтов, Віктор Михайлович (11.11.1896, с. Успенівка Токмацького р-ну Запоріж. обл., Україна, тепер не існує — 29. 03.1979, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ; 1980 перепох. у м. Маріуполі, тепер Україна) — живописець-монументаліст.

У дефініції після прізвища мовою оригіналу ставиться крапка з комою:

Англёр, Франсуа́ (Енглер; франц. Englert, François; 06.11.1932, м. Еттербек, Брюссельський столичний регіон, Бельгія)

Якщо подаємо кілька імен, вказуємо що це — справжнє ім'я, псевдонім тощо.

Ада́мов, Артіо́р (франц. Adamov, Arthur; справжні прізвище та ім'я — Адамян, Арутюн Суренович ; 23.08.1908, м. Кисловодськ, тепер РФ — 15.03.1970, м. Париж; похований у м. Іврі-сюр-Сен, регіон Іль-де-Франс, Франція) — драматург.

Якщо точно не встановлена дата чи місце, пишемо «за іншими даними» або «дата і місце народження невідомі».

Алексі́с, Жак Стефе́н (франц. Alexis Jacques Stéphen; 22.04.1922, м. Гонаїв, деп. Артібоніт, Гаїті — квітень 1961, пд.-зх. узбережжя Гаїті, за ін. даними — м. Порт-о-Пренс, Гаїті) — письменник, громадський діяч.

А́нна Га́лицька — княгиня, мати Данила Галицького (дата і місце народження невідомі — після 1253, місце смерті невідоме).

У визначенні не слід писати «сучасний» чи «діяч такого-то століття», це видно з років життя цієї особи. Допускається вказувати століття лише тоді, коли роки життя невідомі.

Гасло від дефініції треба відділяти довгим тире.

Якщо в енциклопедії буде стаття про когось із родини цієї персони, після дефініції слід зазначити родинний зв'язок з іншою персоналією.

Наприклад:

Аффлек, Бен [англ. Affleck, Ben; повне прізвище та ім'я — Аффлек-Болдт, Бенджамен Ге́за (англ. Affleck-Boldt, Benjamin Geza); 15.08.1972, м. Берклі, шт. Каліфорнія, США] — актор, режисер, сценарист, продюсер. Брат К. *Аффлека*.

Аффлек, Кейсі [англ. Affleck, Casey; повне прізвище та ім'я — Аффлек-Болдт, Калеб Кейсі Мак-Гуайр (англ. Affleck-Boldt, Caleb Casey McGuire); 12.08.1975, м. Фалмут, шт. Массачусетс, США] — актор, режисер. Брат Б. *Аффлека*.

У біографічних статтях в портальній версії не може бути рубрик «Основні ідеї», «Значення». Мають бути «Життєпис», «Наукова діяльність» або «Творчість», «Нагороди та визнання». Може бути рубрика «Наукові праці» або «Твори», але це не просто список праць чи творів (не плутати з бібліографією!), а характеристика основних ідей автора.

Наприклад:

Твори

Серед робіт, що демонструють амплуа художника, — пам'ятники, які сьогодні є візитівками міст Москви, Санкт-Петербурга, Волгограда, Че-

хова, Ташкента тощо. До наймасштабніших творів патріотичної тематики належать: «Воїн-переможець» (дипломний проект, 1947), «Пам'ятник чекістам» (м. Волгоград, 1947), монумент «Героїчним захисникам Ленінграда в роки Великої Вітчизняної війни» (м. Ленінград, 1975), пам'ятник «Морякам та творцям флоту Росії» (м. Санкт-Петербург, 1996). [...]

Твори

Творчий спадок Арчимбольдо можна класифікувати так: вітражі, гобелени (підготовчі роботи), оформлення свят (ескізи маскарадних костюмів, лаштунків), живописні портрети реалістичні, живописні портрети алегоричні, «зворотні» картини (роботи, в яких зображення читається двічі — одне зображення пряме, друге — якщо перевернути твір догори ногами), графічні твори. Писав автопортрети (графічні) у різні періоди життя (у 48 років і в 61 рік). [...]

У рубриці «Нагороди і визнання» подаються лише премії, нагороди (ордени, медалі), що названо на честь цієї особи (вулиці, заклади освіти, астероїди тощо), пам'ятники, музеї цієї особи.

Біографічна стаття не повинна перетворюватися на хронологічну таблицю, це має бути зв'язний текст, короткий життєпис. Текст має становити єдине композиційне ціле, де фрази пов'язані між собою.

У біографічній статті не вказуємо імена і біографії родичів, дружин, подруг тощо, про яких не передбачено статей в енциклопедії. Як виняток, можемо згадувати тих осіб, яким даною персоною присвячені твори чи які надихнули на їх створення. Не описуємо у статті подробиць особистого подружнього життя, орієнтації персоналії.

У статті можемо деталізувати походження особи (наприклад: Народився у сім'ї вчительки). Зазначаємо, який заклад освіти закінчила особа і в якому році, якщо не закінчила, але навчалася, вказуємо, де і коли навчалася. Якщо особа має вищу освіту, писати про початкові та середні школи необов'язково. Номер середньої школи не вказуємо. Для митців бажано вказувати, у якого митця вчився (якщо це відомо).

Закінчив 1961 Ужгородське музичне училище (тепер Ужгородський музичний коледж імені Д. Є. Задора) по класу віолончелі. Вивчав композицію 1961 в А. Солтиса (1890–1968; Україна) у Львівській державній консерваторії ім. М. В. Лисенка (тепер *Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка*), 1965–1968 — у Б. Лятошинського та 1969–1970 — у М. Скорика в Київській державній консерваторії ім. П. І. Чайковського (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*).

Якщо назва закладу освіти змінилася, подаємо спочатку назву на момент навчання там персоналії, а потім — сучасну назву в дужках (після слова «тепер» тире не ставиться).

У портальній версії потребує особливої уваги рубрика «Цитати».

Цитати у цій рубриці подаємо українською та мовою оригіналу. Цитування супроводжуємо повним бібліографічним посиланням, із зазначенням сторінки. Наприклад:

«Найкращий крем для обличчя — це чисте сумління»

«La meilleure crème de beauté : la bonne conscience »

(Arletty. La Défense. Paris : La Table Ronde, 1971. P. 166).

Необхідно дотримуватися правил цитування. Коли в цитатах пропускають фрагменти, ставлять три крапки в квадратних дужках [...].

Цитувати допустимо лише з оригіналу. Переклад з російського чи англійського перекладу не подаємо.

У статтях про іноземні персоналії має бути рубрика про зв'язок цієї персоналії з Україною, якщо така інформація є. Треба вказувати українські переклади, постановки тощо.

Має свої особливості й оформлення та подання географічних статей. Вони потребують обов'язкової уніфікації. Їх треба подавати за виробленими детальними схемами.

Схема статті про місто (детальна)

Портальна версія (має бути уся обов'язкова інформація, якщо чогось нема, треба шукати і дописувати).

Місто (назва державними мовами країни) — місто, адміністративний центр провінції (регіону, області тощо) *Країни*.

Географічне положення

Місто розташоване (не знаходиться, а розташоване!) на Заході (Сході, Півдні тощо) ...

Відстань до столиці — км, до обласного центру (якщо це не обл. центр) — ...

Територія — ..., разом з агломерацією — ...

Історична довідка

Поселення на території теперішнього міста виникло у ... ст.

Якщо місто було у складі різних держав, регіонів, має бути вказано, коли у складі чого. Якщо змінювало статус, назву, обов'язково вказати з зазначенням року.

З 1900 — адміністративний центр провінції (регіону тощо).

Населення (характеристика)

Загальна кількість населення — ... осіб, густота — осіб/км² (2019, оцінка).

Склад населення за етнічними групами (2015, перепис): національність (бл. 50 %), інша національність (25 %), інша національність (... %) тощо. За релігійними групами (2000, опитування): християни (37%), мусульмани (24 %), юдеї (12)%, інших конфесій (9%), не належать до жодної релігії (8 %).

За віковими групами: до 17 років — 17,4%, 18–64 роки — 70,3%, 65 і більше — 12,3%. За статевими групами: жінки (54 %), чоловіки (46 %).

Українську мову вважали рідною 97,54 % жителів, російську — 2,06 %, білоруську — 0,17 %, вірменську — 0,05 %, молдовську — 0,02, румунську — 0,01, єврейську — 0,02 (2001, перепис).

Населення зростає (зменшується). 2019 приріст населення становив ... %.

Клімат

Клімат субтропічний (помірний тощо).

Середня температура січня — + 7 °С, середня температура липня — + 29 °С. Середньорічна кількість опадів — 833 мм. Найбільше опадів випадає в осінні місяці: у вересні — 82,4 мм, жовтні — 89,6 мм, листопаді — 87,2 мм.

Господарство (характеристика за галузями)

Промисловість (обов'язково на першому місці, навіть якщо це не промисловий центр).

Основні галузі промисловості. Основні підприємства міста — подавати так: компанія «Дельта Ллойд Груп» («Delta Lloyd Group»), банк «Ей-Бі-Ен Амро» («ABN Amro») та ін.

Сфера послуг

Торгівля, побутове обслуговування. Туризм (інфраструктура, готелі, кількість туристів, що відвідали певного року місто).

Транспорт

Аеропорт міста. Залізничний транспорт. Автотранспорт. Морський, річковий транспорт.

Міський транспорт.

Наука, освіта, культура

Наука та освіта

Наукові установи міста. Заклади вищої освіти, розташовані в місті. Має бути вказані офіційні назви, роки заснування закладів.

Культура та мистецтво

Музеї міста з указанням офіційних назв і років заснування.

Театри міста з указанням офіційних назв і років заснування.

Концертні зали, галереї, інші заклади.

Фестивалі, культурні події, що відбуваються в місті.

Архітектура

Архітектурні споруди і пам'ятники міста. Треба вказувати архітектора або скульптора, рік будівництва, архітектурний стиль. Садово-паркова архітектура.

Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (якщо є).

Спорт

Спортивні споруди міста. Спортивні події, які відбувалися в місті (олімпіади, чемпіонати світу тощо).

Відомі спортивні команди та спортсмени міста (якщо є).

Україніка

Якщо є щось, пов'язане з Україною (для іноземних міст).

Персони (якщо такі є)

У місті народилися.... З містом пов'язане життя і творчість... Бажано називати тих, про кого будуть статті у ВУЕ.

Додатково

Цікава інформація, що не потрапляє до інших рубрик (лише для порталу, необов'язково).

Цитати

Висловлювання, вірші про місто (лише для порталу, необов'язково). З бібліографічним описом і сторінкою.

Література

Бібліографічний опис.

Автор

Для друкованої версії усе має бути так само, лише заголовки рубрик вилучаються, а абзаци залишаються. Скорочуються слова. Якщо крім обов'язкової інформації автор дав ще додаткову, її можна скоротити.

Схема статті про регіон

Назва (назва державними мовами країни) — регіон *Країни*.

Географічне положення

Регіон розташований (не знаходиться, а розташований!) на Заході (Сході, Півдні тощо) ... Межує на заході з..., на сході — з ..., на півночі — з ..., на півдні —... На півдні його омивають ...*протока* й .. *море*.

Адміністративний поділ

Поділяється на таку-то кількість таких-то адміністративних одиниць: повний перелік.

Територія — ... тис. км².

Адміністративний центр — м.....

Історична довідка

Коли виникли поселення на цій території, які племена жили, до яких держав входила територія, усі зміни статусу, основні події тощо.

Природа

Рельєф і корисні копалини

Мають бути лише короткі відомості про характер рельєфу і те, які копалини видобувають

Ґрунти

Види ґрунтів, де і які.

Річки

Основні річки та їх характеристика.

Клімат

Клімат субтропічний (помірний тощо).

Середня температура січня — + 7 °С, середня температура липня — +29 °С. Середньорічна кількість опадів — 833 мм. Найбільше опадів випадає в осінні місяці: у вересні — 82,4 мм, жовтні — 89,6 мм, листопаді — 87,2 мм.

Рослинний і тваринний світ

Які рослини і тварини мешкають на території регіону. Якщо є якісь охоронювані, вказати. Якщо є заповідники тощо.

Основні загрози та ризики в сфері природокористування (цю рубрику даємо лише для портальної версії, з друкованої вилучаємо).

Населення

Загальна кількість населення — ... осіб, густота — осіб/км² (2019, оцінка).

Склад населення за етнічними групами (2015, перепис): національність (бл. 50 %), інша національність (25 %), інша національність (... %) тощо. За релігійними групами (2000, опитування): християни (37%), мусульмани (24 %), юдеї (12)%, інших конфесій (9%), не належать до жодної релігії (8 %).

За віковими групами: до 17 років — 17,4%, 18–64 роки — 70,3%, 65 і більше — 12, 3%. За статевими групами: жінки (54 %), чоловіки (46 %).

Українську мову вважали рідною 97,54 % жителів, російську —

2,06 %, білоруську — 0,17 %, вірменську — 0,05 %, молдовську — 0,02, румунську — 0,01, єврейську — 0, 02 (2001, перепис).

Населення зростає (зменшується). 2019 приріст населення становив ... %.

Рівень урбанізації — Найбільші міста (2019): Місто (...тис. осіб), Місто (... тис. осіб).

Господарство

Промисловість (обов'язково на першому місці, навіть якщо це не промисловий регіон).

Основні галузі промисловості. Основні підприємства — подавати так: компанія «Дельта Ллойд Груп» («Delta Lloyd Group») у м. ..., банк «Ей-Бі-Ен Амро» («ABN Amro») у м.та ін.

Сільське господарство

Які галузі розвинені, де що вирощують, виробляють.

Сфера послуг

Торгівля, побутове обслуговування. Туризм (інфраструктура, готелі, кількість туристів, що відвідали певного року регіон).

Транспорт

Аеропорти. Залізничний транспорт. Автотранспорт. Морський, річковий транспорт.

Наука, освіта, культура

Наука та освіта

Наукові установи регіону. В яких містах розташовані, коли засновані.

Про систему освіти пишемо лише якщо вона відрізняється від загальної по країні, оскільки про систему освіти в країні буде в статті про країну.

Якщо викладання ведеться регіональними мовами, вказати.

Заклади вищої освіти, розташовані в регіоні. Має бути вказані офіційні назви, роки заснування закладів, у яких містах розташовані.

Культура та мистецтво

Музеї регіону з указанням офіційних назв, років заснування, міст розташування.

Театри міста з указанням офіційних назв і років заснування, міст розташування.

Концертні зали, галереї, інші заклади.

Пам'ятники архітектури

Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, нематеріальної спадщини ЮНЕСКО.

Фестивалі, культурні події, що відбуваються в регіоні.

Спорт

Які види спорту розвинуті.

Спортивні споруди регіону. Спортивні події, які відбувалися в регіоні (олімпіади, чемпіонати світу тощо).

Відомі спортивні команди та спортсмени (якщо є).

Україніка

Якщо є щось, пов'язане з Україною (для іноземних регіонів), українська діаспора тощо.

Персоналії (якщо такі є)

У регіоні народилися... З регіоном пов'язане життя і творчість... Бажано називати тих, про кого будуть статті у ВУЕ.

Додатково

Цікава інформація, що не потрапляє до інших рубрик (лише для порталу, необов'язково).

Цитати

Висловлювання, вірші про регіон (лише для порталу, необов'язково). З бібліографічним описом і сторінкою.

Література

Бібліографічний опис.

Автор

Для друкованої версії.

Залишаються рубрики, але заголовки набираються впідбір, прописними літерами.

Заголовки підрубрик (*Рельєф і корисні копалини, Ґрунти* тощо) вилучаються.

Таких схем маємо дотримуватися в усіх географічних статтях про міста та регіони. За схемами мають будуватися і статті про країни тощо.

Певними особливостями вирізняється опрацювання статей, що є багатозначними термінами. Якщо термін має кілька значень, стаття відповідно має кілька дефініцій. Після терміна перед першим значенням слід ставити тире, а окремі значення нумерувати цифрами з дужкою.

Стаття має будуватися так:

Термін — 1) Дефініція. Усе, що стосується першого значення. Увесь текст.

2) Дефініція другого значення. Увесь текст, що стосується другого терміна.

Наприклад:

Ада́жіо (італ. *adàgio* — повільно, від *ad àgio*, букв. — зі зручністю, зручно), ададжо — 1) У балеті — танцювальний фрагмент, що виконується на музику в повільному темпі. А. — обов'язкова складова розвинутих форм класичного танцю: па-де-де, па-д'аксьйон, гран-па. Найчастіше притаманне дуєтному танцю, є одним з кульмінац. пунктів розвитку хореограф. дії. Вправи А. використовуються як частина класичного екзерсису.

2) У музиці — одне з позначень повільного темпу або деяких повільних складових багаточастинних творів. А. означає темп, швидший, ніж *ларго*, але повільніший, ніж *анданте*. У великих інструмент. або камерних творах (симфоніях, сонатах, квартетах тощо) у такому темпі зазвичай пишеться друга чи третя частина твору, що контрастує зі швидкими першою й четвертою частинами, а іноді — вступна частина класичної симфонії.

Наукове редагування енциклопедії — важливий процес, без якого неможливі підготовка і видання енциклопедичної літератури на високому науковому і культурному рівні, що відповідає сучасним вимогам і потребам читачів.

Олег Джолос
кандидат наук з соціальних комунікацій,
доцент кафедри телебачення і радіомовлення
Інституту журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ МЕДІА ГРОМАД В УКРАЇНІ

Сучасною світовою тенденцією розвитку медіапростору є наявність інститутів публічних аудіовізуальних медіа: суспільного мовлення або національні публічні аудіовізуальні медіа та аудіовізуальні медіа громад і місцеві публічні аудіовізуальні медіа. Це один із ключових атрибутів демократичного розвитку держави, забезпечення незалежності ЗМІ від уряду, плюралізму поглядів та інформаційних прав громадян шляхом надання об'єктивної та збалансованої інформації.

Європейський досвід демонструє переваги функціонування публічного мовлення: засоби масової комунікації стають більш конкурентоспроможними, незалежними та незаангажованими, забезпечують виконання суспільно важливих просвітницьких функцій, а споживачі отримують якісний інформаційний продукт.

Згідно з резолюцією ПАРЕ №1466 (2005), до обов'язків України як члена Ради Європи в інформаційній сфері належить ліквідація державних та муніципальних медіа, упровадження публічного мовлення та забезпечення відповідності нового українського медійного законодавства стандартам Ради Європи та рекомендаціям її експертів¹.

Після ухвалення Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», у 2017 році державне мовлення в Україні офіційно перетворили на суспільне, а питання впровадження медіа громад поки що тільки намагаються імплементувати в національне медійне законодавство².

Україна зобов'язалася визнати законодавчо та сприяти розвитку медіа громад у межах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Надзвичайне значення має європейський досвід, адже саме в Європі сформувалися стандарти публічного мовлення. Водночас Україна має пройти свій

¹ Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція 1466 (05.10.2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/994_611

² Про суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>

унікальний шлях розбудови по-справжньому незалежного телебачення і радіо, які служать всьому суспільству і громадам. Тож такі чинники, як потреба українського народу в незалежному мовленні, зобов'язання української держави його впровадити та перші законодавчі кроки України на шляху впровадження мовлення громад зумовлюють актуальність теми.

Що ж таке медіа громад?

Як зазначає науковець Ренні (Rennie), «громадські медіа — це комунікація в межах громади»³. Учений Клементіа Родрігез (Clemencia Rodriguez) вважає, що «медіа громад» — засоби масової інформації, що дозволяють людям ефективно використовувати свої громадянські права в повсякденному житті. Попри те, що особливості визначення поняття медіа громад можуть відрізнятися в залежності від умов країни та місцевості, все ж є певні обов'язкові та незмінні характеристики — мовлення громад діє на основі організації громадянського суспільства та суспільної участі. На відміну від комерційного мовлення, воно діє із суспільною метою, а не для приватної вигоди. Громадські медіа забезпечують громадам доступ до інформації та надають право голосу, сприяють дискусіям на рівні громад, обміну інформацією та знаннями, а також допомагають приймати суспільно важливі рішення, базуючись на цьому.

Поява публічних медіа і медіа громад як виду публічних ЗМІ часто пов'язана з ширшими політичними змінами, зокрема поглибленням демократії та зміцненням громадянського суспільства. Аудіовізуальні медіа громад виникло в усіх регіонах світу як суспільний рух, і організації на рівні громади відкрито заговорили про свої проблеми, побоювання, культуру й мову. Перші осередки сучасного мовлення громад можна прослідкувати, починаючи із 1940-х років в Америці, коли були створені шахтарські радіостанції у громадах олов'яних рудників Болівії, освітні радіостанції для сприяння соціальному розвитку у Колумбії та перші покоління некомерційних радіостанцій, які підтримували слухачі, у Сполучених Штатах.

Сьогодні мовлення громад є найбільш представленим у Данії, Франції, Італії, Нідерландах і Сполученому Королівстві. Такі медіа існують у понад сотні країн та визнані як окремий вид ЗМІ поруч із суспільними та комерційними медіа. Типи медіа громад не відрізняються від інших видів ЗМІ це можуть бути: радіо, телебачення, друковані медіа, Інтернет-видання, мультимедійні платформи що поєднують кілька типів медіа.

Відповідно до Резолюції Європейського парламенту 2008 року щодо

³ Johnson, F., & Menichelli, K. What's Going on in Community Media. Washington: BENTON Foundation, 2007. 34 с.

мовлення громад в Європі, державам-членам рекомендується, не завдаючи школи традиційним ЗМІ, юридично визначити мовлення громад як окрему групу поряд із комерційними та суспільними ЗМІ⁴.

Проаналізуємо наскільки законодавча база що регламентує впровадження і функціонування мовлення громад в Україні відповідає засадничим принципам, вимогам і стандартам, за якими функціонує мовлення громад в Європі. Станом на лютий 2020 року у парламенті України зареєстровано проект закону України № 2693-д «Про медіа»⁵. Цей документ має стати кодексом, що регламентує функціонування системи ЗМІ України, в тому числі й питання впровадження аудіовізуальних медіа громад і місцевих публічних аудіовізуальні медіа. Розгляньмо детальніше, що пропонує новий законопроект.

Для чого взагалі передбачається система мовлення громад?

Система мовлення громад має виконувати кілька завдань:

- 1) посилення ідентичності громад та їхньої ролі в забезпеченні демократичного управління української держави;
- 2) збереження культурного та мовного розмаїття українського народу;
- 3) підвищення медійного плюралізму;
- 4) об'єктивне висвітлення життєдіяльності громади.

Де можуть створюватися мовники громад?

У територіальних громадах сіл, селищ та міст, у тому числі в об'єднаних територіальних громадах сіл, селищ та міст. А також у громадах, що об'єднані спільним інтересом, не пов'язаним із місцем проживання членів громади (національністю, мовою, професією, творчою діяльністю, захопленнями тощо).

Хто може здійснювати мовлення громад?

Першими в переліку тих, хто може створювати аудіовізуальні медіа громад, у законопроекті прописані громадські об'єднання. Мовлення територіальних громад також може здійснюватися комунальними некомерційними підприємствами, заснованими органами місцевого самоврядування, які мають право представляти інтереси територіальної громади.

Які вимоги до мовників громад?

Будь-яке мовлення громад не може мати на меті отримання прибутку.

Окремі вимоги прописані для комунального некомерційного підприємства, що здійснює мовлення громади. Його статутні документи мають містити положення щодо складу, порядку формування та повноважень

⁴ Мовлення громад в Україні: можливості для розвитку. Аналітичний звіт. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a6732>

⁵ Про медіа. Проект Закону URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69353

його наглядової ради. Важливо що кількість членів Наглядової ради від громадських об'єднань має бути на одну особу більшою, ніж кількість членів від органів місцевого самоврядування.

Які джерела фінансування мовлення громад?

Запорукою ефективної діяльності медіа громад є фінансова незалежність і стабільність. Організації мовлення громад — це форми неприбуткових, соціальних підприємств. Вони прагнуть побудувати стабільну економічну модель для того, щоб досягти успіху у виконанні своїх соціальних завдань.

У законопроекті зазначено, що мовлення громад може фінансуватися за рахунок будь-яких надходжень, не заборонених законодавством, в тому числі і з місцевих бюджетів. Орган місцевої влади, який є засновником комунального некомерційного підприємства — медіа громади, зобов'язаний забезпечити належне фінансування медіа. Обсяг реклами у програмах мовлення громад не має перевищувати 50 відсотків обсягів, передбачених законодавством для інших видів мовлення. Вартість рекламного часу у програмі мовлення громад не може бути нижчою за ринкову.

Які особливості ліцензування та реєстрації мовлення громад?

Відповідно до законопроекту «Про медіа», конкурси на отримання ліцензії на мовлення місцевих публічних аудіовізуальних медіа та аудіовізуальних медіа громад проводяться окремо від інших категорій мовлення. Також для мовників громад передбачено незначний ліцензійний збір що дорівнює реєстраційному збору.

Які джерела фінансування мовлення громад передбачено в українському законопроекті?

У законопроекті врахована рекомендація щодо можливості органів місцевої влади фінансувати медіа громад на прозорих конкурсних умовах. На органи місцевого самоврядування, які будуть засновниками мовників громад, покладено обов'язок забезпечити належне їх фінансування. Законопроект фактично визначає кошти з місцевого бюджету, найреалістичнішим джерело фінансування медіа громад.

Отже, реформа медійного законодавства є не тільки зобов'язанням України як держави-члена Ради Європи, а є і конче необхідною на шляху децентралізації влади, поглиблення демократії, верховенства права та свободи. Свобода слова і вираження поглядів є матір'ю усіх свобод. Новий тип публічних медіа — аудіовізуальні медіа громад і місцеві аудіовізуальні медіа, потрібен, щоб забезпечити місцевим громадам України свободи, розвиток і незалежність. Законопроект № 2693-д «Про медіа» (а саме розділ III «Публічні аудіовізуальні медіа») в цілому відповідає стандартам та принципам медійного законодавства європейських країн.

Водночас маємо зауваження щодо вимог до програмної концепції мовлення громад. На нашу думку, новоствореним громадським мовникам може бути важко виконати вимогу щодо мінімального обсягу мовлення, який становить не менше 50 відсотків загального обсягу мовлення. Можна запропонувати, поза власним мовленням, яке має складати від 2-ох годин на добу, решту часу мовник територіальної громади має транслювати одну з програм Національної суспільної телерадіокомпанії України або інших публічних мовників на безоплатній основі. При цьому важливо, що остаточне рішення стосовно контенту і програмної політики має приймати саме громада, якій і слугує медіа громад як соціальний медіа сервіс.

Наостанок зазначимо, що будь-яка реформа має успіх тоді, коли вона зрозуміла тими, на кого спрямована. Тому впровадження медіа громад в Україні потребує фахової комунікаційної підтримки як на державному, так і на місцевому рівнях.

РЕГІОНАЛЬНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

Енциклопедичні видання відображають, фіксують і закріплюють рівень знань та культури свого часу, свого народу, суспільства, держави, світової цивілізації в цілому. Наявність національної енциклопедії універсального типу є вагомим елементом престижу й авторитету держави, цивілізаційного рівня нації¹. Регіональні енциклопедії, як і національні, мають велике суспільне значення для загальнокультурного, освітнього та інтелектуального розвитку суспільства; піднесення престижу знання; інтеграції різних етнічних спільнот в громадянську націю. Виконуючи культурно-просвітницьку функцію та поширюючи знання, регіональні енциклопедії є носієм тієї інформації, яка здатна протидіяти виявам маніпулювання масовою свідомістю з боку елітних груп, що виборюють владу за центральні органи влади, так і ворожим зовнішнім інформаційним впливам з боку еліти інших національно-державних утворень. Тому консолідація енциклопедичних знань, зокрема на рівні регіонів, є засобом боротьби в захисті інформаційної безпеки держав та її окремих адміністративно-територіальних одиниць. В наш час багато інформаційних ресурсів стають полем інформаційної війни між різними державами світу, що висуває як одну з ключових проблему національної безпеки. Однією з таких є Інтернет-енциклопедія «Вікіпедія», яка посідає одне з лідируючих місць у пошукових системах, особливо серед молоді під час підготовки до учбових занять. Статті в цьому краудсорсинговому проєкті, на відміну від традиційних енциклопедій, як правило, не проходять належного формального процесу експертної оцінки. Це робить енциклопедію вразливою до інформаційних атак з боку індивідів, що працюють на корпорації або урядові інститути.

Колектив співробітників Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» в поточному році здійснював аналіз регіональних енциклопедій в Україні. Зокрема, автором цих тез протягом 2020 року вивчався контент 4 томного видання «Тернопільський Енциклопедичний

¹ Киридон А. М. Велика українська енциклопедія як національний проєкт: поступ ініціації // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. С. 7.

Словник» (2004–2009 рік). Метою широкого кола наукової, гуманітарної, творчої інтелігенції, що брала участь у його підготовці, є систематизація новітньої інформації про Тернопільщину з різних галузей знань: історії, географії, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, спорту тощо; опис даних про адміністративні та географічно-природничі особливості Тернопільщини; про її флору і фауну; про населені пункти області; про її історію, економіку, громадсько-політичне життя та інші сфери діяльності людей; про визначних уродженців Тернопільщини та відомих осіб цього краю². Деякі з гасел цього видання рекомендовані для включення в загальнонаціональний контент «Великої української енциклопедії».

На основі емпіричного аналізу регіональних енциклопедій, здійсненого нашим колективом, можна зробити наступні попередні висновки. По-перше, регіональні енциклопедії відграють значну роль у розвитку регіону, зміцненні його ідентичності і, тим самим, збереженні багатоманітності за формулою єдність в різноманітності. Вони сприяють формуванню позитивного образу регіону та його мешканців, презентації в масштабах національної держави та на міжнародному рівні. По-друге, виявляючи недостатньо досліджені проблеми в різних галузях знання, регіональні енциклопедії дають поштовх розвитку науки і культури в регіонах. По-третє, регіональна енциклопедистика є інформаційною базою для загальнонаціональних енциклопедичних проєктів. По-четверте, на рівні творчих колективів енциклопедичних проєктів регіонального рівня вдосконалюються методики підготовки видань, що також може бути використано на загальнонаціональному енциклопедичному рівні.

Видання регіональних енциклопедій — важливий результат творчої діяльності перш за все місцевої інтелігенції, свідчення значного внеску різних етносів і народів в розвиток української державності та світової цивілізації, високих наукових досягнень та розвитку багатобарвних місцевих історико-культурних традицій.

² Тернопільський Енциклопедичний Словник. URL: <http://te-rada.org/?id=293>.

Алла Киридон
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, директор
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА СТАТТЯ: ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ

Спонукальним мотивом до задекларованої проблеми стало опрацювання статей, поданих авторами до «Великої української енциклопедії» (ВУЕ), зокрема й апелювання ряду авторів до редакції з наполегливим проханням збереження авторського оригінального тексту, стилю, бібліографії тощо. Хотілось би донести авторам узагальнену найважливішу інформацію щодо енциклопедичних статей. У контексті задекларованої проблеми в пропонуваній розвідці зупинимось на видовій характеристиці та вимогах до статей. При цьому основну увагу сфокусовано не на характеристиці авторських текстів, а радше — на вимогах до енциклопедичної статті для друкованої та портальної версій «Великої української енциклопедії».

Енциклопедичні видання становлять окремий пласт літератури, що вважається зразковим за поліграфічним виконанням, елітарно-інтелектуальним за змістом, довершеним за мовою, суспільно важливим за призначенням. Поява нової ґрунтовної енциклопедії — це завжди подія в культурному житті суспільства, позаяк вона є особливою працею — виданням високого знання, взірцевого виконання, своєрідним документом, що зображує нашу реальність, надбання народу (чи її частини). Енциклопедія — найавторитетніший і довершений тип довідкової літератури¹.

«Велика українська енциклопедія» за *характером інформації* — універсальна енциклопедія, яка охоплює всі галузі знання, об'єктивно, з фундаментальною повнотою має репрезентувати рівень науки і культури нації, оприсутнювати новітні інтерпретації явищ, подій, фактів у вимірі різноманіття культурних практик.

Основною формою подачі матеріалу та основною одиницею контенту будь-якої енциклопедії є *енциклопедична стаття*, яка містить гасло (назва статті, реєстрове слово, заголовне слово, термін) та пояснювальний текст, увиразнюється особливою структурою і стилем викладу.

Назва статті у гранично стислій формі має визначати тему, предмет

¹ Іщенко О. С. Регіональний вимір в енциклопедознавчих дослідженнях // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. Т. 97. Серія : Історичні науки № 12. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 122.

статті. Вона містить, як правило, одне чи два-три слова. Виняток становлять статті про установи чи заклади (подається статутна назва).

Важливою частиною енциклопедичної статті є її вступна дефініційна частина. *Дефініція* подається однією фразою (реченням). У разі неможливості передати основний зміст терміна однією фразою, визначення формулюють двома-трьома тісно пов'язаними між собою фразами, які відокремлюються одна від одної крапкою з комою. У дефініції гасло здобуває стисле, чітке, конкретне пояснення: суть відповідного явища чи об'єкта, належність до певної галузі науки чи практики, історичного періоду, перелік різновидів тощо (набір таких характеристик зумовлюється змістовою специфікою об'єкта опису)².

Енциклопедія є систематизованим довідником, у якому багато тисяч статей повинні бути взаємопов'язані, тією чи іншою мірою доповнюючи та розвиваючи одна одну. При викладенні основного тексту статті слід прагнути викласти основну інформацію з теми, але не повторюючи змісту суміжних за тематикою статей. Взаємозв'язок статті з суміжними за тематикою статтями полегшується застосовуваною в енциклопедії системою посилань, за допомогою яких можна відіслати читача статті до інших статей видання. За аналогічної побудови *рівнозначні статті повинні мати приблизно однаковий обсяг і нести приблизно рівнозначне інформаційне навантаження*. Відтак такою важливою та необхідною умовою при підготовці статей є *дотримання визначених обсягів / рівнів статей*.

Ілюстрації й карти в енциклопедії — не «прикраса» книги, а невід'ємна частина системної науково-довідкової інформації, тісно пов'язана з текстом статей, в т.ч. через підписи під рисунками/малюнками й легенди карт³.

Головними вимогами до енциклопедичної статті є:

- актуальність;
- наявність дефініції;
- композиційна довершеність;
- компактність та стислість викладу;
- максимальна інформативність;
- насиченість фактичним матеріалом;
- фактологічна точність; вивіреність інформації;
- об'єктивність викладу;

² Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 257.

³ Что такое энциклопедия? Методические и методологические критерии и требования. URL: http://www.rubricon.com/about_rubricon.asp?pid=2; Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 64.

- науковість (подання матеріалу з достовірних джерел; урахування сучасних досліджень предметної галузі тощо);
- подання інформації без індивідуально-емоційного забарвлення, особистих прогнозів, гіпотез тощо;
- наявність науково-довідкового апарату [вказівники, етимологічні довідки, бібліографія (з урахуванням найсучасніших досліджень предметної галузі) тощо];
- дотримання стилістичного оформлення тексту; відсутність псевдо-наукового; термінологічно перенасиченого стилю;
- доступність широкому колу читачів за будь-якої складності теми;
- відповідність читачьому і цільовому призначенню видання⁴.

За змістово-видовою характеристикою серед енциклопедичних статей (як друкованих, так і електронних) увиразнюють такі:

1) *статті-огляди* — найбільші за обсягом, ґрунтовно розкривають найважливіші питання проблеми (з історичними екскурсами, статистичними відомостями, бібліографією / списками рекомендованих джерел тощо).

2) *статті-довідки* — висвітлюють вузьчі, конкретніші теми, інформують читачів здебільшого про сучасний стан певного питання, уникаючи розлогих історичних екскурсів, не завжди подають списки рекомендованої літератури); мають менший обсяг, ніж статті-огляди;

3) *статті-тлумачення* — складаються з двох частин: дефініції (наукового визначення заголовкового слова) та етимологічної довідки (для слів іншомовного походження); рідко супроводжуються іншими довідковими матеріалами); такі статті здебільшого характерні для енциклопедичних словників, рідше до них апелюють енциклопедії;

4) *статті-відсилання* (мають допоміжне, службове значення; скеровують читача до іншої статті, уможливають швидкий пошук потрібної довідки)⁵;

5) *статті-біографії (статті про персоналію)* — містять визначальні

⁴ ОСТ РФ 29.132-99. Энциклопедии. Основные виды. Требования к основному тексту, аппарату издания и издательско-полиграфическому оформлению. Москва : Гос. комитет РФ по печати, 1999. 8 с.; Карпіловська Є., Зяблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання // Енциклопедичний вісник України. Київ, 2009. С. 47–53; Киньябулатов А. У. Энциклопедистика: прошлое и настоящее // Вестник ВЭГУ. Серия: Научная жизнь. 2007. № 31 / 32. С. 218–224; Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. Львів : Фенікс, 1998. 92 с. ; Черниш Н. І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. Львів : Світ 2015. С. 42.

⁵ Черниш Н. І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. Львів : Світ 2015. С. 28; Жежнич П., Гіряк М. Особливості формування енциклопедії в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2012. № 732 : Комп'ютерні науки та інформаційні технології. С. 401–402; Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції: монографія / Відп. ред. Я. Яцків; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. С. 45.

відомості про особу (вченого, культурного діяча, митця, спортсмена, політика та ін.). Вона складається з біографічної довідки й наведення фактичних досягнень осіб.

За характером підготовки:

- *Авторська стаття* — це стаття, написана фахівцем із тієї галузі знань, до якої належить тематика статті. Її готують на основі авторитетних достовірних джерел, завдяки яким виклад інформації набуває об'єктивності, точності, всебічності й неупередженості. Статтю подають із зазначенням автора.
- *Редакційна стаття* готується редакторами на основі самостійно віднайдених джерел. Зазвичай підготовка такої статті не потребує спеціалізованих знань. У редакційній статті авторство найчастіше не зазначають⁶.

Енциклопедія — це систематизований довідник, у якому багато тисяч статей повинні бути взаємопов'язані, тією чи іншою мірою доповнюючи та розвиваючи одна одну. Енциклопедичне видання має бути цілісним як за змістом, так і за формою викладу матеріалу. Відтак всі статті в ній мають будуватися за певним зразком, загальним для кожної групи статей. *Виклад змісту статей має різнитися тільки за тематикою, але не за стилем їх авторів*. Усі статті однакової тематики повинні бути схожі одна на одну за послідовністю викладу матеріалу. Однак кожному автору властивий власний стиль викладу матеріалу. Через це статті слід переробляти задля надання їм схожості форми, що забезпечує цілісність сприйняття видання читачем⁷. Тут йдеться також про те, що кожне видання має власну концепцію та відповідний *редакційний стиль* — комплекс внутрішньо редакційних стандартів, норм, традиційних підходів, які послідовно застосовуються при відборі, структуруванні та художньо-технічному оформленні статей задля стильової уніфікації та упізнаваності енциклопедичного продукту. Редакційний стиль — чинник видової ідентифікації продукту, його інтеграції в масив енциклопедичної літератури; інструмент уніфікації енциклопедичного продукту, завдяки якому продукт стає логічним та інтуїтивно зрозумілим читачеві; задає тональність презентацій енциклопедичного продукту в різних середовищах та для різних аудиторій, тож є чинником позиціонування енциклопедії як видавничого товару на ринку⁸.

В енциклопедійному виданні важливою видається єдина методика в підготовці, редагуванні й оформленні статей. Відтак енциклопедійна ар-

⁶ Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції: монографія / Відп. ред. Я. Яцків; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. С. 45.

⁷ Богданьок Я. В. Досвід опрацювання енциклопедичного видання на прикладі «Енциклопедії історії України» // Поліграфія і видавнича справа. 2008. № 1. С. 30–31.

⁸ Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 255.

хітєктоніка потребує корелювання матеріалів, їхньої узгодженості та взаємодоповнюваності.

Основою статей є типові схеми, однотипна структура й уніфікація оформлення. У попередньо розроблених *типових схемах* зазначається обсяг статті, структурно-змістові компоненти, послідовність викладу тощо. З цією метою колективом авторів Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» підготовлено методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до «Великої української енциклопедії»⁹, де запропоновано типові схеми до статей різних галузей науки.

Зміна парадигми інформаційного обміну (користувачі вже не можуть і категорично не хочуть отримувати інформацію в застарілому вигляді та бажають мати можливість впливати на неї), спонукала до вироблення, генерування та трансляції інформації відповідно до нагальних інформаційних потреб соціуму. Сучасні видання потребують цифрового матеріалу, що поєднує всі типи медійного контенту й адаптований до будь-якої платформи чи до носія. Інтернетизація та мультимедіатизація контенту спонукала також до зміни всіх традиційних етапів редакційних процесів. *Мультимедіа* — інформаційна система, що забезпечує одночасне подання інформації в різних формах — звук, анімована комп'ютерна графіка, відеоряд тощо. Наприклад, в одному об'єкті-контейнері (англ. Container) може міститися текстова, аудіальна, графічна та відеоінформація, а також, можливо, спосіб інтерактивної взаємодії з нею¹⁰. На додаток до традиційних способів надання інформації, таким як текст, уможливилось надання інформації користувачеві через аудіо, відео, анімацію, зображення тощо. Процеси переходу до нових мультимедійних платформ, зумовлені структурними змінами медіа, візуалізують контент, осучаснюють його. Послугуючись принципом важливості компетентного джерела та правилом наближення інтересів читачької аудиторії, ці підходи було враховано при підготовці портальної версії е-ВУЕ: здійснено перехід від традиційного інструментарію до інтерактивного. Новим мультимедійним форматом подання текстової інформації в усєвітній мережі слугує лонгрід.

З огляду на мультимедійні можливості й нові формати подачі та розміщення контенту, виникла потреба нового формату подання енцикло-

⁹ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 120 с.; Редакторська підготовка текстів е-ВУЕ — портальної версії «Великої української енциклопедії»: Методичні рекомендації / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. ; відп. за вип. д. н. соц. комунікацій Крайнікова Т. С. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 124 с.

¹⁰ Демченко С. Масмедіа ХХІ століття: від традиційних форм до кросмедійної журналістики // Підручник із крос-медіа / Видавці І. Крєсу, М. Гузун, Л. Василик. Bonn / Germany – Sibiu / Romania : Schiller Publishing House, 2015. С. 23.

педичної статті. У жанровому плані більшість енциклопедичних статей е-ВУЕ є лонгрідами (від англ. longread — довге читання) з огляду на обсяг матеріалу та мультимедійне їх представлення. *Лонгріди* — розлогі текстові матеріали, що супроводжуються ілюстраціями, світлинами, відео, звуком, інфографікою тощо¹¹. Отже, лонгрід подає інформаційний продукт у режимі онлайн за допомогою всіх технологічних каналів. Формально-значеннєвий синкретизм лонгріду вмотивований конвергентним характером інформаційного продукту в мережі. Інтернет уможливило використання різних способів представлення інформації та засобів для створення медіапродукту. Важливі не лише якість мультимедійного контенту, але й його розміщення, шрифти тощо, а також їхня взаємодія¹².

У статті-лонгріді текстовий матеріал рубрикований і контекстуально інтегрований зі зображальними, аудіо- та відеоматеріалами. Обсяг тексту статей порталної версії е-ВУЕ здебільшого значний — 2000–12000 знаків. Тож е-ВУЕ складається переважно з детальних мультимедійних історій, у яких текст, фото, інфографіка, креслення, рисунки, малюнки, діаграми, карти, аудіо-, відеоролики є взаємодоповнювальними оповідними засобами¹³. Візуалізація слугує посиленню ефекту від сприйняття, «поглиблює процес засвоєння трансльованих образів, пояснює складні дані у простий наочний спосіб, що обумовлено відмінностями у сприйнятті вербального, візуального та аудіального контенту»¹⁴.

Принципово при підготовці статті до е-ВУЕ дотримуватись збалансованості формату. *Кожен сегмент є важливим*: обсяг статті, її змістове наповнення, рубрикація, тип і розмір шрифту, колір тексту, роздільники, вставки, ілюстрації та кількість ілюстративного ряду, підписи до ілюстрацій, фотографій тощо. Не можна нехтувати й антуражем: який вигляд матиме гасло й дефініція, у якому місці буде розташований кожен елемент (фото, відео, інфографіка, інші мультимедійні формати), як буде розміщений текст, чи буде зрозумілою логіка викладу / рубрикації та логіка переходів тощо. Усі структурно-композиційні елементи мають бути взаємозв'язані й не лише доповнювати текст, а слугувати його рівноправними партнерами. Йдеться про гармонійне поєднання комплексу складників, що має загалом сформувати цілісність енциклопедичної статті. Лонгрід

¹¹ Пуля В. Как создать мультимедийный лонгрид? // Журналист. 2015. № 2. С. 44–45.

¹² Нестеренко О. Технологія створення мультимедійних історій (на матеріалі лонгриду «Книги – кораблі думок на хвилях часу: топ-10 цікавих фактів про книги») // Образ 2017. Вип. 1 (23). С. 56.

¹³ Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 254.

¹⁴ Шевченко В. Конвергентність як основна ознака сучасних медіа. Крос-медіа: контент технології, перспективи : колект. монографія / за заг. ред. В. Шевченко. Київ, 2017. С. 13.

повинен бути цілісною історією, бо людина, яка відкрила матеріал, має повністю в нього зануритися, перейнятися історією настільки, щоб не хотілося відволікатися ні на що¹⁵.

Важливою характеристикою енциклопедичних статей е-ВУЕ, що мають обсяг понад 2000 знаків, є *рубрикованість* — розподіл масиву тексту на тематичні частини. Рубрикація енциклопедичної статті подається після дефініційної частини у вигляді клікабельного ЗМІСТу. У мультимедійних історіях е-ВУЕ подано всі основні аспекти описуваного поняття, явища, події, персоналії: історію формування; характеристику; зв'язок з Україною; значення; цікаві факти і висловлювання; найважливішу літературу за темою. Зазначені аспекти покладено в основу рубрикації статей. Серед типових рубрик та підрубрик е-ВУЕ є такі:

Історична довідка:

Виникнення / Заснування.

Етапи розвитку.

Характеристика:

Класифікація.

Тип / Стиль.

Структура / Течії та школи / План побудови.

Діяльність / Функціональний опис.

Художні особливості / Національні особливості / Особливості творчості.

Методологія / Правила.

Система поглядів / Зasadничі ідеї та ін.

Постаті.

Значення / Визнання / Досягнення.

Додатково.

Цитата.

Література.

Рубрикація кожної статті узгоджена з певною типовою схемою відповідної галузі знань, а водночас формується опціонально — залежно від теми енциклопедичної статті, залучених мультимедійних матеріалів, обсягу¹⁶.

Отже, енциклопедична стаття є важливим інструментом наукового пізнання. Однією з найважливіших вимог при створенні енциклопедії є підготовка якісного контенту, репрезентованого статтями, а також дотримання єдиної методики при підготовці, редагуванні та оформленні статей.

¹⁵ Василик Л. Трансмедійний сторітелінг // Підручник із крос-медіа / вид. І. Кресу, М. Гузун, Л. Василик. Bonn / Germany – Sibiu / Romania : Schiller Publishing House, 2015. С. 31-32.

¹⁶ Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі: колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 254.

Лариса Кобріна
кандидат хімічних наук,
старший науковий співробітник відділу модифікації полімерів
Інституту хімії високомолекулярних сполук НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ ГАСЕЛ ДО «ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» ЗА НАПРЯМОМ «ХІМІЯ»

Особливостями енциклопедій традиційно є широта охоплення матеріалу, його системність і структурованість та наукова точність і вивірність фактів. У такому контексті особливе значення має добір гасел, що зазвичай здійснюється на підставі низки критеріїв та формальних ознак. Важливим є врахування принципів та концепції видання.

Наповнення «Великої української енциклопедії» за напрямом «Хімія» базується на таких критеріях: важливість та актуальність гасла, поширеність (уживаність, згадується як мінімум в трьох виданнях для вищої школи, випущених протягом останніх 10 років; входить до освітнього мінімуму знань (шкільного та вищої школи) і зафіксоване в програмах для середньої школи та зовнішнього тестування, паспортах спеціальностей та програмі для вступного іспиту до аспірантури зі спеціальності; нова термінологія, зафіксована в чинних законах України, ухвалених протягом останніх 10 років); тематична приналежність, системність і нормативність. Критерієм включення гасел є також імовірність їх проникнення в загальнодоступну літературу та в освітньому процесі. У свою чергу, загальний масив гасел усередині напрямку (тут йтиметься про напрям Хімія) групується за визначеними ознаками та категоризується.

У «Великій українській енциклопедії» відображені такі групи статей:

- базові поняття й терміни, які мають багато похідних і є узагальненими поняттями для окремих категорій гасел;
- основні види, явища, закономірності та процеси (категорії, типи, роди, стилі, закони, правила, інституції, організації, події тощо);
- персоналії;
- окремі випадки.

Основні завдання, які переслідує енциклопедія — популяризувати здобутки української та світової науки (просвітня); забезпечувати учнів та студентів широким спектром навчальних матеріалів (навчальна); зацікавлювати читачів, заохочувати їх досліджувати (заохочувальна, спонукальна); згуртовувати наукові спільноти, сприяти активнішому обміну досвідом та збільшенню кількості міждисциплінарних досліді-

джень (інтеграційна). Відповідно до цього, цільова аудиторія поділяється на такі сегменти, як школярі, студенти, широка громадськість, фахівці-практики та науковці. Пропоноване видання має на меті відобразити погляд українців на світ і презентувати світові результати свого розвитку і відповідати на сучасні запити щодо пошуку актуальної інформації. Тому, значний обсяг матеріалу з хімії вимагає чіткого алгоритму обробки та презентації наявної інформації, уніфікації підходів добору гасел.

У системі хімічних понять досить чітко вирізняються три підсистеми — наукова, виробнича й товарна. Кожна з них має свої особливості. У науковій можна виділити ще дві — термінологічну й номенклатурну, перша з яких стосується номінування хімічних понять, а друга — спосіб найменування конкретних хімічних речовин. На сьогодні кількість хімічних речовин продовжує зростати, синтезовано нові класи як органічних, так і неорганічних сполук, а це, своєю чергою, викликає необхідність удосконалювати їх номенклатуру, а також адаптацію номенклатури до національних мов. З огляду на це, бажаною є чітка системність, всезагальність і однозначність хімічної номенклатури. Викладання хімії сьогодні пов'язане з певними проблемами, найсерйозніша серед яких — обмаль підручників із фундаментальних та спеціальних дисциплін українською мовою. Значною мірою це зумовлено тим, що українська хімічна термінологія, номенклатура та наукова мова перебувають на сучасному етапі у процесі становлення. Упродовж тривалого часу наукова українська мова калькувала більшість термінів з російських джерел, що було певним гальмом у розвитку рідної мови. Особливої актуальності зазначена проблема набуває у неорганічній та органічній хімії, оскільки у цих дисциплінах постійно використовуються назви сполук та хімічних термінів¹.

Хімічні терміносистеми добре опрацьовані і систематично переглядаються та уточнюються в спеціальних комісіях Міжнародного союзу теоретичної та прикладної хімії (International Union of Pure and Applied Chemistry — IUPAC), публікуються у відповідних документах. Матеріали цих комісій є основою для відтворення узгоджених термінів національними мовами. Україна стала асоційованим членом IUPAC. Комісія Верховної Ради України 1992 року затвердила Українську національну комісію з хімічної термінології і номенклатури (УНКоХіТерН). При Президії НАН України було створено Національний комітет хіміків України. Держстандарт України затвердив ДСТУ 2439-94 на назви хімічних елементів та простих речовин, розроблений УНКоХіТерН. У цьому стандарті згідно з

¹ Гордієнко О., Корнілов М., Голуб О., Ісаєв С., Толмачова В., Ковтун О. Сучасна хімічна термінологія та номенклатура органічної хімії // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2008. № 620. С. 66–70.

пропозиціями IUPAC та розробками українських учених² як основу для побудови систематичних (тобто за правилами IUPAC) назв сполук запропоновано латинізовані назви хімічних елементів. Міністерством освіти України Держстандарт ДСТУ 2439-94 впроваджено в середніх закладах освіти, застосовано у шкільній програмі з хімії і підручниках та навчальних посібниках для середньої школи і деяких підручниках для вищої школи. Члени УНКоХіТерН уклали «Термінологічний посібник з хімії»³, а також три- і чотиримовні перекладні словники у паперовому вигляді⁴, а також електронному⁵ й інтернет-варіантах⁶. Певним узагальненням є ряд тлумачних термінологічних словників з хімії⁷, а також «Глосарій термінів з хімії» на 8400 одиниць авторів Й. Опейди, О. Швайки (Інститут фізико-органічної хімії і вуглехімії ім. Л.М. Литвиненка НАН України).

Хімія — наука, що в останні роки розвиваються надзвичайно динамічно. З'являються нові важливі напрями хімії, зі своєю теоретичною частиною і практичними досягненнями, і все це важливо коректно і своєчасно відобразити в українській енциклопедії.

² Скопенко В. В., Голуб О. А. Про сучасну хімічну термінологію та номенклатуру з неорганічної хімії // Укр. хім. журнал. 1993. Т. 59. № 1. 100–109; Слободяник М. С., Корнілов М. Ю., Голуб О. А., Замковий В. І., Капшук А. О. Елементи хімічні. Терміни та визначення. Проект Державного стандарту України. URL: <http://books.c60.kiev.ua>; Корнілов М. Ю., Голуб О. А., Замковий В. І., Капшук А. О., Хабалашвілі Л. Г. ДСТУ 2439-94: Елементи хімічні, речовини прості. Терміни та визначення. Київ : Держспоживстандарт України, 1994; Скопенко В. В., Корнілов М. Ю., Слободяник М. С., Голуб О. А. Періодична система хімічних елементів. Київ : Либідь. 1997; Слободяник М. С., Голуб О. А., Попель П. П., Ісаєв С. Д., Корнілов М. Ю. Сучасна хімічна термінологія та номенклатура неорганічної хімії // Поняття і терміни сучасної хімії: Матер. конф. Черкаси : ЧНУ, 2004. С. 3–7.

³ Корнілов М. Ю., Білодід О. І., Голуб О. А. Термінологічний посібник з хімії. Для викладачів і вчителів хімії та учнів середніх навчальних закладів. Київ : ІЗМН, 1996. 254 с.

⁴ Корнілов М. Ю., Білодід О. І., Кисельова С. І., Давидова Н. О. Англо-російсько-український словник з хімії. У 2-х кн. Київ : Либідь. 1994. Кн. 1. 326 с. Кн. 2. 288 с.

⁵ Корнілов М. Ю., Білодід О. І., Перебийніс В. І. Four-language Dictionary in Chemistry and Physics (English, German, Ukrainian, Russian), INTAS 0263-95.

⁶ URL: <http://mova.info/Page3.aspx?l1=60>; URL: <http://goldbook.c60.kiev.ua/compendium/>.

⁷ Опейда Й. О., Швайка О. П. Тлумачний термінологічний словник з фізико-органічної та органічної хімії. Київ : Наукова думка, 1996. 537 с.; Опейда Й. О., Швайка О. П., Ніколаєвський А. Н. Тлумачний термінологічний словник з хімічної кінетики. Донецьк : Вид. Донецького ун-ту, 1995. 263 с.

РОЛЬ СЛОВНИКІВ В УТОЧНЕННІ ЗМІСТУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ

В 1956 році Максим Тадейович Рильський написав слова, які залишаються актуальними і сьогодні: «Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля». Для розуміння значення Словників для будь-якої науки у цих чотирьох рядках вірша найважливішим є вислів «достиглий овоч», бо словники визначають і узагальнюють рівень розуміння певного явища на момент створення словника. Саме на момент створення — бо не тільки мова розвивається і змінюється, складні зміни відбуваються й у розумінні світу представниками різних наук. Час від часу в певній науці відбувається те, що Томас Кун назвав науковою революцією¹, яка викликає більшу або меншу зміну поглядів на певну наукову проблему та появу нових теорій і гіпотез. Є певні постулати (особливо в точних науках), які є базовими для світорозуміння, але навіть у такій найточнішій із точних як математика, з часом з'являються нові теореми, доводяться або спростовуються старі.

Набагато складніша ситуація в гуманітарних науках, а особливо в психології, що вивчає людину, яка є мабуть найваріабільнішим явищем на землі. Психологія — розділена наука. В ній стільки напрямів і шкіл, які постійно розвиваються, видозмінюються, навіть іноді заперечують самих себе, що навіть найдосконаліший підручник не може дати точну характеристику цього розмаїття. Візьмемо для прикладу аналітичну психологію (психоаналіз) засновником якої є З. Фройд. На сьогодні в психології виокремлюються класичні послідовники Фрейда, неофройдисти, постфройдисти (які, своєю чергою, поділяються на кілька напрямів), егопсихологи, юнгіанці та багато інших.

Часто ці відгалуження фройдизму настільки своєрідно розглядають запроваджені ще З. Фройдом терміни, що навіть прихильникам того ж самого психоаналізу доводиться звертатись до спеціальних словників,

¹ Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. Москва : Прогресс, 1977. 300 с.

щоб просто зрозуміти один одного². Узагальнення та уточнення термінології певної психологічної школи чи напряму можна вважати першим (найнижчим) рівнем нормування психологічного терміну.

На другому рівні можна розмістити професійні психологічні словники. В них узагальнюються погляди науковців різних напрямів, але з точки зору тепер уже конкретної професії³.

Третю позицію займають загальнопсихологічні словники. Їхня мета — подати узагальнене розуміння певного психологічного терміну. В ідеалі такі словники не повинні відображати особистісні уявлення авторів (автора). На жаль, це далеко не всім вдається, а тому і в цих словниках присутній вплив певних психологічних шкіл та напрямів.

Коротко розглянемо цю ситуацію на прикладі одного із найскладніших явищ в психології — переживання сорому. Що таке «сором»?

- помітно неприємні емоції⁴;
- емоційний стан⁵;
- болюче моральне переживання⁶;
- почуття, що виникає в результаті усвідомлення людиною невідповідності своїх дій та вчинків тим нормам, яких вона повинна дотримуватися в своєму житті⁷.

Залишається незрозумілим: чим же є сором — емоцією, емоційним станом (емоція та емоційний стан для психології різні поняття), відчуттям, усвідомленням, переживанням чи почуттям (знову треба зауважити, що відчуття та почуття в психології не є тотожними явищами).

Четверту позицію займають психологічні енциклопедії. Вони дійсно

² Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии (с английскими и немецкими эквивалентами). Москва : Когито-Центр, 2008. 336 с. URL: <http://www.iprbookshop.ru/3918.html>; Чалкист Крейг. Словник фрейдистських термінів: URL: <https://chalquist.com/writings/freud/>; Dictionary of Jungian Terms. URL: <https://www.carl-jung.net/glossary.html> тощо.

³ Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога. 2-е изд. СПб. : Питер, 2006. 527 с.; Военно-психологический словарь-справочник / под общ. ред. Ю. П. Зинченко, И. Д. Куприянова. Москва : Общество психологов силовых структур, 2010. 592 с. URL: <https://vocabulary.ru/slovari/voenno-psihologicheskii-slovar-spravochnik.html>; Психолого-педагогичний словник (М. Чапка, У. Конті). Мисловіце, 2011. 730 с.; Юридическая психология. Словарь терминов. URL: yuridicheskaya_psihologiya._slovar_terminov.docx

⁴ Matsumoto, D. (Ed.). The Cambridge dictionary of psychology. Cambridge University Press, 2009. 587 p.

⁵ Оксфордский толковый словарь по психологии / Под ред. А. Ребера. Москва : Вече, АСТ, 2002. URL: <https://vocabulary.ru/slovari/oksfordskii-tolkovyi-slovar-po-psihologii.html>

⁶ Сосновский А. Словарь доктора либидо. Т.4. URL: <https://vocabulary.ru/slovari/slovar-doktora-libido.html>

⁷ Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 214 с.

намагаються подати повністю узагальнені дефініції. Коли ж погляди редакторів певної енциклопедії не збігаються, то вони вдаються до парадоксального методу — просто виключають із тексту такий термін⁸.

Тому на п'ятому (вищому) рівні для психологів знаходяться, на жаль, не Енциклопедії, а Психологічний словник Американської психологічної асоціації (APA). Він постійно оновлюється і доповнюється в онлайн версії, та «цементує» уже узгоджені визначення понять в друкованих версіях.

Описана багатоступінчаста система спеціалізованих психологічних словників дозволяє зберігати єдність науки, попри різноманіття поглядів, шкіл і напрямів.

⁸ Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 1096 с.

Світлана Косяк
кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки Національного університету
цивільного захисту України імені Героїв Чорнобиля

ВИШИВКА ЯК ОБ'ЄКТ ЕНЦИКЛОПЕДОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В усіх культурах з розвинуеною писемністю сховищем для кодифікації, збереження та трансляції знання в часі та просторі завжди виступають енциклопедії та словники, які прагнуть акумулювати та описати фактичне й лінгвістичне знання певного суспільства¹. При цьому варто врахувати, що динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу². Енциклопедія універсального характеру забезпечує передавання, поширення (передусім у національномовному просторі) суспільно-політичної, наукової, культурної тощо інформації.

Невід'ємним компонентом створення енциклопедії є відбір реєстрових одиниць, з-поміж яких чільне місце посідають елементи декоративно-прикладного мистецтва. Одним із найпоширеніших видів українського народного декоративного мистецтва є вишивка. Вишивка — вид декоративно-ужиткового мистецтва, в якому орнаменти та сюжетні зображення виконують способом вишивання³. Це мистецтво образного відображення неповторності навколишньої природи, розповідь про світобачення та світосприйняття людини, закодована історія народу, що передається через художню творчість. Вишивку асоціюють з молитвою, заглибленою в давні часи, з тайнописом, в якому закодовані архетипи творення. У кожному орнаменті оприсутнюється гармонія кольору, глибина та наповненість змістом ліній узору. Різноманітні візерунки, техніки вишивки, способи колорювання ниток відомі з найдавніших часів. При цьому існують регіональні відмінності у візерунках, техніках шиття, кольорових поєднаннях.

Серед перших досліджень, присвячених народній українській вишивці, стали праці О. Косачової, Е. Кальбенгаєра, Л. Вербицького, М. Кондакова,

¹ Каліберда О. О. Тлумачний словник англійської мови: лінгвальне знання vs. енциклопедичне знання // Нова філологія. 2011. № 44. С. 234.

² Коць Т. А. Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика: енциклопедія» // Українська мова. 2020. № 1 (73). С. 13–26.

³ Кара-Васильєва Т. В. Вишивка // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34270

що були опубліковані в другій половині XIX ст.⁴. Сучасні науковці та мистецтвознавці Т. Кара-Васильєва, Р. Захарчук-Чугай, М. Чумарна, О. Найдєн, М. Сєлївачов досліджували особливості української народної вишивки, регіональні відмінності окремих областей, розмаїття технік, орнаментів, швів та колористичних варіацій візерунків. Вербальним текстам у народній вишивці присвячено дослідження Т. Волковїчер⁵. Локальні особливості вишивки Черкащини, її унікальні мотиви, композиційні та колористичні вирішення досліджені в працях С. Китової⁶ та О. Тєлїженко⁷.

Народна вишивка універсальна. Вона включає в себе власну колористику, композицію орнаменту або візерунку, що відображають історичні та етнографічно-регіональні традиції, уявлення, знання, художнє бачення світу, що оточує. У давнину вона мала захисне значення – оберїгала людину, родину від злих духів, недоброзичливців, випадкових обставин. На думку О. Тєлїженко, «першописемність» людства була орнаментальною, знаковою, адже орнамент фіксує та передає інформацію⁸. Вишивка – це специфічний вид письма, що через орнаментику, колір, певну композицію передає особливості етносу. Т. Кара-Васильєва зазначає, що українська вишивка «...це заковдані письмена, які читаються в наших вишиванках і допомагають нам усвідомлювати свою належність до свого етносу, засвідчують невмирущі, життєвоствердні сили, допомагають у формуванні етнічної свідомості»⁹. Вишиті знаки-символи були наповнені інформаційно; поєднані у певній послїдовності утворювали орнамент, що налаштовував на багатство, процвітання, врожай, кохання тощо. Першочергово вишивка мала сакральне значення. Вишивкою як оберегом оздоблювався одяг (комір, рукава, подол тощо).

Традиції української народної вишивки сягають глибокої давнини — періоду неолїту, трипільської культури, проте, більшість пам'яток, що збереглися, датуються XVIII-XIX ст.¹⁰. У процесі історичного й культурного розвитку України в кожному регіоні сформувалися свої орнаментальні мотиви й композиції, колористика, техніки шиття. Усе це передавалось майстринями із покоління в покоління. Кожен район, село відрїзнялися

⁴ Китова С. А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : БРАМА, 2003. С. 8.

⁵ Волковїчер Т. М. Вербальні тексти у народній вишивці кінця XIX – першої половини XX ст.: генеза, семантика, прагматика: монографія / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, НАН України, 2019. 173 с.

⁶ Китова С. А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : БРАМА, 2003. 224 с.

⁷ Тєлїженко О. В. Основи національної культури. Київ : УБС НБУ, 2012. 443 с.

⁸ Там само. С. 294.

⁹ Кара-Васильєва Т. В., Чорноморець А. Д. Українська вишивка. Київ : Либїдь, 2002. С. 42.

¹⁰ Там само. С. 51.

місцевою самобутністю. Слід зазначити, що більшість мотивів орнаменту були взяті з природи, проте всю природу зобразити за допомогою голки і нитки неможливо і тому виникають інтерпретації візерунків. Перш за все, це геометричний та рослинний орнаменти. Для того, щоб зобразити бажане, використовували знаки — лінії, зигзаги, хрести, ромби, кола, трикутники тощо.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Україну із Західної Європи прийшов «брокар» (техніка вишивки хрестом) — простий і невибагливий стиль чорно-червоної вишивки. Найпоширенішим мотивом стала троянда. Брокер досить швидко прижився, оскільки вишивати хрестики було простіше та легше, ніж традиційну гладь чи мережки. На думку О. Теліженко, «...цей стиль своєю агресивною контрастністю ламав поезику і тактовність душі української жінки, чутливої до краси. Біль того поєднання чорного і червоного на білому тлі — це втілення найвищого рівня драматичності. Психологічний вплив цієї колористики кодував суспільство не на кращу долю»¹¹.

Споріднені з вишивкою різновиди мистецтва — аплікація, гаптування. Вишивкою оздоблюють одяг, предмети побуту, інтер'єрно-обрядові тканини; Вишивка може бути також самостійним твором — декоративне панно, портрет, картина.

Художньо-образні особливості народної вишивки етнографічних регіонів України зумовлені специфічними техніками виконання, характерними орнаментальними мотивами, сталою кольоровою гамою: графічність чорних або червоно-чорних узорів (Поділля), ажурність наскрізного шиття білим по білому (Полтавщина, Чернігівщина), декоративність дрібно-узорних композицій (Київщина), багатобарвність і насиченість складними геометричними мотивами (Карпати і Прикарпаття), спорідненість з ткацтвом у колориті (червоний колір) і використання геометричного орнаменту (Полісся) та ін. До кінця XIX ст. в орнаментах зберігалися мотиви, що відтворювали прадавні вірування (дерево життя, берегиня, солярні знаки). Символічне значення мають кольори¹². За довгу історію української вишивки було створено близько ста технік вишивання. Для відтворення краси і чарівності природи українські майстрині використовують рослинні мотиви — це зображення троянд, маку, калини, винограду, дуба. З часом їм надаються певні властивості, що зробили їх символами любові, молодості, сили, вірності. Зооморфні орнаменти складаються із зображень тварин, птахів, комах і розміщуються на полотні з дотриманням композиції орнаменту вишивки.

Характерною рисою української вишивки є самобутність та розмаїття

¹¹ Теліженко О. В. Основи національної культури. Київ: УБС НБУ, 2012. С. 354.

¹² Кара-Васильєва Т. В. Вишивка // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34270

технік, прийомів, побудови композицій, колористики, орнаментальних мотивів тощо окремих етнографічних регіонів. Так, для вишивки Черкащини характерний рослинний (грона винограду, ягоди, невеликі квіточки) та геометричний орнаменти, які виконувались філігранною технікою, з тонким відчуттям ритму — червоними з додаванням синіх (чорних) кольорів. Витончена вишивка виконувалась дрібними стібками, що утворювали складний візерунок. Особливістю регіону було горизонтальне розміщення тонких суцільних орнаментних ліній на рукавах жіночих сорочок. На лівобережній частині Черкащини збереглася традиція вишивки білим по білому в техніках листва, вирізування. На рушниках зустрічаємо вишиті ромби та знаки засіяного поля, вибудовані в один горизонтальний ряд (с. Лисянка). Вишивка виконана в коричнево-жовтих кольорах (інтерпретація безколірних чи золотих «житніх» ниток)¹³ свідчить про збереження давніх традицій до захоплення майстринями чорно-червоною гамою і хрестиковим шиттям. Оригінальна вишивка збережена в с. Суботів Чигиринського району: характерним є жовтий колір, котрий переливається всіма відтінками золота завдяки дрібно покладеним стібкам — колір стиглого жита поєднується з темно-вишневим та іноді підсилюється додаванням чорного¹⁴.

Рослинний орнамент Черкащини доволі розмаїтий. Зображення вигнуті у найвибагливіших формах та ускладненій манері. Вражає суцільна стилізація зображень та насиченість рослинним орнаментом: інші деталі відходять на другий план і губляться серед них. Квіткові узорі натуралістично відтворюють лише цвіт лотосу, волошок, маку. З плодів чітко розпізнаються виноградні грона на вигнутих стеблах лози і дубові жолуді. З листя легко розпізнається дубове — інше визначається як різане¹⁵.

Важливе місце в мистецтві вишивки посідає рушник. Він своєрідна криптограма, що несе інформацію про глибокі традиції народу та ключі до розуміння світу. Давньогрецький філософ Платон вважав, що Бог діє за геометричними лініями. Орнаменти на рушниках, так само як і на одязі, структурували навколишній простір у бажаний, комфортний для життя стан¹⁶. Рушник супроводжував українця усе життя — від народження і до самої смерті. Для рушників Черкащини характерне густе, насичене наповнення елементів композиції, що надає їм динаміки й вагомості.

Виразним виявленням регіональної самобутності відзначаються чернецькі рушники які вишивалися черниціями монастирів. У Чигирин-

¹³ Китова С. А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : БРАМА, 2003. С. 52.

¹⁴ Кара-Васильєва Т. В., Чорноморець А. Д. Українська вишивка. Київ : Либідь, 2002. С. 67.

¹⁵ Китова С. А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : БРАМА, 2003. С. 162.

¹⁶ Мельничук Ю. О. Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. 2004. № 3-4. С. 60.

ському районі один із найбільших монастирів — Свято-Троїцький завжди був центром золотощвейного ремесла, вишивки та гаптування¹⁷. Виготовляли рушники з домотканого полотна. У вишивці застосовувалась техніка двобічної гладі, стебловий, ланцюжковий та рушниковий шви. Виконувалося оздоблення по попередньо нанесеному малюнку, контур якого обшивався стебловим швом, а площина зображення вишивалася рушниковими заповненнями. У колористиці домінував червоний колір, який доповнювався крапленням темно-синього та чорного кольорів. Домінуючим центром чернецьких рушників є Дерево життя, або Райське дерево. Зображення трактується як втілення Єдиного Бога, виокремлення особистості чи роду з їхньої самодостатності. Стилізованим Деревом життя народна вишивка ніби пропонує досягнути найскладніше — сенс людського життя, локалізований зверненням до відповідника людини — дерева. Дерево і людина об'єднані символічно відтвореними у вишивці процесами зародження, розвитку і кульмінацією — дозріванням, зрілістю¹⁸.

Отже, українська вишивка — це невичерпне джерело пізнання історії та філософії наших пращурів, вона втілює у собі мудрість, естетичні ідеали, майстерність і талант українського народу. Регіональні особливості та традиції народної вишивки потребують подальшого вивчення, дослідження та аналізу їхніх характерних рис. На прикладі Черкащини, яка належить до історико-етнографічного району Середнього Подніпров'я, очевидно, що поряд із загально-регіональними рисами вишивки сформувалися її локально-регіональні відмінності.

Вишивка має бути представлена в енциклопедичному контенті, що обумовлюється соціальними та історичними чинниками. Так, вже розроблено інтерактивний показник епіграфічної вишивки¹⁹. Наразі йдеться про написання електронної енциклопедії «Епіграфічна вишивка кінця 19 — першої половини 20 ст.». Українська традиційна вишивка, її регіональні особливості, що сформувалися під дією різноманітних факторів, має бути репрезентована в енциклопедичному просторі як своєрідний маркер українства. Це сприятиме популяризації знань про етнокультурні надбання українського народу.

¹⁷ Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. Київ : Техніка, 2000. С. 67.

¹⁸ Китова С. А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : БРАМА, 2003. С. 164.

¹⁹ Волковіч Т. Епіграфічна вишивка : показник фольклорних формул. URL: <http://volkovicher.com/>; Броварець Т. М. Мультимедійне висвітлення феномена епіграфічної вишивки: від інтерактивного показника до електронної енциклопедії // Енциклопедичні проекти — чинники національного поступу : монографія / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2020. С. 288–297.

Леонід Кушнір
кандидат економічних наук,
доцент, науковий співробітник
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

ГЕНЕАЛОГІЯ ГЕТЬМАНА СТЕПАНА КУНИЦЬКОГО: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ ВИМІРІ

Ім'я Степана (Стефана) Куницького, наказного гетьмана правобережного Війська Запорозького, є одним із найменш згадуваних в історії козаччини XVII ст., хоча заслуги його чималі. За короткий термін своєї діяльності (серпень 1683—березень 1684) гетьман С. Куницький від імені та під опікою польської Корони зумів відродити у Правобережній Україні окремі інститути козацької державності, що були знищені тут у попередні роки під тиском Речі Посполитої, Османської імперії та Російської держави. Розпочавши колонізаційні заходи на Правобережжі, С. Куницький підготував ґрунт для своїх наступників у справі відтворення інститутів Українського гетьманату¹.

Однак матеріали, що дозволяють відстежити генеалогію С. Куницького вкрай скупі, а переконливої реконструкції його родоводу немає досі. Відомо, що задовго до короткого злету своєї слави як козацького ватажка С. Куницький, як дипломат і розвідник, побував у Стамбулі й Варшаві, деякий час мешкав на Лівобережжі у м. Миргороді. Це і зумовлює неабиякий інтерес до його походження, родинних зв'язків та особистісних рис цієї непересічної персони.

Першим, хто намагався системно окреслити аспекти походження гетьмана С. Куницького і генеалогії його роду, був Т. Урбанський². Поляк Урбанський розглядав ці аспекти через призму напрацювань генеалога К. Несецького³. Останній на основі вивчених ним актів з'ясував, що у середньовічній Польщі існувало кілька шляхетських родів на прізвище Куницькі. Найчисленнішим із них був рід Куницьких гербу Бонча («Bończa»), який мешкав у Люблінському воєводстві, на Волині та у Підляшші.

¹ Чухліб Т. В. Куницький Стефан // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-тут іст. України. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 5 : Кон—Кю. 2008. С. 498.

² Rok 1683 na Podolu, Ukraine i w Mołdawii. Szkic historyczny z czasów panowania Jana III Sobieskiego. Napisał Tadeusz Urbański / Księga Pamiątkowa Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie w 25-tą rocznicę istnienia. Tom 2. Lwów, Nakładem Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie, czcionkami drukarni ludowej, 1907. S. 27–28.

Т. Урбанський повідомляє, що у жодному із опрацьованих ним польських, російських чи румунських джерел про персону гетьмана С. Куницького не наводиться подробиць на зразок «звідки походив, чийм був сином, як задовго мешкав на Україні»⁴. Отож бо, зваживши генеалогічні розвідки К. Несецького, Т. Урбанський за своїм уподобанням обрав версію родо-воду гетьмана, за якою пращури останнього нібито походили із Люблінського воєводства, а сам С. Куницький як «шляхтич польський», віддавна осів на Правобережжі і «вислужився серед козаків»⁵.

Услід за К. Несецьким і Т. Урбанським гіпотезу польського походження гетьмана С. Куницького стали просувати й інші польські дослідники. Зокрема А. Бонецький вважав, що С. Куницький був представником роду Куницьких, які з другої половини 1430-х років мешкали у «галицькій землі»⁶. Інший історик, Ф. Равіта-Гавронський, характеризує Куницького як «люблінського шляхтича»⁷, який, мовляв, «їв хліб польський, а служив козакам»⁸ тощо. Поступово, з опорою на польські архівні документи, стала формуватися наукова гіпотеза польського походження гетьмана С. Куницького.

Як і польська історіографія загалом, так і російська історіографія XVII–початку XX ст. зокрема обійшли увагою питання походження С. Куницького «з народу руського». Остання, услід за козацьким літописцем С. Велич-

³ Див.: Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Tom V : Kacperski–Kykieryc. W Lipsku, Nakładem i drukiem Breitkopfa i Haertela, 1840. S. 447; Herbarz polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów; ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie Herbarza Niesieckiego i manuskryptów. Tom II : Kabryt–Pypka. Lwów. Drukiem Kornela Pillera, 1859. S. 80.

⁴ Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. Szkic historyczny z czasów panowania Jana III Sobieskiego. Napisał Tadeusz Urbański / Księga Pamiątkowa Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie w 25-tą rocznicę istnienia. Tom 2. Lwów, Nakładem Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie, czcionkami drukarni ludowej, 1907. S. 28.

⁵ Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. Szkic historyczny z czasów panowania Jana III Sobieskiego. Napisał Tadeusz Urbański / Księga Pamiątkowa Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie w 25-tą rocznicę istnienia. Tom 2. Lwów, Nakładem Akademickiego Kółka Historycznego we Lwowie, czcionkami drukarni ludowej, 1907. S. 27–28.

⁶ Herbars Polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Ułożył i wydał Adam Boniecki. Tom XIII : Krzemieniowscy–Lasoccy. Warszawa : Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie, 1909. S. 190.

⁷ Rawita-Gawroński Fr. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny. Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane : Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1922. S. 145.

⁸ Rawita-Gawroński Fr. Ostatni Chmielnicznko: 1640–1679 (zarys monograficzny). Poznań : Nakładem «Ostoji» Spółki Wydawniczej, Druk. Dziennika Poznańskiego, 1919. S. 125.

ком⁹, послідовно приписувала С. Куницькому польське походження. Так, у праці Д. Бантиш-Каменського «Історія Малої Росії» (1822) читаємо про Куницького: «...Ян III вручив Гетьманську булаву Польському Шляхтичеві...»¹⁰. Версією польського походження С. Куницького послуговувався В. Антонович, у праці якого «Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра» (1868) сказано, що король Ян III Собеський доручив С. Куницькому, «біглому люблінському шляхтичеві», бути начальником «кочової вольниці», вимушено визнавши її козацьким військом і наділивши Куницького «гучним титулом гетьмана й обіцянками платні»¹¹. Нічого не додає до аспекту походження С. Куницького і М. Костомаров, обмежуючись уже відомим фактом, мовляв, «польський король від своєї руки поставив Стефана Куницького гетьманом над козаками...»¹².

Таким чином, попри відсутність доказів, версія польського походження С. Куницького виявилася вельми живучою і, не зазнавши критики, проіснувала до наших днів. На неї і нині покликаються науковці, передусім Польщі. Із невідомих причин жоден із дослідників генеалогії гетьмана Куницького чомусь не звернув увагу на те, що ще за люстраціями середини XVI ст. зем'янство Східного Поділля (серед якого фігурує і прізвище Куницьких) належало до місцевих руських родів, яких налічувалося ледь більше двох десятків і всі вони проживали під захистом укріплень м. Брацлава¹³. Важливо також відзначити, що тутешні старостинські уряди (вінницький і брацлавський) від кінця XV ст. й аж до Унії обіймали майже виключно волинські руські магнати. Спроби Корони запровадити

⁹ Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоилъ Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска Запорожскаго, 1720. Томъ второй. Издана Временною Комиссією для разбора древнихъ актовъ. Кіевъ. Въ Лито-Типографическомъ Заведеніи Іосифа Вальнера. 1851. С. 548.

¹⁰ Бантышъ-Каменскій Д. Н. Исторія Малої Россіи, со временъ присоединенія оной къ Россійскому государству при Царѣ Алексѣѣ Михайловичѣ съ краткимъ обзорѣніемъ первобытнаго состоянія сего края. Часть вторая. Москва. Въ Типографіи Семена Селивановскаго, 1822. С. 162.

¹¹ Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра. По актамъ съ 1679 по 1716 годъ. Составилъ Владиміръ Антоновичъ. Извлечено изъ 2-го тома III части Архива Юго-западной Россіи, изданнаго Кіевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. Кіевъ. Въ типографіи Е. Федорова, 1868 г. С. 35.

¹² Собраніе сочиненій Н. И. Костомарова. Историческія монографіи и изслѣдованія. Книга шестая. Томъ XV-й. Руина. Гетманства Бруховецкаго, Многогрѣшнаго и Самойловича. Томъ XVI-й. Мазепа и мазепинцы. Изданіе Общества для пособія нуждающимся литераторамъ и ученымъ («Литературнаго Фонда»). С.-Петербургъ. Типографія М. М. Стасюлевича, 1905. С. 333.

¹³ Ревізія Брацлавського замку // Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко / П. Сохань (відп. ред.). Наук. тов-во імені Шевченка в Америці, Наук. тов-во імені Шевченка в Україні, НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2005. С. 234 (Архівні джерела. Т. 7).

тут польське землеволодіння зустрічали найрішучішу відсіч з боку місцевих родів¹⁴. Зокрема з акту від 1585 року відомо про конфлікт інтересів роду Куницьких з воєводою брацлавським Ю. Струсем, довкола Немирова¹⁵.

Так чи інакше, альтернативного погляду на походження гетьмана С. Куницького та генеалогію його роду не існувало з доби козацьких літописців до першої чверті XX ст. Першим, хто висловив такий погляд, припустивши руське походження С. Куницького, був український історик В. Липинський¹⁶. Він виводить руський шляхетський рід Куницьких із Червоної Русі (з Галичини). Мешканців Правобережжя — С. Куницького і його тутешніх родичів, дослідник вважає представниками покозаченої гілки цього роду. Для Липинського історія С. Куницького є типовим прикладом спольщення руської шляхти за майновим мотивом: намагаючись закріпити за собою маєтки, набуті у шлюбі, руський шляхтич С. Куницький 1673 року нобілізувався у польське шляхетство¹⁷.

Першим із науковців, хто припустив походження С. Куницького з руського боярського роду Куницьких — корінних мешканців Брацлавщини, був професор історії Гарвардського університету О. Оглоблін¹⁸. Оглоблін, який писав про це на початку 1960-х років, не залишив обґрунтування своїм міркуванням. Очевидно, він не виробив повноцінної гіпотези на цей рахунок із використанням актових документів, але правдоподібно знав про їх існування та зміст.

Однак, не дивлячись на прогресивність наукових ідей В. Липинського й О. Оглобліна, стереотип польського походження С. Куницького виявив-

¹⁴ Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях. Історичне дослідження / вступ. ст. М. С. Книжник. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. С. 338, 340.

¹⁵ Руська (Волинська) метрика: регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Держ. ком. арх. України, Центр. держ. істор. арх. України, м. Київ, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Генер. дирекція держ. арх., Голов. арх. давніх актів; ред. і упоряд Г. Боряк [та ін.]; передм. П. Грімстед. Київ : [б.в.], 2002. С. 409.

¹⁶ Липинський В. Твори. Том 2. Участь шляхти у Великому Українському Повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького = Participation of Nobility in the Great Ukrainian Revolution Under the Command of Hetman Bohdan Khmelnytsky / Історична секція, редактор Лев Р. Білас; Історична секція, редактор Лев Р. Білас; Східньо-Європейський Дослідний Інститут ім. В. К. Липинського. Філадельфія, Пеннсильванія : [б.в.], 1980. С. 169.

¹⁷ Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. Tom V. Petersburg. Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. S. 79.

¹⁸ Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Праці історично-філософської секції. Мовна редакція В. Давиденка / Записки Наук. тов-ва імені Шевченка, Том 170. Нью-Йорк–Париж–Торонто : Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ) – Ліги Визволення України, 1960. С. 245.

ся досить живучим і благополучно проіснував до другої половини 1990-х років, коли його вдруге «похитнув» наш сучасник, історик Т. Чухліб. Уперше до теми життя і діяльності гетьмана С. Куницького дослідник звернувся у 1996 році¹⁹. У 2000 році, покликаючись на польські гербовники і матеріали ревізій маєтностей Київщини та Брацлавщини XV ст., Т. Чухліб дійшов висновку, що С. Куницький «походив із заможної української родини, яка сповідувала православ'я»²⁰. У 2008 році Чухліб закріпив свої здобутки тезою про брацлавський корінь С. Куницького²¹, однак розширеного пояснення своїм міркуванням досі не дав.

У 2002 році, до теми історії гетьмана С. Куницького звернувся інший відомий український науковець В. Кривошея²². Генеалог козацтва В. Кривошея правдоподібно застав кістяк концепції руського походження С. Куницького з брацлавського шляхетського роду Куницьких, але не встиг узагальнити результатів своїх наукових розвідок. Спираючись на наукові викладки відомого дослідника Вінниччини В. Отамановського²³ та люстрацію Вінницького замку 1545 року²⁴, В. Кривошея виводить рід С. Куницького з брацлавських зем'ян, братів Івана й Лавріна Куницьких-Яцковських²⁵, які тримали маєток Яцковці (нині Бруслинівка) у північній лісовій частині Вінницького повіту.

Безумовно, В. Кривошея здійснив вирішальний крок у питанні походжен-

¹⁹ Чухліб Т. В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.) / Київ : Ін-тут іст. України НАН України, 1996. С. 28–32.

²⁰ Див.: Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–84 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2000. Вип. 1. С. 315; Чухліб Т. В. Українсько-польська військова взаємодія під час гетьманування С. Куницького (1683–1684 рр.) // Укр. іст. журн. 2000. №5. С. 45.

²¹ Чухліб Т. В. Куницький Стефан // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-тут іст. України. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 5 : Кон-Кю. 2008. С. 497.

²² Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей гетьманства. Київ : Стило, 2002. С. 49–52.

²³ Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях. Історичне дослідження / вступ. ст. М. С. Книжник. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. С. 73.

²⁴ Див.: Ревізія Вінницького замку // Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко / П. Сохань (відп. ред.). Наук. тов.-во імені Шевченка в Америці, Наук. тов.-во імені Шевченка в Україні, НАН України, Ін-тут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2005. С. 220 (Архівні джерела. Т. 7); Źródła dziejowe. Tom VI : Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. Wydał i szkicem historycznym poprzedził Aleksander Jabłonowski. Warszawa : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, Druk. J. Bergera 1877. S. 111.

²⁵ Див.: Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей гетьманства. Київ : Стило, 2002. С. 49; Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 207.

ня С. Куницького й історії його роду. Однак у дослідженні цього питання більше важить згадка про Куницьких як про старших зем'ян Брацлавського замку, яку зустрічаємо у люстрації цього замку від того ж 1545 року²⁶ і про яку В. Кривошея чомусь не згадує. Відомий польський дослідник Східного Поділля кінця XIX ст. О. Яблоновський, покладаючись на джерела, згадує Куницьких із Брацлава і як власників земель у верхів'ї р. Бернадинки (нині Берладинка), що протікає значно південніше Брацлава і впадає до р. Дохна (басейн Південного Бугу). Серед цих земель у першій третині XVII ст. Яблоновський зазначає маєтки Куниче і Козині Хребти (нині Козинці), а в долині р. Тростянець — маєток Капушани (нині Капустяни)²⁷.

Найновіший екскурс у минуле брацлавського зем'янського роду Куницьких здійснив польський історик Г. Літвін у своїй монографії «З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)» (2016). Літвін вважає, що Куницькі з Брацлавщини вели радше спокійне існування, рідко брали участь у конфліктах і судових процесах, а до того ж, як на думку цього дослідника, начебто «не виконували публічних функцій»²⁸. Аналізуючи акти, Г. Літвін стверджує, що після 1635 року згадки про представників цього роду зникають²⁹ і припускається помилка: на сторінках Тарифи подимної податі Брацлавського воєводства від 1643 року. Куницькі, як і раніше, значаться власниками сіл Копіївка і Капустяни³⁰. Про персону гетьмана С. Куницького Літвін не згадує, дотримуючись, очевидно, гіпотези його польського походження.

²⁶ Див.: Ревізія Брацлавського замку // Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко / П. Сохань (відповідальний редактор). Наук. тов-во імені Шевченка в Америці, Наукове товариство імені Шевченка в Україні, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2005. С. 234 (Архівні джерела. Т. 7); Źródła dziejowe. Tom VI : Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku. Wydał i szkicem historycznym poprzedził Aleksander Jabłonowski. Warszawa : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, Druk. J. Bergera 1877. S. 126.

²⁷ Źródła dziejowe. Tom XXII : Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym: Tom XI : Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów–Braclaw). Dział III opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. Warszawa, 1897. S. 631, 729.

²⁸ Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ : Дух і літера, 2016. С. 332.

²⁹ Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Пер. з польськ. Лесі Лисенко. Київ : Дух і літера, 2016. С. 333.

³⁰ Taryfa abo registr dwoyga konstytucji podymnego, sejmu generalnego sześć niedzielnego warszawskiego i laudum województwa tutejszego braclawskiego aprobowanego w roku pańskim 1643 uchwłonego, a przez urodzonego JM Pana Mikoła Zaleskiego poborcy województwa braclawskiego, [...] 27 aprilis, za attestacyami JGM Panów Obywaletów pominiowych i za wykonaniem przez Atamanów luramentow przedemna od każdego dymu in genere po złotemu rachując oddawał w Winnicy, Roku i dnia wyżej mianowanego. W: Ekstrakty z akt sądów grodzkich braclawskich z lat 1583, 1603, 1607, 1625–1630, 1637–1639, 1643–1647. – S. 37, 44.

Протилежних міркувань щодо аспектів життєдіяльності роду Куницьких із Брацлавщини, над якими розмірковує Г. Літвін, дотримувався В. Кривошея. За Кривошеєю³¹, представники цього роду відігравали помітну роль у житті тодішнього Південно-Східного Поділля. Йдеться, зокрема, про Івана Федоровича Куницького-Яцковського, який перед 1653 роком був полковником калницьким. У листопаді-грудні вказаного року, за дорученням гетьмана Б. Хмельницького, він виконував дипломатичну місію із забезпечення супроводу московської делегації з Путивля до Переяслава, пізніше перебував на службі у польської Корони, за дорученням правобережного гетьмана П. Тетері був послом у хана Криму³², а пізніше служив Ю. Хмельницькому³³.

Таким чином у гетьмана С. Куницького були достойні попередники з його брацлавського роду. Сам він пройшов типовий для своєї доби шлях кар'єрного зростання: від полковника переяславського на службі у гетьмана П. Дорошенка — до наказного гетьмана правобережного Війська Запорозького на службі короля Я. Собеського. Отже, настав час переглянути один із стереотипів, що дістався у спадок вітчизняній історії від козацьких літописців. Нині маємо всі підстави вважати, що гетьман С. Куницький народився не в етнічних польських землях, а на теренах Південно-Східного Поділля і належав до місцевого боярського роду Куницьких.

³¹ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей гетьманства. Київ : Стило, 2002. С. 48–50.

³² Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Музей гетьманства. Київ : Стило, 2002. С. 48–50.

³³ Див.: Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 97, 146, 151, 174; Кривошея В. Козацька еліта в національній революції середини XVII ст. (Гетьманат Юрія Хмельницького) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 39. С. 8, 30.

Людмила Кушнір
кандидат географічних наук, доцент, вчитель географії
Комунального закладу
«Розсошенська гімназія Щербанівської сільської ради
Полтавського району Полтавської області»

ЗНАЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАНЬ У ШКОЛЯРІВ

Національна система освіти та виховання, основною метою якої є формування особистості громадянина, покликана закласти основи демократичного світогляду особистості, виховувати здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами й моральними нормами, визнаними суспільством. У структурі особистості як активного суб'єкта суспільства важливе місце відводиться саме краєзнавчій діяльності особистості, сутність якої складає любов до рідного краю, патріотизм, інтерес і творче ставлення до краєзнавчої роботи, потреба у здобутті краєзнавчих знань завдяки вивченню історичного минулого і шанобливого ставлення до спадщини, народних традицій і звичаїв. Відповідно, в загальноосвітніх школах особливо простежується активізація використання на уроках географії, біології та інших предметів краєзнавчого матеріалу, посилення краєзнавчої роботи й вивчення природничих наук¹.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Державний стандарт початкової загальної освіти в Україні, Концепція національного виховання та ін. законодавчі акти проголошують освітніми пріоритетами забезпечення гармонійного й різнобічного розвитку особистості, формування в неї цілісної картини світу. Згідно зі зазначеною концепцією, любов до рідного краю, знання культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії і сучасності є одним з найважливіших аспектів готовності вчителя початкової школи до професійної діяльності, а готовність студентів до еколого-краєзнавчої роботи є одним

¹ Лиховид О. Р. Інтегративність як визначальна характеристика краєзнавчого курсу в загальноосвітній школі // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2010. № 1. С. 1; Лиховид О. Р. Організаційно-практичні аспекти краєзнавчої підготовки вчителя загальноосвітньої школи // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет Григорія імені Скорохода» : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 24. С. 187–191.

із напрямів розвитку системи педагогічної освіти, зумовленої професійними вимогами та загальною потребою розв'язування назрілих проблем². Виокремлення із системи краєзнавчих знань окремих галузей — історичного, географічного, етнографічного, археологічного, літературного, культурно-мистецького краєзнавства — сприяло подальшим дослідженням краєзнавства як педагогічного явища, а також розвитку методики навчання шкільних дисциплін.

На всіх етапах розвитку освіти важливим елементом її змісту було краєзнавство, головною ознакою якого є поліфункціональність у процесі навчання та значний потенціал. На рівні змісту навчального матеріалу воно уможливило розкриття специфіки й особливостей загальних історичних процесів на місцевому, доступному матеріалі, сприяє формуванню в учнів цілісного бачення історії, узагальненому розумінню всесвітньо-історичного руху людства; на рівні організації пізнавальної діяльності — передбачає синтез різних видів діяльності, спрямованих на особистісне осмислення історії³.

Для усвідомлення поняттєвого інструментарію, вдаємося до аналізу словникових та енциклопедичних видань. Так, в авторитетному енциклопедичному словнику радянської доби краєзнавство трактується як «всебічне вивчення частини країни (області району, міста) переважно місцевим населенням»⁴ або «краєзнавство — комплексна галузь знань про певну територію (край)»⁵. У педагогічній енциклопедії краєзнавство визначено як дидактичну категорію: «Краєзнавство в школі — вивчення учнями на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку місцевого краю — шкільного мікрорайону, села, міста, району, області»⁶.

На загальнотеоретичному рівні під краєзнавством розуміють складний соціокультурний феномен, сукупність видів діяльності людей, спрямованої на пізнання особливостей рідного краю, розробку та здійснення заходів, що сприяють його прогресивному розвитку. Краєзнавство є ефективним засобом, що сприяє формуванню знань учнів, заснованих на сприйнятті навколишнього світу, розвитку та зміцненню у дітей почуття

² Височан Л., Мілевська С. Підготовка майбутніх учителів до еколого-краєзнавчої роботи в початковій школі // Гірська школа українських Карпат. 2019. № 21. С. 56.

³ Луніка О.В. Краєзнавство у змісті шкільної історичної освіти України у 50 – 80-і роки ХХ століття // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. праць КНЛУ. 2017. № 1(55). С. 85.

⁴ Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. Москва: Сов. энциклопедия, 1981. 623 с.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.

⁶ Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. А.И. Карпова. Москва: Сов. энциклопедия, 1988. Т. 3. С. 518.

любові до рідного краю; формування моральної особистості громадянина і патріота України. Цілеспрямованість процесу використання краєзнавчого матеріалу означає підпорядкування його меті уроку (навчальній, виховній, розвивальній). При цьому засадничими є усвідомлення багатofункціональності краєзнавчих відомостей, зумовлених специфікою їхнього змісту та різноплановим пізнавально-виховним навантаженням. Так, краєзнавчий матеріал, залучений до уроку, може використовуватись для ілюстрації та конкретизації основного програмового матеріалу; актуалізації знань учнів, їх чуттєвого досвіду; збудження інтересу учнів до нової теми; перевірки міцності та усвідомленості знань та вмінь учнів; закріплення та поглиблення вивченого матеріалу; розвитку самостійності учнів і підвищення їхньої активності; зв'язку навчання з життям. Поряд із навчальною краєзнавчий матеріал виконує виховну та розвивальну функції. Він сприяє вихованню в учнів любові до рідного краю, відповідального, гуманного ставлення до природи і праці людей. Розвивальна функція краєзнавчого матеріалу полягає в стимулюванні та розвитку пізнавальних психічних процесів учнів, їхньої мови, спостережливості⁷. Сутність шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою певної території свого краю за різними джерелами, з-поміж яких увиразнюються енциклопедичні видання.

У наш час чітко визначилася роль енциклопедії як соціального інституту, що виконує важливі науково-інформаційні, культурно-просвітні та світоглядно-орієнтовні функції. Фундаментальне універсальне енциклопедичне видання відображає, фіксує і закріплює рівень знань та культури свого часу, свого народу, суспільства, держави, світової цивілізації в цілому⁸. З огляду на призначення, функції, ролі, які виконують енциклопедії в суспільстві загалом, регіональна енциклопедистика має не менш важливе значення, ніж національна. До того ж регіональні енциклопедії часто слугують своєрідним фундаментом для підготовки національних⁹. У типологічній класифікації енциклопедичних видань регіональні енциклопедії (а також енциклопедичні словники й довідники) віднесено до спеціалізованих поруч із галузевими (про галузі знань) й персональними (про визначних осіб)¹⁰.

⁷ Войтенко С.І. Формування пізнавальної активності через інтеграцію краєзнавчих знань // Урок. Форум педагогічних ідей. URL:https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/26443/

⁸ Киридон А.М. Велика українська енциклопедія як національний проект: поступ нації // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. С. 7.

⁹ Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції / Відп. ред. Я. С. Яцків. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. С. 63.

¹⁰ Там само. С. 60.

Регіональні енциклопедії фокусують увагу на особливостях (здебільшого краєзнавчого характеру) тих чи інших населених пунктів, регіонів країни. Серед регіональних енциклопедичних видань — енциклопедичний довідник «Київ» (1981–1986), «Енциклопедія Коломийщини» (1996–2007), «Енциклопедія Криворіжжя» (2005), «Енциклопедія Львова» (2007–2012), «Полтавіка: Полтавська енциклопедія» (2009), «Черкащина: універсальна енциклопедія» (2010) та інші.

Регіональні енциклопедії вагомі як для суспільства в цілому, так і для окремих територіальних одиниць. На сторінках таких видань представлено найважливіші наукові, культурні, політичні, технічні, економічні, спортивні досягнення конкретного регіону. Тому енциклопедичні видання належать до важливих засобів у навчально-виховному процесі, побудові українського інформаційного простору.

Важливо детально ознайомитись зі змістом регіональної енциклопедії, відшукати потрібний матеріал відповідно до теми уроку та пізнавальних інтересів учнів і адаптувати його до навчально-виховного процесу сучасної школи. Здійснюючи відбір краєзнавчих відомостей, необхідно прогнозувати їхні можливі функції на уроці виходячи із багатопланового навчально-виховного навантаження краєзнавчого матеріалу. Відібраний до уроку краєзнавчий матеріал має бути також доступним та посильним для школярів. Актуальність цього критерію зростає у випадках адаптації краєзнавчих відомостей отриманих із енциклопедичних довідників, місцевих періодичних видань, тощо до навчально-виховного процесу школи. Така доступність у відборі краєзнавчого матеріалу може бути досягнута за умови врахування пізнавальних особливостей школярів. Краєзнавчий матеріал, який планується використати на уроці, має бути яскравим, цікавим, емоційно насиченим, поданим не лише у вигляді текстів чи словесних описів, а й унаочнення.

Регіональні енциклопедії, присвячені узагальненій характеристиці регіону, можуть надати інформацію про:

- 1) географічне положення і фізико-географічні умови, що сприяли заселенню краю; процес заселення краю;
- 2) історію населення області, динаміку його соціального складу і розселення в різні історичні періоди;
- 3) історію інфраструктури, підприємств і сільського господарства;
- 4) історію шкіл і культурних установ;
- 5) історію місцевого побуту та жител;
- 6) топоніміку,
- 7) усну народну творчість певної місцевості;
- 8) історію краю в контексті найважливіших подій в історії держави, роль краю в розвитку культури, техніки, промисловості;
- 9) історію боротьби та революційних рухів;

10) відомі персоналії району та області (вчені, письменники, художники та ін.).

При опрацюванні енциклопедичних статей важливо керуватись тим, що серед основних принципів використання краєзнавчого матеріалу у побудові змісту шкільного курсу:

а) підпорядкованість краєзнавчого матеріалу загальним методологічним завданням курсу;

б) планомірність використання краєзнавчого матеріалу з урахуванням місцевої специфіки;

в) наукова достовірність;

г) забезпечення наочності при використанні краєзнавчого матеріалу тощо.

Основними вимогами ефективного використання краєзнавчого матеріалу є його наукова достовірність, ідейна спрямованість, типовість для певної місцевості, відповідність програмі і темі уроку, доступність, виразність і переконливість, а також оптимальний обсяг.

З метою повноти та достовірності фактів у відборі краєзнавчого матеріалу варто використовувати різноманітні інформаційні джерела: не лише енциклопедії, але й визначники рослин і тварин, місцеві періодичні видання, науково-пізнавальні твори, повідомлення місцевого радіо та телебачення. Водночас краєзнавчі енциклопедичні видання увиразнює доступність, надійність і вивіреність інформації.

Забезпечити суспільство доступом до якісних енциклопедичних видань, зокрема й за рахунок підготовки нових, означає підвищити рівень освіченості громадян. Така постановка проблеми значно розширює та збагачує предметне поле кожної дисципліни (зокрема історії, географії та суміжних галузей). Використання краєзнавчих енциклопедій сприяє комплексному розв'язанню пізнавальних, навчальних, виховних завдань навчального процесу. Цей вид джерел допомагає максимально ознайомитися з історією рідного краю, особливостями його розвитку, населених пунктів тощо. Особливо значущим використання регіональних енциклопедій є на уроках географії та історії. Зокрема, краєзнавчі знання мають важливе значення у пізнанні географії свого краю. Вони формують риси патріотизму в учнів, сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності, пробуджують інтерес до пізнання місцевості, де проживають, до своєї країни в цілому.

Світлана Лапаєнко
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА» І «ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ» В ДОВІДКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Серед основних виховних напрямів сьогодення актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання, які відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності. Дослідження стану громадянської освіти і виховання дає підстави для висновку про те, що існує декілька чинників, які гальмують їхній розвиток і, в першу чергу, це — розуміння їхньої сутності. В одних концептуально-програмних документах акцент робиться на правовій освіті, в інших — громадянську освіту й виховання розглядають як патріотичне виховання, як засіб формування в особистості демократичних цінностей. Тому необхідно з'ясувати зміст зазначених понять для ефективної організації процесу виховання, розробки інноваційних форм і методів роботи. З цією метою здійснимо огляд визначень «громадянськості», «громадянська освіта», «громадянське виховання» тощо, наведених в нормативно-правових документах, енциклопедичній та іншій довідковій літературі. Як зазначає Г. І. Гайко, стан енциклопедичної справи будь-якої країни значною мірою відображає рівень її освіти, науки й культури, складає важливе інтелектуальне підґрунтя педагогічних процесів і міжнародної комунікації¹.

У радянські часи поняття «громадянське виховання» не вживалось. Воно було відсутнє у педагогічній енциклопедії 1964–1967 років, оскільки комуністичний режим не передбачав наявності громадянського суспільства. Тому важливою подією у розвитку громадянської освіти в Україні стало заснування у 1999 році Інституту громадянської освіти Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також недержавних громадських організацій (Центру громадянської освіти «Київське братство», Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» тощо)².

У квітні 2000 року Президією Академії педагогічних наук України було затверджено «Концепцію громадянського виховання особистості в

¹ Енциклопедичний контент і виклики сучасного світу: 3б. матер. наук. конф. (30 жовтня 2019 р., м. Київ) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. С. 34.

² Пилинський Я. М. Громадянська освіта в Україні. // Наукові записки НаУКМА. 2016. Т. 186. Політичні науки. С. 61–66.

умовах розвитку української державності», у якій було визначено сутність, пріоритети і зміст громадянського виховання, конкретизовано якості громадянина українського суспільства.

Головним завданням громадянського виховання було визначено формування «громадянськості», яку становили моральна, соціальна, політична і юридична компетентності особистості. У структурі ідентичності особистості вона мала відображатися у вигляді «свідомого громадянина», «патріота», «професіонала», який «усвідомлює взаємозв'язок між ідеями індивідуальної свободи і прав людини та її громадянською відповідальністю», має національну свідомість, цінує свободу, рівність, справедливість, соціальну активність і професійну компетентність, готовий до участі у процесах державотворення, здатний до спільного життя та співпраці. У цій Концепції компонентами громадянської культури визначались патріотизм, національна свідомість, культура міжетнічних відносин, планетарна свідомість, правосвідомість, політична культура, бережливе ставлення до природи, моральність, мотивація до праці³.

У «Національній доктрині розвитку освіти», затвердженій Указом Президента від 17 квітня 2002 року, складником національного виховання визначалося громадянське виховання. В основу доктрини було покладено цінності суспільної солідарності і й громадянської культури і стверджувалося, що «передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання...», а також, що «освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства — відкритої, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної...консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності»⁴.

Громадянські цінності відображено у таких базових документах освітньої політики, як закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» і «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» тощо⁵.

³ Про затвердження Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Постанова Президії Академії педагогічних наук України» від 19 квітня 2000 р. № 1-7/4-49 URL: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v4/d1>.

⁴ Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України. URL: <http://www.zakon2rada.gov.ua/lows/show/347/2002>.

⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII // Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179); Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. Про загальну середню освіту: Закон України від 10.08.2012 р. URL: <http://www.zakon2rada.gov.ua/lows/show/651-14>; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://www.old.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>. – Назви з екрана

У педагогічній науці сталим є таке визначення словосполучення «громадянське виховання», а саме: це педагогічний процес становлення свідомого, відповідального і компетентного громадянина-патріота, спрямований на саморозвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства⁶.

Словник психолого-педагогічних понять і термінів визначає громадянську освіту як: 1) діяльність, спрямовану на формування знань і навичок, необхідних громадянину в демократичній правовій державі для реалізації громадянських прав і свобод, користування інститутами сучасної правової демократичної держави. Завданням громадської освіти є культивування основоположних принципів і цінностей вільного демократичного суспільства і конституційного порядку. Вивчення прав і вміння реалізувати ці права формують ядро громадянської освіти; 2) навчання людей, як жити в умовах сучасної держави, як додержувати її закони, і водночас не дозволяти владі порушувати їхні права, добиватися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства. Громадянське виховання — формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною й захищеною⁷.

Поняття «громадянськість» розглядається в педагогічному словнику С. У. Гончаренка як «...усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків, стосовно держави, суспільства, почуття відповідальності за їх стан, а «громадянське виховання», як формування громадянськості — інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною.

До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, в гармонійному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів.

Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини. Основна мета громадянського виховання — виховання у людини моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства. У сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність людини до самовизначення, завдяки

⁶ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 149–150.

⁷ Словник психолого-педагогічних понять і термінів. URL: <https://osvita.ua/school/method/psychology/1270/>

якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи й відповідальності⁸.

Специфічний вияв громадянської освіти, переведення в життя ідей формування громадянськості вбачається в діяльності молодіжних партій, громадських молодіжних організацій (союзи, спілки, асоціації, рухи), громадських молодіжних та дитячих фондів, клубів за інтересами різних напрямів і форм роботи (культурологічні тощо), релігійних молодіжних об'єднань, молодіжних секцій, філій (при громадських об'єднаннях і партіях), неформальних організаціях⁹.

У політичному енциклопедичному словнику визначено, що «громадянськість — це готовність та здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної і правової свідомості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу, усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни». Громадянськість, громадянська позиція людини пов'язані з почуттям гордості за свою країну, її традиції, звичаї, символи (герб, гімн, прапор), з повагою до прав та обов'язків громадянина, до Конституції держави¹⁰.

В «Енциклопедії сучасної України» подається таке визначення: «Виховання громадянське — система цілеспрямованих виховних впливів на дитину з метою сприяння її ідентифікації з національною спільнотою як важливої умови громадянського самовизначення та самореалізації». Головним у громадянському вихованні є формування національної свідомості та самосвідомості особистості, становлення й розвиток рис громадянськості. У процесі громадянського виховання особистість оволодіває системою цінностей, що зумовлює рівень її духовності та громадянської зрілості. Особливе місце у цій системі належить моральним цінностям, формування яких зумовлює ставлення людини до себе та інших людей у поєднанні з такими рисами як доброта, принциповість, толерантність, щирість, повага до іншої людини, почуття власної гідності, відповідальність, непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, лінощів, підлабузництва. Серед основних моральних цінностей — ставлення людини до праці, усвідомлення останньої як невичерпного джерела розвитку здібностей, волі, характеру, відповідальності. Усвідомлення праці

⁸ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 75.

⁹ Соціологічна енциклопедія / Уклад. В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с. (Сер. «Енцикл. ерудита»).

¹⁰ Політичний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко, за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Генеза, 2004. С. 122.

як однієї з найважливіших моральних цінностей допомагає людині реалізувати себе, збагнути свої можливості, відчутти свою потрібність людям, здатність власною працею дарувати щастя рідним, близьким і незнайомим людям, усім співвітчизникам.

Особливе місце серед цінностей, які засвоює індивід у процесі громадянського виховання, належить патріотизму, що втілюється у самовідданий любові до рідної землі, її народу. Особистість, яка є патріотом, вболіває за долю Батьківщини, переживає дієву потребу віддавати всі свої сили служінню нації. Почуття відповідальності за сучасне й майбутнє нації, держави є для неї реальним виявом громадянського обов'язку. Вона цікавиться історією рідного краю, його минулим та майбутнім, діяльністю видатних людей, національних героїв, які жертвовно служили своєму народові, збагачували його культуру, науку, примножували внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації. Така особистість виражає потребу в ідентифікації зі своєю нацією. Почуття національної гідності та гордості поєднуються у неї з повагою до всіх етносів, що складають національну спільноту. Вихована у громадянському дусі особистість непримиренно ставиться до ворогів нації, держави. Важливою характеристикою громадянської вихованості людини є переконаність в об'єднувальній, державотворчій ролі державної мови, усвідомлення її значення для розвитку нації, громадянського суспільства, держави.

Людині з високим рівнем розвитку рис громадянськості властиві такі змістові характеристики: інтелектуальність; правова, естетична, екологічна вихованість; здатність до постійного самовиховання громадянських якостей, властивостей, до регуляції власної поведінки й діяльності з метою реалізації тих цінностей, що виражають її громадянську позицію та спрямованість.

Громадянське виховання розпочинається з перших років життя дитини, тому неоціненною є роль сімейного виховання. Важливе значення на початкових стадіях громадянського становлення особистості дитини належить формуванню емоційної основи цього процесу, що відбувається значною мірою на підсвідомому рівні, а згодом поступово стає стійкою внутрішньою особистісною базою для розвитку вищих громадянських почуттів, основою вдосконалення громадянської свідомості та самосвідомості.

Провідними умовами громадянського виховання особистості є дотримання принципу системності, врахування ролі ідеалу в цьому процесі, глибока переконаність самого вихователя у значущості громадянського виховання, усвідомлення вирішальної ролі самовиховання рис громадянськості. Оволодіння у процесі громадянського виховання описаною вище системою цінностей, воля самого індивіда до самовдосконалення рис громадянськості є запорукою його здатності до усвідомлення громадянської самоідентифікації як однієї з найвищих людських чеснот.

ПОЛТАВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ «ПОЛТАВІКА»: ШЛЯХ ВІД ЗАДУМУ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

Для тих, хто цікавиться історією, краєзнавством, енциклопедичними дослідженнями, діяльність і доробок Науково-редакційного підрозділу Центру дослідження історії Полтавщини Полтавської обласної ради (далі — НРП-Центр) добре відомі. Створений разом з іншими такими ж обласними редакційними центрами за ініціативою провідних учених України на зорі незалежності для розробки заздалегідь окресленої тематики, він зовсім скоро переріс визначені рамки і перетворився на самодостатній осередок наукових та енциклопедичних досліджень. У даній публікації спробуємо виокремити головні чинники трансформації невеликої наукової установи та віддати належне сучасним ентузіастам-енциклопедистам, які змогли своїми ідеями переконати місцеву громаду в доцільності створення (а відтак і фінансової підтримки) 12-томного тематичного енциклопедичного проєкту «Полтавіка».

Ідея створення регіональних науково-редакційних, дослідницьких центрів належала свого часу академіку НАН України, Герою України Петрові Тимофійовичу Троньку, який ще у період горбачовської перебудови мріяв на всеукраїнському рівні розпочати комплексні дослідження тематики безпідставних масових репресій громадян у 1920-х–1950-х роках. За задумом академіка, це мав бути другий масштабний науково-дослідницький проєкт, після виданої у 1960–1970-ті роки багатотомної серії книг «Історія міст і сіл Української РСР». Але в УРСР у другій половині 1980-х років демократичні процеси відбувалися занадто повільно, і тому другий всеукраїнський проєкт академіка П. Т. Тронька став реальністю лише у період незалежності України.

Зважаючи на зусилля і авторитет академіка, Президія Верховної Ради України від 6 квітня 1992 року № 2256-XII, Кабінет Міністрів України від 11 вересня 1992 року № 530, з метою забезпечення своєчасного випуску багатотомного науково-документального видання про жертв безпідставних політичних репресій в Україні, ухвалити відповідні постанови. На їх виконання представником Президента України в Полтавській області М. І. Залудяком від 2 листопада 1992 року № 384 було видано розпорядження «Про підготовку і випуск серії книг «Реабілітовані історією», у якому, зокрема, зазначалося, що «для забезпечення своєчасної підготовки необхідних матеріалів про громадян, які стали жертвами політичних ре-

пресій на території області в 20–50 роках, створюється обласна редакційна колегія» (голова — П. Г. Шемет).

Відповідно до зазначеного розпорядження, міськрайвиконкоми, районні державні адміністрації мали створювати на місцях групи сприяння обласній редакційній колегії для вирішення нагальних практичних завдань. Але минув деякий час і стало зрозуміло, що для виконання таких завдань однієї редакційної колегії недостатньо — необхідно створення спеціального наукового центру, який би зміг об'єднати різні наукові та громадські інституції, фахівців-істориків та краєзнавців.

Невдовзі такий дослідницький НРП-Центр було створено відповідно до розпорядження представника Президента України в Полтавській області від 15 лютого 1993 року № 64 «Питання обласної редакційної колегії по підготовці та виданню серії книг «Реабілітовані історією».

Упродовж 27-річної роботи діяльність НРП-Центру можна умовно поділити принаймні на два періоди: до лютого 2007 року і після. Ці періоди у житті колективу суттєво відрізняються як своїми завданнями, так і підходами щодо їх реалізації. Та ключовою подією стало призначення у лютому 2007 року директором НРП-Центру заслуженого вчителя України Олександра Андрійовича Білоуська. І якщо на етапі свого становлення НРП-Центр працював переважно над створенням бази даних безпідставно репресованих громадян (під грифом установи видано 5 томів серії «Реабілітовані історією»), то від 2007 року спектр досліджень установи значно розширився: на порядок денний колективу було винесено нове стратегічне завдання — реалізація Полтавської багатотомної тематичної енциклопедії «Полтавіка». Автором цієї ідеї і головним редактором проекту став директор НРП-Центру О. А. Білоусько.

Говорити, що Олександр Білоусько розпочинав нову для себе справу з нуля, було б не зовсім правильно. Увесь час попередньої роботи у школі (а це понад як 30 років) він демонстрував високий рівень наукового та педагогічного мислення, постійно висував актуальні педагогічні ідеї, розробляв і втілював масштабні освітні проекти. На думку колег, на початку 2000-х років авторитетнішого вчителя історії в області, ніж Олександр Андрійович Білоусько, навряд чи можна було знайти.

Здавалося, після десятиліть напруженої учительської поденщини, можна було б і відпочити, працювати у більш ощадливому режимі, спокійно очікувати на заслужений відпочинок. Та такий варіант для Білоуська був не прийнятним, він звик і генерувати ідеї, і, як правило, самотужки їх реалізовувати, і брати на себе відповідальність за результат. Несподівано для багатьох, невдовзі після відзначення свого 50-річного ювілею (2001), Олександр Андрійович залишає звичну учительську роботу і кардинально змінює фах своєї діяльності — стає прискіпливим дослідником, науковим редактором і видавцем. Незаба-

ром прийшов і перший успіх, Білоуськові за досить короткий проміжок часу удалося опублікувати історико-краєзнавчі серії: «Україна від найдавніших часів до кінця XX століття: Євразійський цивілізаційний контекст. Карти, таблиці, ілюстрації»¹, серію підручників «Історія Полтавщини» для 6–11 кл. загальноосвітньої школи², 33-томний «Іменний звід історії Полтавщини»³, комплекти кольорових репродукцій «Ілюстрована історія Полтавщини»⁴, методичні посібники для вчителів. Завдяки доробку О. Білоуська у першій половині 2000-х Полтавська область забезпечила собі пріоритет щодо новітніх технологій впровадження курсу краєзнавства у навчальних закладах⁵. Водночас він зміг згуртувати навколо своїх видавничих проєктів відомих педагогів, істориків та краєзнавців: В. М. Григорьєва, О. П. Єрмака, П. В. Киридона, К. М. Мироненка, В. О. Мокляка, Т. П. Пустовіта, В. Я. Ревегука, О. Б. Супруненка, В. М. Ханка та ін. Результати виявилися досить пе-

¹ Білоусько О. А. Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. Карти, таблиці, ілюстрації: Посібник для вчителя. Київ : Генеза, 2002. 272 с., іл.

² Білоусько О. А., Мірошніченко В. І. Нова історія Полтавщини (кінець XVIII – початок XX століття): Пробний підручник для 9 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2003. 264 с., іл.; Білоусько О. А., Мокляк В. О. Нова історія Полтавщини (друга половина XVI – друга половина XVIII століття): Пробний підручник для 8 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2003. 264 с., іл.; Білоусько О. А., Супруненко О. Б. Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н. е. – V століття): Підручник для 6 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2004. 168 с., іл.; Білоусько О. А., Супруненко О. Б., Мироненко К. М. Середньовічна історія Полтавщини (V – перша половина XVI століття): Підручник для 7 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2004. 200 с., іл.; Білоусько О. А., Єрмак О. П., Ревегук В. Я. Новітня історія Полтавщини (перша половина XX століття): Підручник для 10 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2005. 312 с., іл.; Білоусько О. А., Киридон П. В., Пустовіт Т. П., Ревегук В. Я. Новітня історія Полтавщини (середина XX – початок XXI століття): Підручник для 11 класу загальноосвітньої школи). Полтава : Оріяна, 2006. 312 с., іл.

³ Іменний Звід Історії Полтавщини – Алфавіт Визначним Полтавцям: Біографії. Історичні портрети: У 33-х томах. Том 1 / Упоряд. О. А. Білоусько. Вид. 2-е, доп. Полтава : Оріяна, 2005. 138 с., іл.; Іменний Звід Історії Полтавщини – Алфавіт Визначним Полтавцям: Біографії. Історичні портрети: У 33-х томах. Том 2 / Упоряд. О. А. Білоусько. Полтава : Оріяна, 2005. 320 с., іл.

⁴ Ілюстрована історія Полтавщини. Кінець XVIII – початок XX століття. Суспільство. Господарство. Побут. Комплект репродукцій / Автор-упорядник О. А. Білоусько. Полтава : ТОВ «АСМІ», [б. д.]. 34 іл

⁵ Іванюк Н. А., Хлебнікова Н. В. Методика навчання історії Полтавщини в 7 класі. – Полтава : Оріяна, 2006. 100 с.; Свиридова О. І., Посмітна С. В. Методика навчання історії Полтавщини у 8 класі. Полтава : Оріяна, 2006. 120 с.; Посмітна С. В., Лукич І. С. Методика навчання історії Полтавщини в 11 класі / Відповідальний редактор О. А. Білоусько. Полтава : Оріяна, 2008. 260 с.; Посмітна С. В., Лукич І. С. Методика навчання історії Полтавщини в 10 класі / Відповідальний редактор О. А. Білоусько. Полтава : Оріяна, 2012. 290 с.

реконливими і це практично без жодної державної підтримки, навіть всупереч обставинам, що склалися.

Зважитись на новий масштабний енциклопедичний проєкт було непросто. Лише на початку 2007 року, після обговорення перспектив подальшої роботи з посадовцями облдержадміністрації, викладачами закладів вищої освіти, архівними та музейними працівниками, коли отримав порозуміння (хоча далеко не всі сприймали серйозно його фантастичні задуми), О. Білоусько прийняв позитивне для себе рішення очолити НРП-Центр.

За задумом директора НРП-Центру та головного редактора, дванадцятитомна «Полтавіка» — Полтавська Енциклопедія покликана реалізувати в регіональному вимірі настійну необхідність формування національної самосвідомості й державотворення. Мета проєкту — створити універсальний довідник найістотніших й різнопланових знань про Полтавщину, розкривши їх у динаміці від найдавніших часів до сьогодення. Загальний обсяг видання мав становити 12 томів: Том 1: Природа. Том 2: Населення. Том 3: Суспільство. Том 4: Історія. Том 5: Господарство. Том 6: Освіта і наука. Том 7: Мова і література. Том 8: Народна культура. Том 9: Професійна культура. Том 10: Охорона здоров'я. Том 11: Військова справа. Том 12: Релігія і церква. Кожен том складається з низки розлогих тематичних статей з різних галузей полтавознавства, а також невеликих статей словникового характеру, які доповнюють, поглиблюють і деталізують відомості, подані в теоретичному форматі. Значну частину загальної кількості статей складають біографічні матеріали. Текст урізноманітнюють ілюстрації, мапи, таблиці. Для економії місця зроблено ряд скорочень, пояснення яких подано у кінці кожного тому. У розробленому «Опису видавничого проєкту» було детально прописано всі складові, зокрема пункт V. Шлях вирішення проблеми передбачав:

V.1. Створити енциклопедичну версію окремого регіону, побудовану на основі сучасних інформаційних технологій.

V.2. Систематизувати всі знання про Полтавський край в тематичному (статейна частина) й алфавітному (словникова частина) порядку, відобразивши рівень науки і культури своєї епохи, інтереси й ідеологію різних суспільних верств.

V.3. Вписати історію Полтавщини в загальну картину часу та в український і євразійський цивілізаційний контекст.

V.4. Забезпечити інформаційну насиченість та об'єктивність матеріалів, запропонувати різні точки зору і погляди на проблемні питання, уможливити користувачам скласти власне уявлення про ключові моменти розвитку краю впродовж тривалого історичного періоду.

V.5. Синтезувати інформацію в трьох блоках: 1) теоретичному (основному); 2) довідковому; 3) ілюстративному, поєднавши й урізноманітвивши її в різних блоках. Це уможливить процес раціонального дослідження, внесення змін і доповнень, зробить видання універсальним інформаційним

збірником, який протягом тривалого часу (50 і більше років) можна буде використовувати в рамках масової та індивідуальної освіти і самоосвіти).

Як не парадоксально на перший погляд, але проєкт розпочали реалізовувати саме з останнього тому, бо чудово усвідомлювали, наскільки актуальною і болочою на сьогодні є тема духовного відродження та збереження (популяризація) культових пам'яток. Розуміли й те, що том «релігія і церква» обов'язково «підє», відтак знайде підтримку і серед представників громадськості, і серед депутатського корпусу.

По суті знаковим стає 2009 рік, коли за редакторством О. А. Білоуська було видано перший із томів енциклопедичного проєкту — «Релігія і церква»⁶. До книги увійшло 3726 статей, 1094 фотоілюстрацій, схеми, карти, таблиці; у написанні статей до 12 тому «Полтавіки» взяло участь 99 авторів. Презентуючи видання перед громадськістю, головний редактор, зокрема, зазначав, що «...це подія надзвичайного культурного значення. Адже спільнота, яка може видрукувати енциклопедію, тим самим засвідчує високий рівень свого інтелектуального розвитку»⁷.

Над виданням працював, крім штатних працівників НРП-Центру, колектив науковців-одномудців, який по крихтах збирав матеріал, до роботи були залучені представники найбільших православних конфесій. Особливо важко давалася робота над так званою «радянською епохою», адже, «ті, хто руйнували, не залишали за собою слідів». Та незважаючи на це, в енциклопедії величезний обсяг матеріалу присвячений саме «репресіям проти церкви». Після Голодомору і фізичного знищення населення України, радянська влада вдалася і до «духовного мору». Але і цей задум не спрацював, свідченням чому є відродження церкви, і як наслідок духовності нашого народу. Своєрідною родзинкою презентації «Полтавіки» було те, що у заході взяли участь представники різних церковних конфесій: Єпископ Полтавський і Кременчуцький УПЦ КП Федір (Бубнюк), отець Михайло з УПЦ та отець Юрій з Української греко-католицької церкви, які висловили глибоку вдячність колективу, який створив цю ґрунтовну роботу⁸.

⁶ ПОЛТАВІКА. Полтавська Енциклопедія: У 12 томах. Том 12: Релігія і церква / Гол. ред. О. А. Білоусько; Ред. кол.: Ю. М. Варченко, А. М. Киридон, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт, В. М. Ханко, С. В. Хорєв. Полтава: Вид-во «Полтавський літератор», 2009. 756 с. + XL, іл., схеми, карти, табл. [Центр дослідження історії Полтавщини Полтавської облдержадміністрації].

⁷ Віцєня Л. Енциклопедія – це книга, яка не старіє з віками // Зоря Полтавщини. 2009. 3 грудня.

⁸ Полтавщина матиме власну енциклопедію // Рідний край. 2009. 8 грудня.; Шибанов Г. Полтавчани видають власну енциклопедію // День. 2009. 11 грудня. № 225; Зайченко В. На Полтавщині видають свою енциклопедію // Коло. 2009. 17-23 груд. № 51 (391); Лопушинський Є Полтавщина матиме власну енциклопедію // Життя і слово. 2010. 13 лютого. № 13–14; Лопушинський Є Полтавщина матиме власну енциклопедію // Народна трибуна. 2010. 12 березня. № 20.

Упродовж наступних десяти років за редакторства О. Білоуська побачили світ ще дві книги 9 тому «Образотворче та декоративне мистецтво»⁹ та дві книги 6 тому «Освіта і наука»¹⁰ (закінчено роботу над третьою книгою тому). Як показав час, в процесі систематизації матеріалу один том не міг умістити всієї зібраної інформації, тому 6 та 9 томи «Полтавіки» складаються з двох або більше книг. Це справді ґрунтовні енциклопедичні томи (книги), аналогів яким сьогодні немає у жодній області України. Кожна книга (формату А-4) містить у середньому 3,5–4 тис. авторських статей, сотні фотоілюстрацій, схеми, карти, таблиці. Наскільки важко це було зробити (зібрати матеріал, систематизувати, зверстати) знає лише головний редактор. І тому треба віддати йому належне. Разом із тим, реалізація проєкту стала можливою завдяки органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, депутатському корпусові, які підтримали свого часу і сьогодні підтримують цю науково-редакційну установу, штат якої складає лише 5 осіб.

Незважаючи на обмежені фінансові можливості, НРП-Центр сьогодні виконує значний обсяг науково-дослідної, науково-організаційної, науково-допоміжної роботи. Запорукою успішної діяльності є передовсім високий авторитет керівника, його організаційні здібності, знання і досвід, ефективна співпраця практично з усіма вищими навчальними закладами, музейними і архівними установами, бібліотеками, громадськими інституціями краю, приватними особами, зокрема, фотографами і колекціонерами.

Упродовж багатьох років тут створюються тематично інформаційні електронні бази даних, які дозволяють паралельно реалізовувати такі видавничі проєкти, які є просто непідйомними для інших наукових інституцій краю. Тож не випадково НРП-Центр є видавцем різних за тема-

⁹ ПОЛТАВІКА. Полтавська Енциклопедія: У 12 томах. Том 9: Образотворче і декоративне мистецтво. Кн. 1: А–Л / Гол. ред. О. А. Білоусько; Ред. кол.: О. А. Білоусько (гол. редактор), О. М. Курчакова, О. М. Петренко, О. О. Пошивайло, Т. П. Пустовіт (заст. гол. редактора), Ю. О. Самойленко, В. М. Ханко; Упорядники: О. А. Білоусько, Ю. О. Самойленко, В. М. Ханко. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. 755 + ССХVІ с., іл., схеми, карти, табл.; ПОЛТАВІКА. Полтавська Енциклопедія: У 12 томах. Том 9: Образотворче і декоративне мистецтво. Кн. 2: М–Я / Гол. ред. О. А. Білоусько; Ред. кол.: О. А. Білоусько (гол. редактор), О. М. Курчакова, О. М. Петренко, О. О. Пошивайло, Т. П. Пустовіт (заст. гол. редактора), Ю. О. Самойленко, В. М. Ханко; Упорядники: О. А. Білоусько, Ю. О. Самойленко, В. М. Ханко. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. 859 с. + СССХХVІІІ с., іл., схеми, карти, табл.

¹⁰ ПОЛТАВІКА. Полтавська Енциклопедія: у 12 томах. Том. 6: Книга 1: А-К. Освіта і наука / Гол. ред. О. А. Білоусько. Полтава : ПЦ «Мозаїка», 2017. 1262 с., іл., схеми; ПОЛТАВІКА. Полтавська Енциклопедія: у 12 томах. Том. 6: Книга 2: К-П. Освіта і наука / Гол. ред. О. А. Білоусько. Полтава: ПЦ «Мозаїка», 2020. 1200 с., іл., схеми.

тикою, ґрунтовних та ошатних науково-довідкових видань: «Тарас Шевченко і Полтавщина»¹¹, «Полтавська філармонія — 70»¹², «Чорнобиль 1986–2016. Книга слави і пам'яті. Полтавська область» (до 30-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС)¹³, «Полтавщина. Шлях до незалежності. 1986–1991» (до 25-ї річниці проголошення незалежності України)¹⁴, «Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події, постаті, документи. 1917–1921. У 3-х томах»¹⁵, «Друга світова війна. 1939–1945. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи: у 3 кн. — Кн. 1»¹⁶. Лише

¹¹ Тарас Шевченко і Полтавщина / Упорядники О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Полтавський краєзнавчий музей, Центр дослідження історії Полтавщини. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 500 с. іл.

¹² Полтавська філармонія 70 / редкол.: Пилипенко В. А., Білоусько О. А., Ващенко Т. Ф., Вітряк Т. В., Онищенко В. В., Пархоменко В. О., Петренко О. М., Пустовіт Т. П., Тищик О. Б., Фасій Г. І., Філіпський Д. І.; Упорядники О. А. Білоусько, В. А. Пилипенко, Т. П. Пустовіт. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. 168 с. іл.

¹³ Чорнобиль — 30. Книга слави і пам'яті. Полтавська область / Упорядники: Білоусько О. А., Пустовіт Т. П. Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Копі-центр, 2016. 1256 с.

¹⁴ Полтавщина. Шлях до незалежності. 1985–1991 / Упорядники Білоусько О. А., Пустовіт Т. П. Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Полтавський літератор, 2016. 800 с.

¹⁵ Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події, постаті, документи: у 3-х кн. — Кн. 1. Процеси. Діячі. Рефлексії. 1917–1921 рр. / Автори-упорядники О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревегук Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Полтавський літератор, 2017. 920 с.; Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події, постаті, документи. 1917–1918 / Упорядники Воскобійник Т. В., Гудим В. В., Коротенко В. В., Кручиненко В. В., Пустовіт Т. П., Сушко В. С. Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Полтавський літератор, 2017. 520 с.; Українська революція 1917–1921. Полтавський вимір. Події, постаті, документи. 1917–1921 / Упорядники Воскобійник Т. В., Гудим В. В., Коротенко В. В., Кручиненко В. В., Пустовіт Т. П., Сушко В. С. Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Полтавський літератор, 2019. 720 с.

¹⁶ Друга світова війна. 1939–1945. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи: у 3 кн. Кн. 1: Процеси. Діячі. Рефлексії / Автори-упорядники О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревегук Співвидавці: Полтавська обласна державна адміністрація, Полтавська обласна рада, Державний архів Полтавської області, Центр дослідження історії Полтавської обласної ради. Полтава : Полтавський літератор, 2020. 1520 с., іл., карти, схеми, таблиці.

за останні роки установою підготовлено і видано бл. 50 енциклопедичних та науково-довідкових видань¹⁷.

Видання НРП-Центру — це уже певний видавничий та енциклопедичний бренд Полтавщини. На шляху реалізації Полтавської енциклопедії «Полтавіка» пройдено третину запланованого шляху. Кожен том (книга) дається непросто, але дотичні до цього процесу розуміють, що енциклопедичні проєкти не створюються за один день. Справа, хоч і повільно, рухається. Тож справедливими є слова: «Дорогу долає той, хто йде».

¹⁷ Полтавщина: Природа. Традиції. Культура / Автор тексту та упорядник О. Білоусько; фотохудожник А. Славуцький. Полтава : Оріяна, 2007. 104 с., іл.; Герої землі Полтавської: Довідник. У 12 вип. Вип. 1: Герої Радянського Союзу / Упоряд. О. А. Білоусько, А. К. Гребіник, Т. П. Пустовіт. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 112 с., іл., карти. (Бібліотека «Полтавіки. Полтавської Енциклопедії»); Герої землі Полтавської: Довідник. У 12 вип. Вип. 2: Герої Соціалістичної Праці / Упоряд. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. 128 с., іл., карти. (Б-ка «Полтавіки. Полтавської Енциклопедії»); Герої землі Полтавської: Довідник. У 12 вип. Вип. 3: Герої України / Упоряд. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 36 с., іл., карти. (Бібліотека «Полтавіки. Полтавської Енциклопедії»); Полтавщина: влада на паралелях історії / Л. Л. Бабенко, О. А. Білоусько, О. П. Єрмак та ін.; редкол.: М. П. Перепелиця (гол. ред.), О. А. Білоусько, О. М. Петренко, Т. П. Пустовіт. Вид. 2-е, перероб. і доп. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 400 с., іл.; Андрій Сербутовський: Монографія / О. А. Білоусько, О. М. Петренко. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 484 с., іл.; Скарби землі Полтавської / Упоряд. О. А. Білоусько. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013; Полтавський обласний фестиваль художників-аматорів імені Григорія Ксьондза: Альбом-каталог / Упоряд і авт. вст. ст. О. А. Білоусько. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 132 с., іл.; ПООНСХУ 45 років: Альбом / Упоряд. О. А. Білоусько, В. М. Ханко. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2016. 172 с., іл.; Полтавщина. Пам'ять віків: Альбом / Автор тексту та упорядник О. Білоусько; фотохудожник А. Гребіник. Полтава : Полтавський літератор, 2017. 216 с., іл.

Валерій Солдатенко
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

«УКРАЇНСЬКІ СЮЖЕТИ» ДОБИ РЕВОЛЮЦІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1919-1920 роки) У ВИДАННЯХ РОССПЭН

Видавництво «Російська політична енциклопедія» («Российская политическая энциклопедия» — «РОССПЭН») було створено в Москві 1995 року і вже обраною назвою засвідчило центральну ідею і головну мету свого існування та функціонування — продукування у сфері політико-гуманітарного знання високофахової, якісної літератури інформаційно-довідкового наукового змісту і характеру.

Як видається, з того часу творчий колектив видавництва, консолідований навколо нього науковий актив, численні автори, що залучаються до співпраці, прагнуть ефективно виконувати обрану місію, систематично поповнюючи арсенал профільної літератури, яка має серйозне значення в науково-інформаційному, освітньому житті, привертає широку суспільну увагу. Досить потужна установа, спираючись на авторитетне коло впливових вітчизняних і зарубіжних вчених, дієву державну й громадську підтримку, активно й сутнісно відреагувала на сторіччя революції 1917 року в Росії, продовжує інтенсивну плідну діяльність, пов'язану з такою ж, хронологічно наступною датою — подіями Громадянської війни.

З огляду на те, що автору повідомлення довелося бути певною мірою причетним до деяких видань згаданого напрямку, видається доцільним, а в чомусь і повчальним, поділитися отриманими враженнями і міркуваннями, звісно, під певним кутом зору, а саме — відтворення у продукції РОССПЭНа української проблематики. Можливо, це якоюсь мірою стане у нагоді й нашим вітчизняним видавцям енциклопедій.

Як це часто буває з реалізацією масштабних проєктів, ініціатори енциклопедії «Россия в 1917 году» планували випустити фундаментальну ювілейну працю, в якій би були якнайповніше зібрані й представлені досягнення історичної науки у вивченні суспільних процесів переламного року. Оскільки Україна була в 1917 році складовою частиною зруйнованої Російської імперії, і події в регіоні були тісно пов'язані з тим, що відбувалося в цілій країні, передбачалося належним чином відбити в книзі різні, найважливіші аспекти тогочасного життя, по можливості врахувати у відтвореній синтетичній картині українські чинники.

До підготовки словника був залучений, крім автора цих рядків, український історик, доктор історичних наук Д. В. Веденєєв. Вочевидь, при цьому брались до уваги як науковий доробок обох дослідників з історичних проблем періоду, так і їхня дотичність до підготовки таких енциклопедичних проєктів, як «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні»¹, шеститомна «Юридична енциклопедія» (К.: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004), п'ятитомна «Українська дипломатична енциклопедія» (Х.: «Фоліо», 2013), десятитомна «Енциклопедія історії України» (К.: «Наукова думка», 2003–2013), «Політична енциклопедія» (К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.) та ін. Крім того, свого часу обидва науковці запрошувались у якості авторів до участі у здійсненні одного з найпомітніших видань РОССПЭНа, присвяченого політичним партіям Росії². Варто зауважити, що цим виданням було надано могутнього імпульсу дослідженню партійної історії різних регіонів — згодом країн, оприлюдненню велетенського комплексу документальних збірників з високою питомою вагою архівних матеріалів, що раніше не були в науковому обігу.

За попередньої домовленості з керівництвом проєкту, передбачалося включити до видання терміни — статті, які б у комплексі дозволили скласти загальну предметну уяву про економічний потенціал України (нарис про найголовніші територіально-господарські комплекси і підприємства, які водночас у більшості випадків виявилися центрами концентрації місцевих жителів — учасників подій, про економічні координаційно-регулюючі органи і товариства, управлінські структури), про політичні аспекти життя (суспільні рухи, демократичні тенденції, передусім — національно-демократичні політичні партії та організації, рельєфні масові й визначальні акції), про державотворчі зусилля й ідеологічні та духовно-культурні зрушення, серед них українізаційні заходи й надбання тощо.

Головній редакції планованого видання були надані, здавалось би, важені й реалістичні пропозиції щодо включення до словника близько 150 символів, інформація про які, на нашу думку, дала б змогу створити більш-менш цілісну загальну уяву про події 1917 року в Україні, їхнє місце в загальноросійських процесах. На першому етапі пропозиції були схвалені й включені до робочого варіанту словника. Однак, надалі далися взнаки певні негативні тенденції, пов'язані з необхідністю врахування двох чинників: скорочення обсягу майбутнього видання (що вже на стадії планування істотно перевершило реалістичні показники), а також бажання збалансувати «представництво» регіональних сюжетів. Застосований

¹ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. 632 с.

² Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 872 с.

дещо формалізований підхід призвів, зокрема, до виключення зі структури книги статей-нарисів про українські політичні партії. Одним із вирішальних аргументів слугувало посилення на неможливість одержання подібної якісної інформації з інших національних регіонів — не скрізь історіографічні набуток в цій царині виявилися науково досконалими. Гадається, і пояснення, і рішення виявилися непереконливими. До згаданої вище енциклопедії «Политические партии России» ще 1996 року були включені достатньо розлогі матеріали про РУП, УНП, УПСР, УСДРП, УДРП, УДХП, УКП(б), УПСС, УПСФ та ін., а також про їхні найавторитетніші друковані органи³.

Неясними залишилися мотиви відмови від нарисів про такі важливі події, як, приміром, виступ вояків-полуботківців у липні 1917 року, формування в Києві найкрупнішої внутрішньопартійної опозиції курсу на соціалістичну революцію (протиставлення «Платформи Київського комітету РСДРП» Квітневим тезам В. І. Леніна), Вінницьке жовтневе збройне повстання, найпоказовіші приклади українізації військових частин старої армії, неодноразові переговори Центральної Ради з Тимчасовим урядом у Петрограді і Києві (травень–серпень), перебіг конфлікту між Центральною Радою і РНК наприкінці листопада — у грудні 1917 року. Згадані події моменти (а їхній перелік можна було б продовжити) виходили за межі значення суто українських (регіональних) масштабів, набирали загальноросійського звучання і впливу. Без них картина революційних зрушень в Україні, частково і в цілому в Росії втрачає цілісність, тяглість (звісно, в порівняльно рівноцінних для всього видання симетричних вимірах) і, в результаті, не виглядає адекватною, більш-менш повнокровоною, не кажучи вже про вичерпність.

Можливими ідеологічними уподобаннями, чи, навпаки, упередженнями науковців, які здійснювали остаточний вплив на відбір гасел енциклопедії, за межами її сторінок опинилися такі історичні постаті, як Є. Б. Бош, Г. Л. Пятаков, Ф. А. Сергєєв (Артем), М. О. Скрипник, В. П. Затонський та ін., від позицій, діяльності яких виявився залежним вектор руху суспільних процесів 1917 року в регіоні, а, відтак, і певною (та й чималою) мірою результат боротьби за владу в цілому в країні. Дещо подібне можна спостерігати і щодо селективного підходу і відтворення в книзі процесів у економічній, національно-державотворчій, культурно-духовній та інших сферах українського регіону.

Гадається, що шукати причини обмежень обсягів інформації про розвиток подій, їхнього уособлення в Україні в даному разі лише на зрізі ліміту видання, бажання витримати уявні регіональні пропорції й т. ін. не-

³ Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века. Энциклопедия. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. С. 398-399, 505-506, 509-510, 634-648 та ін.

достатньо. Можна припустити, що тут якоюсь мірою позначився і такий чинник, як новітня історіографічна тенденція, що має на меті обґрунтувати концепцію «Великої Російської революції», яка стала домінантною саме в момент підготовки і відзначення 100-річного ювілею історичної події. Однією зі складових модернізованого підходу стало категоричне заперечення факту національних революцій, передусім, і понад усе, — Української в контексті, структурі загальноросійських тектонічних зсувів.

Неабияке значення мало, зокрема, те, що саме видавництво РОССПЭН, яке дарує світу не лише енциклопедично-довідкову літературу, а й величезну кількість наукових, науково-популярних книг (лише в серії «История сталинизма» до 2017 року вийшло понад 200 томів⁴, масовими накладками виходять друком матеріали проведених на сьогодні уже 13 міжнародних конференцій з аналогічною назвою, в яких взяло участь біля 1,5 тис. вчених світу), паралельно з енциклопедією «Россия в 1917 году» випустило двотомник «Российская революция 1917 года: власть, общество, культура»⁵. Це була основна, підсумкова, комплексна, історико-теоретична праця колективу авторів Інституту Російської історії Російської академії наук.

Тексти вступних статей до обох фундаментальних видань належать доктору історичних наук директору ІРІ РАН Ю. О. Петрову і, природно, в концептуальному, сутнісному відношенні абсолютно збігаються, відстоюють одні й ті ж наукові цінності⁶. Втім, на суб'єктивний погляд автора даних розмірковувань, і недосконалості та прорахунки в них також однакові. Це, зокрема, неточне, більше того, думається, невірне розуміння мети, сутності, змісту, характеру, наслідків Української національно-демократичної революції, про що переконливо свідчить спеціальний сюжет⁷, підтверджують висновки післямови⁸.

Саме рефлексія на названі сюжети, висновки (втім, і на інші публікації подібного змісту, яких немало) стала основною спонукую до підготовки праці про події 1917–1920 років в Україні⁹. Як і ще три з останніх монографій автора, в яких досліджуються окремі важливі аспекти революційної доби в Україні, зокрема і особистий внесок у революційні справи двох

⁴ Див.: История сталинизма. Научно-издательский каталог (2007–2017). Москва : Издательство «Политическая энциклопедия», 2017. 70 с.

⁵ Российская революция 1917 года: власть, общество, культура»: в 2-х т. Москва : Политическая энциклопедия, 2017. Т. 1. 743 с.; Т. 2. 591 с.

⁶ Россия в 1917 году. Энциклопедия. С. 5–12; Российская революция 1917 года: власть, общество, культура. Т. 1. С. 8–11.

⁷ Российская революция: власть, общество, культура. Т. 2. С. 253–264.

⁸ Там само. С. 566.

⁹ Солдатенко В. Ф. В горниле революций и войн: Украина в 1917–1920 гг.: Историко-историографические эссе. Москва : Политическая энциклопедия, 2018. 670 с.

непересічних українських інтелектуалів, талановитих політиків — Георгія Пятакова і Миколу Скрипника — побачили світ завдяки тому ж таки РОССПЭНу¹⁰. Безперечно, слід віддати належне подібній організації діяльності московського видавництва, яке створює можливості для безпосереднього, оперативного поєднання найновітніших результатів дослідницьких студій з енциклопедичними публікаціями, що може бути лише позитивним прикладом для наслідування.

Варто зазначити, що видавництво вдалося до републікацій творчого спадку лідерів Української революції — М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, С. О. Єфремова (звісно, разом з публіцистичними творами учасників, керівників загальноросійських суспільних процесів доби з супровідними, довідковими матеріалами авторів, які визнають, досліджують, популяризують феномен і концепцію Української революції)¹¹. До підготовки енциклопедичних статей, інших творів залучаються й українські фахівці, хоча їхнє коло залишається нешироким. І все ж результати комплексної, взаємозацікавленої співпраці, гадається, можна спостерігати й оцінювати.

Не випереджаючи подій, розуміючи, що до самого моменту появи друком енциклопедії «Гражданская война в России. 1917–1922 гг.» можуть статися певні зміни (і як свідчить попередній досвід, досить істотні), на сьогодні можна констатувати позитивні зрушення, зокрема, у порівнянні з енциклопедією про 1917 рік в Росії.

Так, до остаточного варіанту словника включені символи для підготовки відповідних матеріалів про більшість українських партій (принаймні, про найвпливовіших), про їхню еволюцію впродовж усього періоду Громадянської війни. Якщо це буде здійснено у запланованому розрізі, то можна буде сподіватися на відтворення більш — менш адекватної картини динаміки партійних процесів — стрижня тогочасного політичного життя в регіоні. Розрахунок на такий результат значною мірою ґрунтується на вже здійснені замовлення. Втім, вважати що всі пропозиції української сторони справдяться, на жаль, не можна. Так, до уваги не беруться аргументи про доцільність вміщення до майбутньої енциклопедії окремої, повноцінної статті про Комуністичну партію (більшовиків) України. Як відомо, вона була створена в липні 1918 року і під час Громадянської

¹⁰ Солдатенко В. Ф. Георгий Пятаков: оппонент Ленина, соперник Сталина. Москва : Политическая энциклопедия, 2017. 423 с.; Солдатенко В. Ф. Высокое стремление. Судьба Николая Скрыпника. Москва : Политическая энциклопедия, 2018. 455 с.; Солдатенко В. Ф. Россия – Крым – Украина. Опыт взаимоотношений в годы революции и Гражданской войны. Москва : Политическая энциклопедия, 2018. 167 с.

¹¹ Див.: Революция 1917 года глазами современников: В 3 т. Москва : Политическая энциклопедия, 2017. Т. 1. Январь–май. С. 67–69, 95–97, 150–152, 274, 275, 279–281, 294–295; Т. 2. Июнь–сентябрь. С. 96–98, 105–107, 232–239, 435–436, 438–439, 475–479.

війни пережила значну низку дуже важливих, якісних, оригінальних, лише їй притаманних специфічних змін і процесів, які не тільки зрештою привели її до перемоги, але й вирізнили серед інших подібних організацій, визначили особливе місце серед них.

Однак, наукові експерти відповідного (історико-партійного напрямку) вважають достатнім лише згадати про КП(б)У (так би мовити «через кому»), як про одну з обласних за статусом організацій, в загальній статті про Російську Комуністичну партію (більшовиків). Окрім іншого, апріорі формуватиметься викривлене враження про розстановку партійних сил в Україні: значно менші за чисельністю, суспільною вагою і впливом, змушені в рамках розглядуваного періоду зійти з політичної арени партійні утворення знайдуть бодай лапідарне висвітлення своєї діяльності, а уява про організацію, яка неухильно нарощувала потенції, збирала навколо себе інші партії лівого спрямування і сформувала радянський політичний і державний табір, що на десятиліття визначило долю України, виявиться знівельованою. Можливо, загальне враження про ситуацію буде хоча б певною мірою скоригованим через заплановані статті про таких діячів КП(б)У як Г. Л. Пятаков, М. О. Скрипник, Є. Б. Бош, Е. І. Квірінг, В. П. Затонський, Х. Г. Раковський, Г. І. Петровський, С. В. Косіор, Ф. А. Сергєєв (Артем), В. М. Шахрай, а також про представників націонал-комуністичних партій і течій — О. Я. Шумського, В. М. Елланського (Блакитного), Г. Ф. Лапчинського, А. А. Річицького (Пісоцького), Г. Ф. Гринька.

Відповідно до спланованої структури майбутнього видання не повинно виникнути й перекосу відносно паралельної рівноцінної репрезентції й всього спектру лідерів українських партій і вищих державних інституцій, в сумі — національної політичної еліти. Мова, зокрема, про статті, присвячені діяльності в буремну добу М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, С. О. Єфремова, Д. І. Дорошенка, П. О. Христюка, В. О. Голубовича, П. П. Скоропадського, С. В. Петлюру, М. П. Василенка, В. К. Липинського, К. О. Левицького, Є. О. Петрушевича, В. М. Чехівського, І. П. Мазепу, В. К. Прокоповича, А. В. Ніковського, Н. І. Махна, М. Ю. Шаповала та ін.

Певне значення тут мало знайомство російських істориків, в тому числі тих, хто впливає на формування напрямків колективу РОССПЭНа, з недавньою монографією з історії партійного будівництва в Україні 1917–1920 роки¹², звісно, також з іншими публікаціями, зокрема, з супровідними довідковими блоками до збірників документів і матеріалів про український визвольний рух, діяльність Центральної Ради, Директорії Української Народної Республіки, державні установи гетьманату, інших адміністративно — державних утворень.

¹² Солдатенко В. Ф. Деміурги революції. Нарис партійної історії України 1917–1920 рр. Київ : Науково-виробниче підприємство «Видавництво Наукова думка» НАН України, 2017. 748 с.

На жаль, за згаданою вище аналогією укрупнення, об'єднання сюжетів з метою економії загальних обсягів проекту передбачається лише одна стаття про Брестську мирну конференцію і Брестський мир, де, можна прогнозувати, просто «потоне», загубиться дуже важливий переговорний процес (по суті, паралельна конференція) і заключення угоди УНР з Центральними державами — першого миру Першої світової війни. Можливо, тут справі могли б зарадити спільні авторські статті, що до цього часу зустрічаються як винятки.

Значно повніше у новій енциклопедії планується відбити основні, найважливіші події і процеси Громадянської війни та іноземних інтервенцій на українських теренах. Почасти це природно, оскільки Україна стала одним із епіцентрів, основних театрів військових дій, де вирішувалася доля революції і Росії в цілому. Це, зокрема, надзвичайно крупномасштабні історичні епізоди, найменовані денікінщиною і врангелівщиною, петлюрівщиною (отаманщиною) і махновщиною, австро-німецькою окупацією і антантською інтервенцією, польською агресією (війною) тощо. Почасти ж — це наслідки врахування і використання наукового доробку дослідників, які вивчають і висвітлюють проблеми історії Громадянської війни в Україні всупереч позиції тих авторів, які наявність такого феномену взагалі заперечують.

У цьому сенсі очікуваний вихід згаданого поважного видання може зіграти додаткову позитивну роль у визначенні теоретико-методологічних підходів до надважливих, однак, і надзвичайно заплутаних в історіографії сторінок історії, кристалізації концептуальних засад їхнього осягнення. На певний прогрес можна розраховувати у поглибленні, примноженні знань про складні, суперечливі процеси національно-державного будівництва, випробування суспільною практикою різних політико-правових моделей (Українська Народна Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка, Донецько-Криворізька Радянська Республіка, Українська гетьманська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, Кримська Автономна ССР та ін.), про роль України в міжнаціональних, міжнародних стосунках, у об'єднавчих процесах, які завершилися створенням Союзу РСР.

Є рація розраховувати на поповнення наукового інформаційного арсеналу про визначальні аспекти економічного та культурно-духовного життя в регіоні, зрушень в інших сегментах функціонування нації, народу, а в підсумку — до реалістичного відтворення подій і процесів в Україні в буревійні роки.

Серед можливих висновків з викладеного і зумовлених їх оцінкою практичних пропозицій, гадається, варто обмежитись такими:

- «Українські сюжети» на сторінках енциклопедичних та інших видань РОССПЭНа мають вагоме значення для обґрунтування су-

часних концепцій історії України, наукового тлумачення окремих її сторінок, зокрема, і щодо важливого і складного періоду 1917–1920 років. Очевидні недоліки і прорахунки, що виявляються при цьому, зумовлюють необхідність активізації роботи науковців з обох боків — і українського, і російського, уважнішого ставлення до відстоюваних позицій, їх ефективного узгодження.

- В діяльності РОССПЭНа варто звернути увагу на різноспрямованість, багатопрофільність, багатоформатність підготовки наукових видань, а відтворюваний досвід, можна думати, заслуговує на вивчення і, в певних параметрах, творчого використання.
- Перспективним видається налагодження ділових контактів і можливого співробітництва на систематичних засадах з інституцією Російської політичної енциклопедії, здатних привести до взаємного і спільного наукового ефекту, вдосконалення діяльності нашого українського спеціалізованого видавництва.
- Для належного якісного наукового відтворення і відповідної популяризації досягнень вітчизняної історіографії в площині згаданих проблем нагально необхідними видаються цілеспрямовані, планомірні масштабні дії як у дослідницько-організаційному, так і в адміністративно-технічному відношеннях.

МЕДІА АРХІВ ВИДАВНИЦТВА «УКРАЇНЬСЬКА РАДЯНЬСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»: ВИКОРИСТАННЯ СЬОГОДНІ

Науковий архів, який зберігався в підвальному приміщенні за адресою вул. Хмельницького 51-а (де він знаходився від початку формування фондів наприкінці 1950-х років.), складається з комплексу цінних документів із історії наукового і видавничого життя України другої половини ХХ ст. У ньому зберігаються повні комплекти рукописів до видань Головної редакції «Української радянської енциклопедії» з 1950-х до 1980-х років та її правонаступника — Державного спеціалізованого видавництва «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана (1990–2000-ні роки). Зокрема, йдеться про:

- всі підготовчі матеріали (включно з оригіналами авторських рукописів) першого і другого видань «Української радянської енциклопедії» (серед них — оригінали рукописів Миколи Бажана, Максима Рильського, Леоніда Булаховського, Олександра Білецького та ін. визнаних діячів науки і техніки),
- фундаментальної «Історії українського мистецтва» у 6-ти томах за загальної редакції М. П. Бажана (К.: Головна редакція УРЕ, 1966–1968),
- «Енциклопедії кібернетики» за ред. Віктора Глушкова,
- «Радянської енциклопедії історії України»,
- «Юридичної енциклопедії» тощо.

Поряд із ними, у фондах архіву зберігаються рукописи до незавершених видань «Української літературної енциклопедії» (видано томи 1-3 з п'яти запланованих) і «Енциклопедії “Мистецтво України”» (видано том 1 з п'яти запланованих), серед яких і тексти до невиданих томів.

У фондах архіву також перебуває унікальна колекція ілюстративних матеріалів до перелічених вище видань (негативи, слайди, макети тощо). Ці документи мають історичну й культурну цінність.

У зазначений період відділ редакції «Української радянської енциклопедії», який займався добором та виготовленням ілюстрацій, мав 3 підрозділи: архів, фотолабораторія й безпосередньо редакція.

Наразі підготовка ілюстративного матеріалу відбувається інакше: все спростилося, мати у штаті фотографа й витратити кошти на відрядження є, скоріше, зайвим. Адже натомість можна скористатися послугами фотостоків або знайти вільний від авторських прав матеріал у мережі Інтер-

нет. Сучасні умови добору ілюстративного матеріалу до будь-якої енциклопедії якісно кращі, завдячуючи розвитку цифрових та інформаційних технологій. Широкий набір можливостей програмного забезпечення для створення, редагування та інших операцій з ілюстраціями, у порівнянні з аналогічними процесами кінця 1980-х та початку 1990-х років на теренах колишньої УРСР, суттєво скорочує час та скоротив робочі місця.

Наслідком роботи відповідного відділу редакції «Української радянської енциклопедії» став архів (зараз зберігається в Державній науковій установі «Енциклопедичне видавництво»). На жаль, через відсутність належних умов зберігання частина матеріалів втрачена, а деякі відновити вже не вдається (негативи були залиті водою). До проблеми додається ще неупорядкованість та відсутність зведеної картотеки. Деталізувати систему роботи відділу, характеризувати тематичні збірки фото, історію архіву тут не ставимо за мету (ця тема потребує спеціального висвітлення). Відтак основну увагу сконцентруємо на сучасному використанні матеріалів медіа-архіву.

З часом підходи до створення інформаційно-довідкових видань якісно змінились й тепер портрети деяких персоналій та подій чи явищ у зв'язку з декомунізацією, державотворчими процесами, відновленням національної свідомості тощо втратили свою довідкову функцію у сучасних виданнях й перейшли у категорію історичних фото та стали артефактами радянського режиму. При ілюструванні статті про того чи іншого діяча важливо враховувати політичний бекграунд та кардинальну зміну змістовного наповнення. Відкидаючи ідеологічну складову накопиченого ілюстративного матеріалу, фонди архіву було залучено до підбору ілюстрацій до «Великої української енциклопедії».

Наразі йдеться про добір та осмислення фондів ілюстративного матеріалу не лише для універсального енциклопедичного видання, але й з метою SMM (Facebook, Telegram та ін.). Зокрема ілюстративний фонд наукового архіву слугує наповненням до рубрик «Історичне фото», «З архіву ВУЕ» тощо.

Сергій Троян
*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету*

УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

Після прийняття Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року і Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року розпочався процес міжнародного визнання нової держави. Протягом першого року існування незалежної України її державну самостійність визнали більш як 130 країн, дипломатичні відносини було встановлено у повному обсязі з 110 з них, а 40 держав відкрили у Києві свої представництва. Першими Надзвичайними та Повноважними Послами України у зарубіжних країнах стали Роман Лубківський (ЧСФР) та Олег Білорус (США), Тимчасовим повіреним у справах України в Польщі — Теодозій Старак. Послом у Канаді був призначений колишній лідер УРП Левко Лук'яненко (перебував на цій посаді до листопада 1993 року).

Однією з перших міждержавних угод незалежної України став підписаний у Києві 6 грудня 1991 року «Договір про основи добросусідства і співробітництва між Україною та Угорською Республікою». 9 листопада 1994 року відбулося підписання Будапештського меморандуму про гарантії США, Російської Федерації, Великої Британії, які надавалися Україні взамін ліквідації нею ядерної зброї: перераховані держави-учасниці мали поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії щодо України, в тому числі і від економічного тиску. 2 червня 1996 року Україна офіційно втратила ядерний статус.

Міністерство закордонних справ України (МЗС України) як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зовнішніх відносин України.

Загалом в історії сучасної України можна виокремити шість змістовних етапів еволюції її зовнішньої політики:

I (унезалежнення) — серпень 1990 — серпень 1993 року.

II (конституювання) — липень 1993 — червень 1996 року.

III (багатовекторності) — кінець червня 1996 — січень 2005 року.

IV («помаранчевий») — січень 2005 — поч. 2010 року.

V (двовекторності) — весна 2010 — поч. 2014 року.

VI (європейського вибору) — з весни 2014 року.

Фундаментальні аспекти, пріоритети і проблеми реалізації зовнішньополітичного курсу сучасної Української держави знайшли відображення в численних наукових публікаціях, насамперед вітчизняних, але також і зарубіжних авторів — істориків, політологів, соціологів, економістів, правників, філософів. Так, зокрема, концептуально-теоретичні засади міжнародного становища і зовнішньої політики України висвітлені в працях С. Віднянського, М. Гетьманчука, В. Головченка, А. Киридон, І. Ковалю, М. Кулініча, Г. Луцишина, А. Мартинова, В. Мартинюка, О. Сагайдака, С. Толстова, С. Трояна, Я. Турчин, С. Шергіна; геополітичні чинники сучасного міжнародного становища України привернули пильну увагу А. Гальчинського, В. Горбуліна, А. Зленка, О. Івченка, Б. Канцєрярука, В. Литвина, В. Манжоли, М. Михальченка; міжнародні ініціативи і дипломатична діяльність Української держави, зокрема в міжнародних організаціях і структурах стали предметом досліджень Б. Гуменюка, Л. Губерського, А. Зленка, В. Копійки, О. Кучика, Ю. Макара, М. Мальського, В. Матвієнка, Д. Ткача, Л. Чекаленко; фундаментальні основи і напрями реалізації двосторонніх відносин проаналізовані в численних дослідженнях М. Варварцева, А. Грубінка, І. Жовкви, А. Киридон, С. Корсунського, А. Кудряченка, Ю. Макара, О. Неприцького, Л. Стрільчук, Т. Рєндюка, О. Шевчука; зміст і направленість євроінтеграційного і євроатлантичного векторів української зовнішньої політики проаналізовані в працях Л. Алексєєвця, О. Андрєєвої, С. Василенко, С. Гакмана, О. Горєнка, В. Копійки, А. Круглашова, О. Соскіна, С. Тєлєшуна, І. Тодорова, Л. Чекаленко, О. Чернеги; безпекові й інформаційно-безпекові аспекти реалізації зовнішньополітичного курсу України вивчені Т. Берєзовцем, О. Білорусом, В. Гвоздем, В. Горбуліним, Є. Магдою, Є. Макаренко, Ю. Пахомовим, Н. Рєвєвською, М. Рижковим, С. Федуняком й багатьма іншими українськими науковцями.

Особливе місце з-поміж наукових розвідок з проблематики зовнішньої політики України належить друкованим й електронним виданням і публікаціям енциклопедичного характеру, в тому числі й тим, які були оприлюднені Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво». У цьому контексті варто особливо виокремити кілька енциклопедій і енциклопедичних словників-довідників. Одним із перших у цьому переліку стало видання в 1997 році Інститутом енциклопедичних досліджень енциклопедичного довідника «Дипломатія сучасної України». У 2004 році було оприлюднене двотомне видання «Української дипломатичної енциклопедії» (голова редакційної колегії Л. Губерський). Через два роки був опублікований енциклопедичний довідник «Історія, теорія і

практика європейської та євроатлантичної інтеграції України» (керівник творчого колективу С. Телешун). У 2006 році з'явилося четверте видання «Універсального словника-енциклопедії» (головний редактор М. Попович), яке містило 1432 сторінки, близько 23500 статей, 3270 ілюстрацій, фото, карт, схем, таблиць, зокрема і з тематики Україна і світ. Упродовж 2009–2013 років вийшли друком чотири випуски енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах» (відповідальний редактор М. Варварцев). Далі світ побачила п'ятитомна «Українська дипломатична енциклопедія» (2013 рік, загальна редакція Д. Табачника). У 2015 році були оприлюднені два словники-довідники з сучасної та новітньої політичної лексики за наукової редакції Н. Хоми. У 2017 році список спеціалізованих українських енциклопедій поповнив перший том п'ятитомної енциклопедії «Країни світу і Україна» (голова редакційної колегії А. Кудряченко). Значний масив довідкового матеріалу з проблематики зовнішньої політики сучасної України опубліковано також в Українській Вікіпедії як найбільшій україномовній мережевій енциклопедії. Станом на 26 жовтня 2020 року вона містить 1 051 170 статей і перебуває за цим показником на 17-му місці з-поміж усіх мовних розділів (Вікіпедій), на 10-му — з-поміж європейських Вікіпедій і на 3-му — з-поміж Вікіпедій слов'янськими мовами.

Подальша еволюція зовнішньої політики України і розвиток української енциклопедистики стимулюватимуть розширення відповідного енциклопедично-довідникового поля і сприятимуть поглибленню змістовного контенту міжнародних відносин і зовнішньої політики сучасної Української держави в національних енциклопедичних виданнях.

Оксана Федотова
доктор історичних наук,
професор кафедри державного управління і права
Приватного навчального закладу «Київський університет культури»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК «КАРПАТСЬКА УКРАЇНА» (1939 рік) ЯК ПРООБРАЗ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ

Історія української енциклопедистики репрезентована значною кількістю оригінальних видань. Окреме місце серед них займають праці регіонального характеру. Варто зазначити, що на розвиток регіональної енциклопедистики суттєво вплинули такі чинники, як:

- 1) розширення досвіду створення енциклопедій;
- 2) інтенсифікація появи досліджень із вивчення регіонів.

Відповідно до цього робота науковців переважно провадилася в напрямках історіографії випуску вітчизняних енциклопедій, а також осмислення даних, отриманих у процесі реалізації регіональних розвідок.

Результатом останнього стала поява доволі цікавого збірника під назвою «Карпатська Україна» (1939), який дехто з дослідників вважає першою регіональною енциклопедією¹. Єдиної думки щодо того не існує, оскільки інші автори практику започаткування регіональної енциклопедистики пов'язують з більш ранніми виданнями, як от: роботою митрополита Київського Євгенія (Болховитінова) «Історичний, географічний і економічний опис Воронезької губернії»² (1880) та працею М. Закревського «Опис Києва»³ (1868). Втім, за характером наведеної інформації згаданий вище збірник, очевидно, можливо розглядати як прообраз регіональних енциклопедичних видань.

Регіональні енциклопедії є «сукупністю найважливіших відомостей про окремих регіон чи населений пункт»⁴. Це універсальні за своєю значимістю джерела, у яких наводиться інформація щодо минулого та сучасного стану розвитку різноманітних регіонів України. Реалізуючи на прак-

¹ Ищенко А. Региональная энциклопедистика в Украине: общая характеристика // Российская многонациональная энциклопедистика: история и современность. Казань, 2017. С. 91.

² Чалый П. Д. Строка в энциклопедии. Краеведческий поиск в русско-украинском пограничье // Доповіді Третьої міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика». Київ, 2013. С. 33.

³ Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції: монографія / Відп. ред. Я. Яцків; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. С. 32–33.

⁴ Там само. С. 10.

тиці інформаційну та розвивальну функції, видання такого типу сприяють популяризації відомостей про історію краю, його географію, демографію, економіку, культуру, мистецтво тощо. Регіональні енциклопедичні видання також вміщують біографічні дані про особистостей, життєдіяльність яких тісно пов'язана з конкретною місцевістю. На думку дослідника О. Іщенко, головною рисою регіональних енциклопедій є «відтворення специфіки регіону»⁵.

Слід також зауважити, що для написання регіональних енциклопедій часто використовуються цінні архівні матеріали, що зберігаються у фондах регіональних архівів. Серед них фігурують також як відновлені документи, так і вперше введені у науковий обіг. Ураховуючи окреслені аспекти, звернемось до розгляду заявленої книги більш детально.

Видання «Карпатська Україна» побачило світ 1939 року у друкарні Наукового товариства імені Т. Шевченка (Львів). До нього увійшли 12 статей за авторством знаних українських вчених — викладачів європейських закладів вищої освіти: В. Кубійовича, П. Біланюка, С. Пастернака, І. Федіва, Я. Пастернака, М. Андрусяка, В. Сімовича, Є. Пеленського, В. Витвицького, І. Гургулі.

Особливістю підготовки праці стали стислі терміни щодо її написання (з листопада 1938 до лютого 1939 року)⁶. Умови для пошуку статейних матеріалів не можна вважати сприятливими, зважаючи на те, що усі автори на той момент перебували за межами України, тобто фізично не мали можливості повною мірою опрацювати усі необхідні джерела *de-vizu*. Однак, варто зазначити, що вказаному колективі науковців вдалося зібрати достатньо повну й достовірну інформацію про досліджуваний регіон.

У невеличкій вступній частині від імені Українського видавничого інституту зазначалося, що на європейському просторі постало нове федеративне утворення — Карпатська Україна, що «...вже в перших тижнях дала незбитий і незаперечний доказ, що може сама собою правити, що навіть у боротьбі з найважчими обставинами, які зразу впали на країну, зуміє вийти переможною»⁷. Основним завданням книги окреслювалося надати цілісні відомості про матеріальне і духовне життя держави. Даний принцип зумовив методику розміщення матеріалу у межах двох основних розділів. Так, матеріальну культуру представляли статті з фізичної географії, антропогеографії і «господарської географії». До другого, куль-

⁵ Іщенко А. Региональная энциклопедистика в Украине: общая характеристика // Российская многонациональная энциклопедистика: история и современность. Казань, 2017. С. 93.

⁶ Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938-1939). Ужгород : Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. С. 47.

⁷ Карпатська Україна: географія, історія, культура / [П. Біланюк, В. Кубійович, С. Пастернак та ін.]. Львів : Укр. вид. ін-т, 1939. С. 6.

турно-історичного розділу, увійшли розвідки, присвячені історії краю, освіті, письменству, музиці, народному мистецтву тощо. Особлива увага приділялася оформленню книги, для чого було використано найкращі ілюстровані видання попередніх років, а саме: книгу «Technicke práce v Zemi Podkarpatoruske 1919–1933» (Ужгород, 1933), унікальний альбом «Народне мистецтво Підкарпатської Руси» (Прага, 1925) за редакції С. Маковського, а також альбом за авторством Й. Ржержихи та ін.

За методом організації (популярним стилем викладу, розрахованим на широку читачку аудиторію, поєднаним з науковою чіткістю, логічністю) збірник тяжіє до енциклопедичних видань. Книзі також властивий системний спосіб подання матеріалу згідно з галузями знань.

Варто окремо проаналізувати вміст авторських статей-оглядів. Загалом вони є досить великими за обсягом, глибоко розкривають вказану тему, іноді містять ретроспективні історичні екскурси з певного проблемного аспекту. Дослідження спираються на статистичні дані, що сприяють кращому розумінню еволюції й тогочасного стану кожної сфери. Деякими авторами наводяться бібліографічні відомості.

Матеріал статті П. Біланюка «Фізична географія Карпатської України» структуровано у межах стисло сформульованих тематичних рубрик, а саме: «Положення, границі, територія», «Геологічна будова», «Гірські смуги», «Долини й ріки Карпатської України», «Рістня і тварини» та ін. Текст супроводжується картами (як от: «Головні гірські пасма й долини»), ілюстраціями гірських хребтів, полонин, озер, краєвидів тощо. Додамо, що рисунки карт для книги виконав відомий фахівець у галузі географії й картографії М. Кулицький. У статті також наявні статистичні дані й таблиці (наприклад, середньої температури і опадів по метеостанціях Закарпаття). Наприкінці окремих сторінок наведено авторські пояснення щодо походження назв, трактування вжитих дефініцій.

У другій частині збірника, присвяченій духовній культурі карпатських українців, переважна більшість статей містить малюнки артефактів, історичних пам'яток, витворів народного мистецтва та ін.

Актуальність видання засвідчують також портрети видатних особистостей, діяльність яких дотична до даного регіону (так, наприклад, у розвідці М. Андрусяка «Історія Карпатської України» наявний портрет прем'єр-міністра автономного уряду згаданої держави А. Волошина).

В окремих статтях велику увагу приділено історіографії проблеми та надано бібліографічні посилання на використані джерела (розвідка Є. Ю. Пеленського «Письменство»). Варто вказати на те, що вчений у процесі викладу виходить із загальної періодизації історії закарпатського письменства, враховуючи у його розвитку 3 хронологічні доби, у межах кожної з яких розподіляє аналізовані твори за жанровою належністю. Наприклад, характеризуючи письменство XVI–XVIII ст., автор виокремлює

релігійні оповідання, а також вірші, наводить приклади подібної літератури та стислі відомості по персоналіях літераторів.

Суттєвою перевагою збірника є те, що дослідники подали найновішу інформацію про політичні події того часу (Карпатську Січ, її протистояння мадярським і польським терористам; результати листопадового Віденського арбітражу; вибори до першого законодавчого Союму Карпатської України, що відбулися 12 лютого 1939 року). Не можна не погодитись з точкою зору П. Чучки стосовно того, що розшукати лише за 3 місяці «...такий багатий і різноманітний, свіжий, високої достовірності фактичний матеріал, опрацювати його належно на високому науковому рівні — справа не з легких»⁸.

Незважаючи на наявність рис, властивих регіональним енциклопедіям, вважати збірник саме книгою такого типу не зовсім коректно, оскільки у ньому відображено дані не з усіх сфер життя обраного регіону. За своїм характером вміщені статті є дещо розлогими. Відсутня також ідентичність у поданні використаної літератури тощо.

Проте, маємо зауважити, що на сьогодні видання сприймається як бібліографічна рідкість. Це пояснюється, зокрема, тим фактом, що аж до останнього моменту розпаду СРСР воно перебувало на полицях бібліотечних спецфондів як заборонене радянською політичною цензурою з ідеологічних міркувань, і стало доступним для використання лише на етапі державної незалежності України. З того приводу вміщена у книзі інформація про карпатський регіон становить виключний інтерес для сучасних дослідників. У цілому ж правомірно зробити висновок, що розглянутий збірник є попередником сучасних регіональних енциклопедій.

⁸ Чучка П. Маловідома монографія «Карпатська Україна», що вийшла друком навесні 1939 року у Львові / Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі. Ужгород : МПП «Гражда», 1996. С. 119.

КРИТЕРІЇ ДОБОРУ ГАСЕЛ ДО «ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» З НАПРЯМУ «ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ»

Соціально-економічні зміни в розвитку українського суспільства, масштабні світові процеси інформатизації, інтеграції та глобалізації зумовили зростання та необхідність переосмислення нової інформації. Зростає попит на отримання науково-вивірених знань про розвиток науки, наукових галузей. Джерелом отримання такої інформації стають довідники, словники, енциклопедії.

В Україні, як і в усьому світі, відбувається трансформація освітньої парадигми, що, своєю чергою, спричиняє і трансформацію способів користування, пошуку та роботи з інформацією. Розвиток педагогічної думки в Україні та реформи у сфері вітчизняної системи освіти актуалізують відповідну проблематику в національній універсальній енциклопедії.

Тематичний реєстр гасел з напрямку «Педагогічні науки» входить до загального реєстру гасел «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Цей тематичний реєстр формувався на основі критеріїв добору, розроблених фахівцями Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво». Зasadничими з-поміж них стали загальні принципи: «загальне — конкретне», «важливіше — менш важливе» для відповідної галузі знань і діяльності. Крім того, добір здійснювався з урахуванням таких критеріїв:

- критерій «поширеності» й «сталості вживання», відповідно до якого відбір здійснювався на підставі частоти (а також тривалості) використання термінів у відповідних наукових сферах, а також частотою його вживання протягом певного періоду часу;
- критерій «актуальності», який враховує відповідність терміну останнім тенденціям і новаціям розвитку того чи іншого наукового напрямку та потребам актуалізації певних потреб суспільства;
- критерій «пояснювального потенціалу» або широти предмета пояснення, який характеризує спроможність терміну з позиції аналітики, інтерпретації та класифікації охопити більше чи менше коло понять, явищ, подій певної галузі науки і відповідних їй сфер практичної діяльності¹.

Задля розв'язання завдань і досягнення мети використані науково-педагогічні та загальнонаукові методи, а саме:

- конкретно-пошуковий (теоретичний аналіз, синтез, систематизація і класифікація першоджерел);

- методи логіко-історичного аналізу (аналіз історико-педагогічної періодики, теоретико-педагогічної літератури тощо);
- хронологічний (досліджено динаміку змін розвитку генези педагогіки в хронологічній послідовності).

Базові принципи формування критеріїв добору гасел запропонував А. Тищенко, зазначивши, що «мета запропонованого тематичного реєстру — окреслити місце педагогічного знання у ВУЕ, передбачити категоризацію та систематизацію інформативно-довідкового матеріалу, сприяти комплексному осягненню окресленого сегменту гасел та кращому орієнтуванню авторів майбутніх статей, а також науковій дискусії, обговоренню й критиці запропонованих гасел у словнику»². У продовження започаткованої розмови, пропонуємо деякі власні міркування.

При доборі гасел враховано останні законодавчі документи України, в яких оприсутнено проблеми освіти й виховання, відповідні національні програми та концепції, на основі яких функціонує сучасна вітчизняна освіта та система виховання.

До реєстру гасел також включено терміни загальної педагогіки, теорії виховання та її складників, позашкільної системи, категорії предметних методик, технічних засобів навчання, інформатики навчального предмета, дефектології, школознавства, організації освіти в Україні та за кордоном, дошкільного та сімейного виховання, педагогіки вищої освіти та освіти дорослих тощо.

Одним із важливих компонентів формування реєстру є увиразнення українського досвіду та традицій в галузі виховання, історії педагогіки, закладів освіти тощо. В реєстрі представлено вітчизняну історію педагогіки, основні етапи розвитку світової педагогічної думки, зокрема Західної Європи. З порівняльної педагогіки до реєстру гасел включено загальні поняття зарубіжних освітніх систем (із використанням термінології європейського тезаурусу освіти), відомості про міжнародні організації в галузі освіти тощо.

Чисельну групу становлять гасла понятійно-категоріального апарату.

У тематичному реєстрі гасел широко представлено вітчизняну та зарубіжну біографістику, вчених та освітніх діячів, що внесли помітний вклад у становлення і розвиток педагогічної теорії та практики.

¹ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 120 с.; Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. 160 с.

² Тищенко А.О. Базові принципи формування критеріїв добору гасел з напрямку «Педагогіка» для «Великої української енциклопедії» // Енциклопедичний контент і виклики сучасного світу: 36. матер. наук. конф. (30 жовтня 2019 р., м. Київ) / За ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. С. 75–77.

Звернення до наукової біографії збагачує та урізноманітнює уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі аспекти наукового дискурсу.

Аналіз життєвої й творчої складової персоналії, як творчої, непересічної особистості, носія певних ідей, охоплює такі складники:

- життєпис педагога, тобто «особистісна» історія;
- особистий, власний підхід до педагогічного процесу (моральний, етичний зміст творчості);
- предметний підхід (участь або відокремленість від сучасного педагогічного процесу);
- ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зав'язків з епохою, інтенсивність впливів на педагогічні погляди)³.

Спираючись на вищезначені методологічні принципи в межах наукового напрямку «Педагогічні науки», було розроблено «родове дерево понять», до якого включено такі групи термінів:

1. Базові поняття навчально-педагогічного процесу.
2. Теорія і методика виховання й навчання.
3. Системи та технології навчання.
4. Загальна середня освіта.
5. Професійно-технічна освіта.
6. Вища освіта.
7. Корекційна педагогіка.
8. Історія педагогічної думки.
9. Галузева освіта.
10. Зарубіжна (порівняльна) педагогіка.
11. Біографістика.
12. Заклади дошкільного виховання.
13. Заклади середньої освіти.
14. Заклади вищої освіти України (виокремлено в окрему підгрупу заклади вищої освіти).
15. Заклади вищої освіти, академії, навчальні заклади, зарубіжжя (Рейтингові заклади вищої освіти (грунтуючись на середньому значенні різних рейтингів типу QS World University Rankings, Webometrics ranking of world's universities). Зарубіжні організації (що опікуються проблемами освіти, захисту дітей тощо).
16. Заклади післядипломної педагогічної освіти.
17. Національні галузеві академії, установи, організації.

Систематизація, єдність й узагальнення гасел в реєстрі «Педагогічні науки» має на меті ознайомити з основними поняттями педагогічної науки, освіти й виховання, практики навчання.

³ Українська педагогіка в персоналіях / За ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. С. 4.

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»: ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ І СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ

Час від часу суспільне збурення викликають наміри вшанувати пам'ять воїнів дивізії «Галичина». Останній сплеск емоцій викликали рішення суду щодо символіки Дивізії. Спочатку Окружний адміністративний суд Києва визнав протиправними дії Українського інституту національної пам'яті та його колишнього голови В. В'ятровича щодо їх висновку про те, що символіка дивізії СС «Галичина» не є нацистською. А вже згодом Шостий апеляційний адміністративний суд Києва задовольнив скаргу Українського інституту національної пам'яті, скасувавши рішення Окружного адміністративного суду, яким символіку дивізії СС «Галичина» прирівнювали до нацистської.

У зв'язку з цим бачу за потребу зробити кілька важливих наголосів, які стосуються чергової «історичної суперечки».

Передусім нагадаю, що у свій час Івано-Франківська міська рада визнала ветеранів Української дивізії «Галичина» учасниками бойових дій за свободу і незалежність України. Це рішення стало предметом особливого суспільного збурення і дискусій.

Зокрема, 22 березня 2002 року Державна Дума РФ ухвалила заяву під промовистою назвою «У зв'язку з діями в Україні щодо колишніх військовослужбовців дивізії “Галичина”». У заяві, зокрема, відзначається, що Держдума вважає за необхідне звернути увагу на спроби «націоналістичних елементів, що використовують кампанію у справі виборів до Верховної Ради України, реабілітувати тих, хто стояв на стороні кривавого фашизму і завдати удар по багатовіковій дружбі російського і українського народів».

На жаль, як тоді, так і сьогодні публічне обговорення проблеми підтвердило думку про невисокий рівень нашої історичної науки, особливо, коли йдеться про період Другої світової війни. Прихильники й опоненти «Дивізії» інколи вражають своїм поверховим знайомством з історією національно-визвольного руху. Зокрема у багатьох оцінках Дивізії ототожнюється з ОУН чи УПА, або ж іншими військовими формуваннями, що діяли під час війни. Насправді ж кожне з формувань має свою історію, політичну ідеологію та власну суспільну вагу. Не становить виключення Дивізія «Галичина».

Грішать неточностями енциклопедичні видання. Наприклад, недостовірно подається інформація про заснування Дивізії. Скажімо, в «Енциклопедії сучасної України» (т. 5) зазначено, що Дивізія «створювалася на зустріч побажанням українських громадських діячів Східної Галичини». Насправді ж ініціатива надійшла від німців, зокрема губернатора дистрикту «Галичина» О. Вехтера, який належав до тих німецьких провідників, що прагнули включити народи Східної Європи до боротьби проти більшовиків. О. Вехтер отримав у Берліні дозвіл на формування однієї галицької дивізії і, фактично, поставив перед фактом її створення голову Українського центрального комітету В. Кубійовича, підкреслюючи при цьому, що німці самі сформують дивізію і українці не матимуть жодного впливу на неї.

У згаданій енциклопедії правильно стверджується, що ОУН під керівництвом Степана Бандери виступила проти створення Дивізії, але замовчується ставлення ОУН під проводом Андрія Мельника, яка зайняла нейтральне становище.

Дивізія «Галичина», або ж 14 Дивізія Зброї СС — Українська №1 почала формуватися у квітні 1943 року, як українська військова частина у складі німецької армії. У червні 1944 року Дивізія була переправлена на східний фронт. Під Бродами її кинули проти наступаючих військ Червоної армії. У ході боїв Дивізія «Галичина» була відрізана радянськими військами від німецьких частин. В жорстокому дев'ятнадцятиденному протистоянні вона зазнала великих втрат. З 14 тис. солдат тільки трьома тис. вдалося вирватися з котла, ще дві тис. приєдналися в Карпатах до частин УПА.

Після битви під Бродами Дивізію було реформовано.

Із створенням в березні 1945 року Українського Національного Комітету, якому підпорядковувалися всі українські військові частини, що воювали на боці німців, Дивізія отримала назву 1 Дивізії Української Національної Армії й склала присягу на вірність українському народу.

З капітуляцією східного фронту Дивізія відступила в зону окупації західних союзників й була інтернована англійцями та американцями.

Існують історичний, правовий і політичний аспекти проблеми інтерпретації ролі і місця в нашій історії Дивізії «Галичина».

З висоти сьогодення Дивізію «Галичина», на мою думку, слід однозначно трактувати як військове формування, що вело бойові дії проти окупанта, яким вважало СРСР. І те, що Дивізія воювала під чужими прапорами, лише підкреслює трагедію недержавного народу, який змушений саме в такий спосіб боротися за визволення Батьківщини. Це підтверджується й тим, що на Нюрнберзькому суді, який розглядав злочини фашизму, Дивізія не звинувачувалася в скоєнні злочинів, а тому робити це сьогодні аморально. Аморально й тому, що більшість ветеранів-дивізіяників

були репресовані радянською владою саме за те, що «хотіли самостійної України».

Правовий аспект проблеми частково намагалася розв'язати уже згадвана Івано-Франківська міськрада, яка затвердила Положення, що визначає правовий статус дивізійників, регламентує процедуру отримання цього статусу. Так, ветеранами-учасниками бойових дій є особи, які у складі військових підрозділів Української Дивізії «Галичина» брали участь у виконанні бойових завдань для захисту України від ворогів української державності, та які не брали участі у складі окупаційних воєнізованих формувань, що їх завданням була боротьба проти ідеї незалежності України.

До речі, не випадково саме в Івано-Франківську ухвалене це Положення: на території області діє Галицьке Братство колишніх вояків І-ої Української Дивізії «Галичина», яке об'єднало ветеранів, що проживають на Західній Україні.

Політичний аспект проблеми очевидний. Тема Дивізії «Галичина» використовується, передусім Кремлем, з метою оживити радянський стереотип про дивізійників як прислужників фашизму. Чомусь вважається, що саме в такий спосіб можна скомпрометувати український національно-визвольний рух.

Історія Дивізії «Галичина» — невід'ємна сторінка нашого минулого, відповідальність за яке несе сучасне покоління українців. Наша відповідальність полягає у необхідності зберігати і гідно вшановувати пам'ять людей, які зі зброєю в руках боролися на незалежність України.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ В УНІВЕРСАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ ДЕЯКИХ ДЕТАЛЕЙ СТРУКТУРНИХ УТВОРЕНЬ КОСМІЧНИХ ТІЛ

Контент енциклопедичного видання — зібрання слів та словосполучень, розташованих за певним принципом. Такими принципами зазвичай виступають алфавітне, галузеве, тематичне, алфавітно-тематичне розташування термінів у словнику¹. Інформаційно-довідкові видання з астрономії та астрофізики відносяться до категорії галузевих. Очевидно, що словник видань такого роду є теж галузевим і відображає існуючу структурно-логічну модель цієї галузі знань. Якщо таке видання є енциклопедичним, то його словник, залишаючись по своїй суті галузевим, водночас є універсальним. Він виступає в якості універсальної термінологічної множини галузі, обумовлює весь спектр термінологічної індивідуальності, яка відрізняє це видання від інших, в тому числі і від споріднених за принципами побудови.

Процес наповнення контенту енциклопедичного видання базується на певних концептуальних засадах². Такими концептуальними засадами виступають критерії відбору термінів (гасел), основними з яких виступають:

1) чітке визначення терміну, зафіксоване у словнику; 2) однозначність терміну у межах термінологічної системи; 3) незалежність понятійного об'єму терміна від контексту; 4) стилістична нейтральність; 5) системність (класифікаційна системність, словотвірна системність); 6) відсут-

¹ Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. С. 71–84.

² Денисов П. Н. Принципы отбора лексики для учебных словарей // Вопросы учебной лексикографии. Под. ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. Москва, 1969. С. 13–19; Денисов П. Н. Энциклопедистика и лексикография // Актуальные проблемы современной лексикографии. Материалы научно-практической конференции / Отв. ред. Ю. А. Бельчиков. Москва, 1999. С. 7–15; Про концептуальні засади підготовки Української універсальної енциклопедії: Постанова Президії НАН України (№ 264 від 18.10.2006). URL: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/postanova_264.pdf; Черниш Н. І. Концептуальні засади української енциклопедичної справи (з редакторського досвіду М. П. Бажана) // Українська енциклопедистика: матер. Третьої міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22-23 жовтня 2013 р.). Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 177–185.

ність синонімів у межах однієї терміносистеми; 7) короткість (стислість) у плані вираження дефініції.

При створенні тематичного словника гасел за категоріями, підкатегоріями різного рівня деталізації необхідно критично проаналізувати не лише набір термінів, але й логічні зв'язки між ними в тому числі і семантичного характеру. Деякі з вказаних нижче особливостей контенту деталей рельєфу поверхонь космічних тіл, їх атмосфер та систем кілець вимагає розроблення принципів категоризації словника термінів з астрономії, астрофізики та космонавтики³ для універсальної галузевої енциклопедії, зокрема такої, якою є «Велика українська енциклопедія».

Принципи формування планетних номенклатур. Планетна номенклатура — система назв деталей рельєфу та деталей альbedo різних небесних тіл (планет, супутників, комет та астероїдів)⁴. Назви деталей більшості типів складаються з власного імені та родового терміну. Регулюванням надання назв деталей рельєфу та деталей альbedo займається Міжнародний астрономічний союз (МАС) з 1919 року — року свого заснування. 1973 року МАС створив Робочу групу з номенклатури планетної системи (WGPSN), що займається найменуванням деталей на поверхнях небесних тіл Сонячної системи. При цій Робочій групі діють 6 спеціалізованих підгруп з декількох експертів кожна. Це підгрупи з номенклатури деталей поверхні Місяця, Меркурія, Венери, Марса, тіл зовнішньої Сонячної системи та (з 1984 року) астероїдів з кометами. Станом на 2020 рік назви, затверджені МАС, мають понад 16 000 деталей поверхні 42 небесних тіл. 80 % усіх назв належить кратерам⁵.

Назви супутників (а також кілець планет та щілин в них) спільно вибирають WGPSN і комісія № 20 МАС («Положення та рухи малих планет, комет та супутників»).

Міжнародні назви деталей поверхні, як правило, складаються з власного імені та родового терміну. Цей термін характеризує тип даної де-

³ Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы. Биографический справочник. Київ: Наукова думка. 1977. 416 с. Физика космоса. Маленькая энциклопедия / [Редкол.: Ю. Н. Дрожин-Лабинский и др.]. Москва : Советская энциклопедия. 1986. 784 с.; Астрономічний енциклопедичний словник / [Головна астрономічна обсерваторія НАН України / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсуня]. Львів : Львівський національний університет ім І. Франка. 2003. 548 с.

⁴ Бурба Г. А. Создание номенклатуры деталей рельефа спутников Сатурна // Номенклатура деталей рельефа спутников Сатурна / Отв. ред. К. П. Флоренский и Ю. И. Ефремов. Москва : Наука, 1986. С. 23–26; History of Planetary Nomenclature. Gazetteer of Planetary Nomenclature // International Astronomical Union (IAU) Working Group for Planetary System Nomenclature (WGPSN). 2008-05-17. Архів оригіналу за 2014-08-09.

⁵ Official Naming of Surface Features on Pluto and its Satellites: First Step Approved. IAU Press Release iau1702. 2017.

талі (наприклад, «каньйон», «гора», «долина»), що дає можливість розрізнити об'єкти з однаковим власним ім'ям. Усі родові терміни взято з латинської мови, а власні назви — з багатьох мов народів світу. При виборі родових термінів МАС керується тим, що вони повинні описувати лише зовнішній вигляд об'єкту і не вказувати на його геологічне походження. Таким чином, родові терміни *не є термінами планетної геології*.

МАС затверджує лише міжнародні назви — у латинському написанні та з латинськими родовими термінами. При адаптації міжнародних назв до названих мов використовують і переклад, і транскрипцію, і транслітерацію. Родові терміни, як правило, перекладають, а для власних назв використовують усталену в даній мові назву її епоніма або транскрипцію латинської назви.

Особливості формування контенту деталей рельєфу космічних структур. Деякі з деталей рельєфу космічних структур важко класифікувати. Причини такого стану речей багатофакторні. Нижче ми подаємо перелік основних деталей рельєфу космічних структур, опис та класифікація яких, на наш погляд, створюють помітні труднощі при формуванні контенту з астрономії до універсальних енциклопедичних видань з коротким описом характеру цих утруднень.

- Еруптивний центр (Eruptive center) — активний вулканічний центр. До складу назв цей родовий термін не входить. Еруптивні центри та плюми (наявні лише на супутнику Юпітера Іо та супутнику Нептуна Тритоні відповідно). Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані, перш за все, з ефемерністю, недовговічністю цих об'єктів.

- Деталі альbedo. Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані, перш за все з нечітко визначеними межами цих регіонів та незрозумілим геологічним походженням. Часто деталі альbedo належать ділянкам поверхні небесних тіл, які не деталізовані за браком астрономічних приладів з достатньою роздільною здатністю. Назви темних деталей альbedo родовий термін найчастіше мають. Для них на Меркурії використовується слово Solitudo «Пустеля», а на Марсі — Mare («Море»), Sinus («Затока»), Fretum («Протока»), Lacus («Озеро»), Palus («Болото»), Fons («Джерело») та деякі інші.

- Назви деталей атмосферних утворень планет-гігантів. Як і в попередньому випадку труднощі включення такого роду об'єктів у контент універсальних енциклопедичних видань пов'язані з тимчасовістю такого роду деталей, хоча в деяких випадках тривалість їх існування налічує десятки (Великий гексагон, Сатурн), а то й сотні років (Велика червона пляма, Юпітер). Номенклатури різних атмосферних утворень ще не існує, її створення планується МАС в майбутньому.

- Кільця планет та щілини в цих кільцях отримують імена науковців,

які вперше їх спостерігали та досліджували. Труднощі включення назв деталей цих об'єктів у контент універсальних енциклопедичних видань пов'язані з відсутністю офіційної номенклатури.

- Назви деталей структури кілець планет. Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані з ефемерністю, недовговічністю цих об'єктів, як і у випадку еруптивних центрів та плюмів (див. нижче).

- Коллаборації вчених, причетні до розробки, створення та експлуатації космічних місій, часто дають неофіційні назви маленьким об'єктам на поверхнях космічних тіл: місцям посадки, каменям, пагорбам, що оточують місця посадок, тощо. МАС не дає таким назвам офіційного статусу — крім випадків, передбачених правилами планетної номенклатури приведеними вище. Саме ця неофіційність і є основною труднощію подавати інформацію в енциклопедичне видання про такого роду об'єкти.

- Борозна (Rima). В застосуванні цього терміну є певна неоднозначність, адже слово «борозна» може на латині писатись і як Fossa. Борозна — довге вузьке неглибоке лінійне заглиблення, вужче, ніж долина (Vallis), і приблизно однакової ширини по всій довжині. Назви з терміном Rima є лише на Місяці та астероїді Лютеція. Вказана неоднозначність латинського імені цієї лінійної структури і є основною труднощію включення борозн як деталей рельєфу до контенту енциклопедій, навіть галузевих.

- Велике кільцеве утворення (Large ringed feature) — велика кільцева деталь неясного походження. Такого роду деталі поверхні небесного тіла виявлені на супутниках Юпітера Європі (2) та Каллісто (4), на супутнику Сатурна Титані (4). Всього відомо 10 великих кільцевих утворень. Труднощі включення назв деталей цих об'єктів у контент універсальних енциклопедичних видань пов'язані з відсутністю розуміння їхнього геологічного походження.

- Деталь-супутник, сателітна деталь (Satellite feature) — номенклатура деяких з кратерів на Місяці, назва якого складається з назви сусіднього найменованого кратера з додаванням великої латинської літери (Коперник А, Тихо В тощо). До складу назв цей термін не входить. Основною труднощію при наповненні контенту енциклопедичних видань деталями такого типу рельєфу є зазвичай мала наукова цінність цих деталей як самостійних геологічних утворень. Часто більш логічним є згадка про такого роду об'єкти в основній статті про домінуючий над цією структурою об'єкт.

- Лентікула (Lenticula) — невеликі темні плями (але не макули). Хоча ця родова назва деталей рельєфу МАС затверджена (поки що лише для супутника Юпітера Європи), хоча назв із цим терміном немає. Саме ця обставина і є основною труднощію включення назв деталей цих об'єктів у контент універсальних енциклопедичних видань.

- Лінгула (Lingula) — округлий язикоподібний виступ плато в простір оточуючої рівнини. Усі поіменовані МАС лінгули знаходяться на Марсі (5). Основною труднощію при наповненні контенту енциклопедичних видань деталями такого типу рельєфу є зазвичай мала наукова цінність цих деталей як самостійних геологічних утворень.

- Лінія (Linea) — темна або світла видовжена деталь, пряма або вигнута. Назви з цим терміном є на Венері (22), супутнику Юпітера Європі (45) та супутнику Сатурна Реї (2). Всього 69 назв. Як і у попередньому випадку основною труднощію при наповненні контенту енциклопедичних видань деталями такого типу рельєфу є мала наукова цінність цих деталей як самостійних геологічних утворень.

- Найменування деталей рельєфу, пов'язані з пілотованими космічними місіями. Найменовано 79 таких об'єктів. До складу назв цей термін не входить. Такого роду деталі рельєфу є неофіційними.

- Область, регіон (Regio) — простора територія, що відрізняється від суміжних своїм альbedo або кольором, або інший великий регіон на поверхні небесного тіла. Тому на такі деталі рельєфу розповсюджуються всі ті застереження, які згадувались при подачі інформації вище про деталі альbedo. МАС найменував більше 100 областей на різних планетах та їх супутниках.

- Плюм (Plume) — кріовулкани. Поки що МАС затвердив назви 2 кріовулканів на супутнику Нептуна Тритоні. До складу назв цей термін не входить. Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані з недовговічністю цих об'єктів, як і у випадку еруптивних центрів.

- Потік (Fluctus) — ділянка з характерними обрисами у вигляді потоків (лавових, льодових, інше), етіологія яких не грає ролі у присвоєння цієї назви деталі рельєфу. Назви із цим терміном є на Венері, Марсі, супутнику Юпітера Іо, Титані. Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані з нетривалим періодом функціонування цих об'єктів.

- Ретикула, полігон (Reticulum) — сітчаста деталь поверхні. Найменованих деталей рельєфу цієї номенклатури нема. Є неофіційні назви деталей поверхонь супутника Сатурна Енцелада та Венери під цю номенклатуру. Неофіційна термінологія в іменуванні цих деталей рельєфу — основна труднощію при наповненні контенту енциклопедичних видань.

- Рілля, зморшка, складка, вибоїна (Sulcus) — ділянка, де чергуються приблизно паралельні борозни та гряди. Об'єкти, що позначаються терміном в однині (Sulcus) та множині (Sulci), відрізняються лише розміром. Невелика наукова інформація про стратифікацію цих об'єктів є основною перепорою по включенню статей про ці об'єкти до енциклопедичних видань.

- Смуга (Virga) — смуга, що відрізняється своїм відтінком від навколишньої місцевості. Найменовано 8 таких об'єктів, які знаходяться на

супутнику Сатурна Титані. Так як смуги є по суті деталями альbedo, то на такі деталі рельєфу розповсюджуються всі ті застереження, що й про деталі альbedo.

- Тессера (Tessera) — поверхня з полігональною структурою, схожою на черепицю або на малюнок паркету. Найменовані об'єкти рельєфу з цією номенклатурою є лише на Венері (63). Відносно тессер мають місце всі ті застереження, які були подані вище до смуг, ріллі, зморшок, складок та вибоїн.

- Факула (Facula) — світла пляма. Фактично є деталлю альbedo, але не віднесена до неї, так як є областю на поверхні небесного тіла, що входить як структурний елемент в інші деталі рельєфу. Всі застереження відносні до деталей альbedo мають місце і по відношенню до факул.

- Хаос (Chaos) — ділянка з характерним хаотичним рельєфом. Існує 34 назви з цим терміном: на Марсі (29) та на супутнику Юпітера Європі (5). Всі застереження подані відносно тессер (див. вище) мають місце і по відношенню до хаоса як геологічної структури.

- Хвиля, дюна (Unda) — поля дюн. У сучасній номенклатурі деталей рельєфу термін Unda використовується лише у множині — Undae (хвилі, дюни). МАС затверджено 12 таких назв: 6 на Марсі, 5 на Титані та 2 на Венері. Труднощі в їх описі та класифікації пов'язані з недовговічністю цих об'єктів, як і у випадку еруптивних центрів та плюмів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арістова Алла Вадимівна,

доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Бабка Володимир Леонідович,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Березюк Тетяна Іванівна,

провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Білецький Володимир Стефанович,

доктор технічних наук, професор, професор кафедри видобування нафти, газу і конденсату Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Вечерський Віктор Васильович,

кандидат архітектури, начальник відділу архітектурної і містобудівної спадщини Інституту культурної спадщини

Гайко Геннадій Іванович,

доктор технічних наук, професор, професор кафедри геоінженерії Інституту енергозбереження і енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гірік Сергій Іванович,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Глухова Світлана Валентинівна,

провідний редактор науковий редакційно-видавничого відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Джолос Олег Володимирович,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Єнін Максим Наїмович,

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Киридон Алла Миколаївна,

доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Кобріна Лариса Володимирівна,

кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник відділу модифікації полімерів Інститут хімії високомолекулярних сполук НАН України

Кондратенко Лариса Олександрівна,

доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Косяк Світлана Михайлівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України імені Героїв Чорнобиля

Кушнір Леонід Леонідович,

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Кушнір Людмила Миколаївна,

кандидат географічних наук, доцент, вчитель географії Комунального закладу «Розсошенська гімназія Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області»

Лапасенко Світлана Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Пустовіт Тарас Павлович,

заступник директора Державного архіву Полтавської області

Солдатенко Валерій Федорович,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Тищенко Андрій Олександрович,

науковий співробітник відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Троян Сергій Станіславович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Федотова Оксана Олегівна,

доктор історичних наук, професор кафедри державного управління і права Приватного навчального закладу «Київський університет культури»

Філімонова Тетяна Віталіївна,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

Червак Богдан Остапович,

перший заступник Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України

Шевчук Олександр Григорович,

доцент кафедри математики, фізики та економіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Наукове видання

**ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ
В СВІТОВІЙ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЦІ**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

За ред. д. і. н., проф. А. М. Киридон

*Комп'ютерна верстка
А. О. Лисенко*

Підписано до друку 20.11.2020 р.
Формат 60×84/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7.44.
Наклад 100 прим. Зам. № Е2013

ТОВ «ДІА»
03022, м. Київ, вул. Васильківська, 45
Тел./факс: +38 (044) 527-1615
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1149 від 12.12.2002 р.

